

2332/33
NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
XXXIII.

A NÉMETSÉG JÓKAI MÓR MEGVILÁGITÁSÁBAN

IRTA
BERNFELD MAGDOLNA

BUDAPEST,
PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)
1927.

Ara 3 pengő.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK
xxxiii.

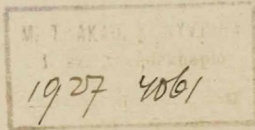
A NÉMETSÉG
JÓKAI MÓR
MEGVILÁGÍTÁSÁBAN

IRTA
BERNFELD MAGDOLNA

BUDAPEST,
PFEIFER FERDINÁND-FÉLE KÖNYVKERESKEDÉS
(ZEIDLER TESTVÉREK)
1927.

166493

I. A németiség szerepe Jókai életében.

Jókainak, az univerzális érdeklődésű genienek képzelete messze tájakra elkalandozik s nagyranitott, élénken figyelő, bámuló kék gyermekszemének horizontja a végtelenben vész el. Figyelme mindenre kiterjed, mindent meglát, kutató tekintete ismeretlen mélységekbe hatol s mint a bányász a föld kincseit, úgy hozza napvilágra az elrejtett emberi érzéseknek, indulatoknak, vágyódásoknak és szenvedélyeknek összes mozzanatait, legaprólékosabb megmozdulásait. Szeme reflektor, amely vakító fénnel fed fel minden emberi életmegnyilvánulást, minden érdeklő és nem maradhat előtte titok semmi. Távoli vidékekre, ismeretlen birodalmakba kalandozik el; mint a vadon elszánt úttörője ezer veszély között, úgy járnak gondolatai fel nem derített úton, — de azután mindig visszatér, visszajön otthonába sajátjai közé, hazájába, melyet voltaképpen el sem hagyott.

Első és utolérhetetlen számára népe, nemzete, Magyarország, néha hibás, néha bűnös s mégis százszor legkülönb, istenített embereivel. Friss és mindig lendületesen, fiatalon maradt érdeklődését felkelti azonban idegen országok ismeretlen világa is. Különösebben egy néptörzs ragadja meg figyelmét, az a néptörzs, melynek sorsa az ő nemzetével összeforrott, az a nép, melynek egyik része Magyarországon letelepedve, ha nyelviileg nem is, de érzésileg teljesen felolvadt új hazájában, melyet magáénak vall; másik része uralkodott felette, de küzdelmes és nehéz harc után társának fogadta, míg a harmadik szorgalmával, tehetségével Európa leghatalmasabb nemzetévé küzdötte fel magát. A germán törzs ágai ezek: a szász, sváb, osztrák, német. Nagyszerű megfigyelőtehetségével s csodálatosan finom intuíciója segítségével

találó képét rajzolja ezeknek a népeknek, országaiknak, városaiknak, annyira, hogy a magyar köztudatban ma is úgy él a szász, sváb, osztrák és a német, Bécs, Berlin stb., amint Jókai megfestette.

Részint olvasmányai révén ismerhette meg Jókai a németiséget, részint személyes élményei alapján. Kora gyermekkorában hallhatta már irodalomkedvelő apjától a német nemzet nagyjainak hírét, kik akkoriban a művelt magyar közönségnél rendkívül ismertek voltak. Egészen kisfiú lehetett, midőn szeme megakadt a komáromi szülőház nappali szobáját díszítő Tell Vilmos életeseeményeit ábrázoló képeken s édesapja kielégítve gyermeke kíváncsiságát, sokszor elmesélgette e hős történetét.¹ Talán ekkor hallhatott a kis Jókai bizonyos Schiller nevű költőről először említést tenni. Vagy talán apjának s nagynénjének, a fantaszta Jókai Zsuzsannának beszélgetéseit figyelve, tűnhetett fel e külföldi nemzet és irodalma.² Apja Jókai József, mint a XIX. századbeli művelt magyar nemeselek legtöbbje, jól ismerte a német irodalmat, sőt azt kell következtetnünk, hogy kedvelte is, mert német könyvekkel gyarapította könyvtárát³ s a német acél- és fametszetekkel díszített folyóiratokat valószínűleg örömmel lapozgatta a kedves, koraérett kisfiú. Talán vágyódott is megismerni ezt a nemzetet közelebbről s közöttük óhajtott élni, legalább is erre mutat egy későbbi visszaemlékezése (Életemből, A jó öreg asszony), melyben elmeséli, hogy egyszer, midőn első elemista korában kérdezősködtek tőle, milyen pályát választ majd ha felnőtt, annak a vágyának adott kifejezést, hogy ágens akar lenni Bécsben (Életemből 263. l. Nemzeti kiadás). Sok szépet és jót hallhatott Bécsről, ha oda kívánczolt.

Apja elbeszélései és olvasmányai annyira magukkal ragadták, oly rendkívüli hatással voltak reá, hogy egészen gyermekkorában már szükségét érezte annak, hogy gondolatait és képzeleteit írásban is kifejezze. Még nem volt tízéves sem, midőn mint ahogyan azt „Az én színpadi életem” című emlékezésében elbeszéli (Életemből 62. l. Nemzeti kiadás), „Hohenheimi Fridrik, vagy a meggátolt gyilkosság” címen öt felvonásból álló szomorú-

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 26. l.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 29. l.

³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 29. l.

játékot írt, melyet a kocsiszínben, pajtásaival saját szórakozásukra játszottak el. A színdarab kézírata elveszett s minthogy a szereplő alakok mind elhunytak, tartalmát csak Jókai leírásából ismerjük: „Meg akarja abban egy gonosz nagybátya minden módon gyilkoltatni az unokaöccsét, hogy vagyonát örökölje, de örködik afölött egy kegyes remete s végül kiderül, hogy az a meggyilkolandónak elveszett apja, a gonoszság kiderül, az ártatlanság diadalmaskodik, a gonosz intrikus maga eszi meg a megmérgezett ételt, amivel az öccsét el akarta veszíteni.” (Életemből, Az én színpadi életem 64—65. Nemzeti kiadás.) Mikszáth szerint: „bizonyos, hogy az akkori borzalmas német irodalmi termékek, hihetőleg az apja mesélgetései nyomán készült”.¹ Ebben az időben a gyermek Jókai teljesen a német szentimentális elbeszélések és rémdrámák hatása alatt állhatott, ami természetes is, mert nem vonhatta ki magát az akkor Magyarországon uralkodó közhangulat alól. Tanára Sörös Lajos, ki az 1834—35. iskolai évben tanította, szerencsésen eltérítette azonban ettől a beteges irányzattól s a magyar egészséges, józan élet felé térítette.²

Tízéves korában személyesen megismerhette a magyarországi németiséget. Szülei Pozsonyba küldték cseregyereknek német szóra. Zsigmondy Sámuel ev. liceumi tanár családjánál kellemes otthonra talált s a „liebe Mutter” körültekintő gondosságával iparkodik helyettesíteni az édesanyját. (Jókai Mór: Negyven év visszhangja, A Jókai jubileum és a nemzeti díszkiadás története 126. l. Nemzeti kiadás.) Az új impressziók iránt legfogékonyabb korban kerül Jókai ebbe a városba, melynek lakossága szelleme és nyelve számára teljesen idegen. A leküzdendő nehézségek dacára könnyen és gyorsan tudott belehelyezkedni új környezetébe. Ha nem is gyakran, de annál szeretetteljesebb hangon emlékezik meg gyermekkorának ez idejéről, mely nagy, némely tekintetben döntő irányban befolyásolta. Új világgal ismerkedik meg s ennek az új, különös, hatalmas világnak óriási perspektívái nyílnak meg előtte. A csendes kis Komárom után, romantikus várromával háttérében a lüktető életű Pozsony. Képzeliődsében vesztőhelynek nézi a pozsonyi várromot s a tízéves gyermek fantáziájával színezi ki a nagy koronázóvárost és lakosságát, mely a legkülönbözőbb ele-

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 39. l.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 38. l.

mekből szövődött össze. A mágnások, a jurátusok, az arany ifjúság, a diéta ülései felkeltik figyelmét. Erős nyomát látjuk ennek klasszikus regényében, az „Egy magyar nábob”-ban. Elénk szemlélődéssel figyel a város lakosságának törzsét, a németnyelvű polgárságot. Mások ezek az emberek, másképpen élnek, másként beszélnek s talán nem is egészen úgy gondolkoznak, mint odahaza. Fiatalon kifejlődött értelmességével iparkodik megismerni ezt az idegen társadalmat, ezeket a németnyelvű magyarokat.

Nem is szabad csodálkozni azon, hogy amikor ez az új világ, a bűvös szezám-kapu feltárul előtte, iskolai tanulmányai nem kötik le teljes mértékben, bár még legszigorúbb tanára, Tobias Godofredus Schröer részéről is legjobb kalkulusban részesül.¹ Sok nehéz tantárggyal ismerkedik ezidőben meg, többek között a német nyelvet is el kell sajátítania. Költői termékeket a pozsonyi két év természetszerűleg nem eredményezett, mert a tanulással járó hatalmas elfoglaltság, a sok impresszió, amelyet belőle új környezete kiváltott, teljesen lefoglalta a fejlődő gyermeket. S mégsem voltak irodalmi munkásságának szempontjából sem elveszettek ezek az évek, ha pillanatnyi hatásuk nem is volt észlelhető. Mélyen emlékezetébe vésve marad mindaz, amit itt látott, tanult, az itt szerzett impressziók termékeny talajra találtak s műveiben gyakran fel-felbukkannak.

Kétéves, örökké emlékezetes pozsonyi tartózkodás után Jókai visszatér a szülői házba s itt édesapja örömmel tapasztalhatta fiának szép fejlődését és az általa annyira nagyrabecsült s kedvelt német irodalomnak nyelvében való jártasságát. Csak rövid ideig hallgathatta már azonban a kis Jókai apjának hasznos oktatásait, 1837 októberében mély megdöbbenést s részvétet keltve járt házról-házra egy közszolga jelenteni német és magyar nyelven ásvai Jókai József elhunytát.²

Apjának elvesztése összetörte a gyermeket. Súlyosan megbetegedett s midőn felgyógyult, tanára s későbbi sógora Vály Ferenc vette át nevelését. Joggal nevezhette őt Jókai „mentor”-ának, kinek szellemi fejlődésének erős lendületét köszönhette. Tudjuk, hogy általa ismerkedett meg Jókai a nagy filozófusokkal s ezáltal megint a német irodalomra terelődött figyelme. A tör-

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 45. l.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 46. l.

ténelmet Karl Rotteck műveiből tanulta megismerni. E periódusról Jókai beszámol „Az én életem regénye” című visszaemlékezésében: „Mikor a logikát is elvégeztem, egy esztendőre elfogott az iskolától. Azalatt ő maga tanította nékem egyedül az elsőéves filozófiai kurzust. Kezembe adta a nagy pandektákat, Gibbont, Kantot s azokból kellett magamnak excerptácul csinálni studiumot. Azután Rottecket és Buffont. Akkor szerettem meg úgy a természetrajzot és a históriát”. (Az én életem regénye 161. l. Nemzeti kiadás.) Valószínű, hogy Jókai ezidőben a német irodalmat is tanulmányozta, bár visszaemlékezéseiben inkább francia és angol tanulmányait említi. „Amellett olvastatta velem Byront, Hugo Victort s hogy ne csak német fordításból ismerjem azokat, rászorított, hogy tanuljak franciául, angolul...” (Az én életem regénye 161. l. Nemzeti kiadás.) A német nyelvben tehát már a fordítások tanulmányozása révén is irodalmi irányban képezhette magát s nagyon természetes — ha Jókai nem is ír róla —, hogy a német irodalom studiózása sem maradhatott ki Vály Ferenc nevelési programjából.

Ebben az időben a művelt körökben társalgási nyelvként mindenütt a német szerepel. Igaz, hogy a színmagyar Komárom alkalmasint kivonhatta magát e nyelvnek kultiválása alól; Jókai későbbi feljegyzéseiből legalább ezt kell következtetnünk. „Az én életem regénye” című művében elmeséli, hogy apjának, Jókay Józsefnek, mint közgyámnak németül kellett vezetnie számadásait. „Komáromban ugyan senki sem beszélt németül”, de a számadásokat a kamarához kellett apjának felterjesztenie. Nagy örömet szerzett a rendelet, mely az újszülött Móric keresztelője napján érkezett s mely szerint a német nyelv helyett ezután szabad volt Jókay Józsefnek hivatalos irataiban is a magyart használni. (Az én életem regénye 138. l. Nemzeti kiadás.) Általános lehetett akkoriban szülővárosában az elfogódottság a német nyelvvel szemben, hiszen Jókai is leírja Komárom vármegyének a német nyelv iránti ellenszenvét. (Az én életem regénye 196. l. Nemzeti kiadás.) A magyarság úgy a magánéletben, mint a hivatalokban, meg akarta őrizni ősi nyelvét s így ez az antipátia tisztára politikai jellegűnek tekinthető, mely a német irodalomra nem vonatkozott.

A német élet eseményei s a német irodalom azonban, a nyelv iránti ellenszenv dacára is, élénk érdeklődés tárgyát képezhették:

máskülönben nem járhattak volna a külföldi lapok és folyóiratok közül Mikszáth feljegyzése alapján a Wiener Zeitung, Beobachter, Allgemeine Zeitung, Wiener Theater Zeitung, Das Ausland, Blätter aus der Gegenwart, Bibliothek der Neuesten Weltkunde.¹ A német lapoknak s folyóiratoknak ez az óriási halmaza bizonyítja legelénkebben, hogy Komárom ezidőbeli németnyelvi és irodalmi ismeretei — dacára Jókai öregkori, Mikszáth szerint megbízhatatlan feljegyzéseinek —, elég fejlettek s alaposak lehetnek.² A politikai élet is magával hozhatta, hogy az osztrák és német személyek s szokások gyakran szerepelhettek a komáromi társaság megvitatásában, még pedig nemcsak a magyarokkal, hanem a franciákkal való kapcsolatban is. Mikszáth szerint a Napoleon-legenda képezte ez időben legfőképpen a közbeszéd tárgyát.³ A Napoleon-legendával kapcsolatban pedig okvetlenül szóba kellett kerülnie Ausztriának és Németországnak, politikájuknak, embe-reiknek, hiszen az insurrektio történetét Jókai magától apjától hallotta.

A munkás, dolgozó németet most már ezután nemcsak pozsonyi tapasztalatai alapján ismerhette. Komáromba be-betértek tanulmányútjuk közben a német vándorló mesterlegények s ezek sajátságainak megfigyelése által Jókai későbbi műveinek külföldi regényalakjai új típussal gazdagodhattak.

Az ifjú Jókai 1841-ben a pápai főiskolába került. Itt élénk részt vett a „Képző Társaság” ülésein, írt, szavalt és bírált. Ekkor ismerkedett meg néhány tehetséges kortársával, többek között Petőfi Sándorral, ki fejlődésére erős hatást gyakorolt s akivel később is állandó érintkezést tartott fenn.

Jókai német olvasmányai tekintetében kevés adat áll rendelkezésünkre. Itt-ott egy-egy feljegyzés. Így például tudjuk „Az én színpadi életem” címen közölt visszaemlékezéséből, hogy midőn 1842-ben jogot tanult Kecskeméten, műkedvelő előadásban eljátszották Kotzebue „Wirrwarr” című darabját. „A harmadik előadásunk Kotzebue „Zürzavara” volt. Ott már én voltam a primo amoroso” — írja Jókai. (Életemből: Az én színpadi életem 65. l. Nemzeti kiadás.)

Petőfivel való barátsága nem szűnt meg és ez a meghitt, ben-

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 59. l.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. 254. l.

³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora 521. l.

sőséges baráti viszony különösen fokozódott, amidőn Jókai Pestre került. Természetes, hogy midőn e kornak két legkiemelkedőbb irodalmi egyénisége ismét egymásra talál, továbbfűzik és kimélyítik azt a szeretetteljes kapcsolatot, mely a pápai főiskola padjaiban vette kezdetét. Együtt szerezték meg irodalmi ismereteiket, együtt lelkesedtek a fiatalság erejével s meggyőződésével nagy eszmékért s most együtt kezdik meg irodalmi működésük kifejelesztését. Kettőjük közül határozottan Petőfi volt az erősebb egyéniség, ő volt az, aki Jókainak olvasmányait, nézeteit irányította és sorsát is irányítani akarta. Bevezette Jókait a fiatalság irodalmi társaságába, mely a Pilvax-kávéházban naponként összegyűlve tárgyalta meg a fontosabb politikai és irodalmi eseményeket. Politika és irodalom akkoriban szorosan egymásba kapcsolódtak, sőt szerves összefüggésben is állottak egymással. Önként értetődő ez, ha figyelembe vesszük, hogy a korszellem ezeit szigorúan nemzeti és hazafias volt s a haza sorsát szíven viselő fiatalság a nemzeti fejlődés legtisztultabb, legideálisabb útját kereste s tevékeny munkával egyengette. Az alkotmányos szabadság kivívása volt az eszményi cél s ez elvnek elérésére irányuló vágy szárnyalását még hathatósabbá, erőteljesebbé tette az az európaszerinti irányadó felfogás, amely mindenütt az alkotmányos szabadságot tekintette egy egészséges állami és társadalmi berendezkedés elengedhetetlen principiumának. A szabadabb, szebb élet után sóvárgott egész Európa népe. Az országos politikának lázas érverése végigrezgett a tudomány, a művészet és az irodalom minden ágazatán. Az országok elnyomott népei, mint Németország, Ausztria irigylve bámulták Franciaországot, azt a nemzetet, mely 1830-ban kivívta magának az általuk annyira óhajtott szabadságot. A francia nemzet politikai eseményei s az ezek által életrehívott jogintézményeken rajongva csüng a német nép irányítóinak tekintete s a német irodalom kiválóbbjai is túlnyomórészt francia író társaik munkálkodására s eredményeire figyelnek. A szabad Franciaország a bálvány, a mintakép s a két legkiemelkedőbb német költői nagysága ez időnek, Heine és Börne, Franciaországot, mint a szabadság országát s Párizst, mint a kultúra és költészet metropolisát dicsőítik.¹ A német irodalom fiataljai a francia írók közül legszi-

¹ Friedrich Kummer: Deutsche Literaturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts. Dresden. 1909. 213. l.

vesebben Victor Hugo, Châteaubriand, Lamartine, Béranger, Georg Sand, Dumas, Sue műveit lapozgatják s ezekből merítik az erőt a további működésre. Ezek a francia hatás alá került német írók „Das junge Deutschland” néven irodalmi csoportot alkotnak. Heinrich Heine, Karl Gutzkow, Ludolf Wienbarg, Theodor Mundt és Heinrich Laube tartoznak ezen alakulás tagjai közé, kik az állam, az egyház, a polgári erkölcs, az irodalom terén forradalmi módosításokat követelnek.¹ Haladó gondolatoktól áthatva ostromozzák a hazájukbeli, szerintük tűrhetetlen és tarthatatlan állapotokat s egy új szabad Németország létrejöttéért küzdenek. Nem palástolt rokonérzéssel fordulnak a franciák felé s ennek az eredménye lett, hogy Németországban a régebbi irányzatok hívei hazafiatlanoknak bélyegzik őket.²

Ez a szellemi áramlat Németországból 1830-ban kiindulva, természetszerűleg Magyarországon is érezte hatását és tetőpontját érte el a 46—48-as években. Jókai fejlődése a francia rajongás korára esik, amidőn a magyar ifjúság, főleg a nálunk akkoriban nagyon kedvelt és elterjedt Heine hatása alatt, szintén Franciaország felé fordította figyelmét. „Valamennyien franciák voltunk. Nem olvastunk mást, mint Lamartine-t, Michelet-t, Luis Blancot, Suet, Hugo Victort, Bérangert s ha egy angol vagy német költő kegyelmet nyert előttünk, úgy az Shelley volt és Heine, maguk is nemzeteik kitagadottjai s csak nyelvükre nézve angol és német, de szellemükben franciák” — írja visszaemlékezésében Jókai (Életemből 184. l. Nemzeti kiadás). Amint látjuk, Jókai alaposan ismerte a korabeli irodalmat: Heine irodalmi és politikai működéséről és a német nemzet egy részének Heine-ellenes közhangulatáról teljesen helyes fogalmai voltak. Természetellenes is lett volna, ha Jókainak rendkívül sok irányú érdeklődését, a hozzánk legközelebb fekvő nemzet irodalma került volna el. Öregkori visszaemlékezéseiben azonban, melyekben a valóság gyakran bizonyos módosulatokban tükröződik vissza, olyan vallomásokat olvashatunk, melyek szerint Jókai a német irodalommal egyáltalán nem foglalkozott. Igen érdekes, hogy ugyanakkor, amidőn he-

¹ Richard M. Meyer: Die Deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin 1910. 191. l.

² Helmuth Mielke: Der deutsche Roman des 19. Jahrhunderts Braunschweig 1880. 78. l.

lyesen emlékszik vissza, hogy a francia-rajongók közé tartoztak valamennyien, elfelejti, vagy talán soha nem is látta tisztán ő maga sem, hogy mennyire segítette elő ezt a francia-idealizálást a német irodalom hatása. Mert ha fel is tesszük, hogy a Jung-Deutschland tagjainak munkáit általában nem olvasta, mégis a német irodalom e korának francia szelleme s Heine francia kultusza lehettek csírái a magyar irodalom francia bálványozásának is. „Németül már ekkor tudtam jól: Pozsonyban tanultam meg, mint cseregyerek. Én azonban előszeretettel viseltettem az angol és francia költők iránt” — írja Jókai önéletírásában. (A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története 137. l. Nemzeti kiadás.) Természetes, hogy nem csekély érdeklődéssel fordult Jókai azon költőkhöz, kik felé volt akkoriban irányítva egész Európa figyelve. A francia nemzet megoldott problémái, a német s a magyar fiatalság hasonirányú szívós próbálkozásai, a politikai küzdelmek, a demokratikus eszmék előtérbe nyomulása és végül a szociális élet apró vonatkozásai szinte kivétel nélkül helyet kaptak a költészetben is. „Die nationale Literatur muss Zusammenhang haben mit den grossen allgemeinen Fragen und Interessen der Nation und der Zeit” — hangoztatta Wolfgang Menzel, a fiatal írógeneráció előhírnöke.¹ A politikai állapotok Magyarországon és Németországban nagyon hasonlóak voltak s céljuk teljesen azonos. Németországban azonban előbb indult meg az új mozgalom s innen átsap Magyarországra is. Érthető, hogy midőn maguk a németek is a francia iskola hívei, akkor ez az óriási francia-rajongó s magában Németországban sem erősen nemzeti irány Magyarországra érkezve, erős francia kultuszt s németellenes tendenciát vált ki. Magyarország, mely ebben az időben politikai okainál fogva is erősen németellenes, mindentől, ami német, elfordulni igyekszik, felejtve, hogy maga az irányzat Németországból indult ki. Hozzájárul az ellenszenv növeléséhez a magyarországi konzervatív németiség küzdelme az új eszmékkel szemben. „Az erős nemzeti lendület szelének a német elem is útjába igyekezett állni, új lapot alkotva, mely a német elemet képviselje Magyarországon”. (Életemből 185. l. Nemzeti kiadás.) Ez a németellenes irányzat később csak erősödött, mit Jókai szavaiból is következtethetünk:

¹ Friedrich Kummer: Deutsche Literaturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts. Dresden 1909. 206. l.

„Majd jött a nemzeti ébredés, midőn Petőfi, aki pedig már húszéves korában könyv nélkül tudta Heinét, eltagadta, hogy ért németül”.¹

Mindezen küzdelmek az ország fővárosában Pesten játszódtak le, melynek akkori német lakossága vagy a konzervatív irányzat híveiből állott, vagy pedig az úgynevezett nyárspolgárokból, kiknek szereplése alkalmas volt talán arra, hogy Jókai a magyarországi németekről mind teljesebb képet nyerjen, de politikai és irodalmi küzdelmekbe részvétlenségükből kifolyólag nem bocsátkoztak. Csak igen kevesen voltak a németajkú lakosság között, akik a közömbösségből kiemelkedve, tevékeny részt vettek a magyar sors irányításában és nemcsak biztató szavakkal, lelkesítéssel, hanem önzetlen áldozatkészséggel is elősegítették az ifjú költők irodalmi munkálkodását. „Az első regényem megjelenése után életpálya lett rámnézve az irodalom. Voltak már kiadók, akik tisztességes honoráriumot fizettek egy kezdő magyar írónak, akinek nyelvén nem is értettek. Németek voltak, Hartleben Heckenast. Dicséretreméltó derék emberek” — jegyzi fel Jókai önéletírásában. (A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története 139. l.) Ezek a férfiak szintén az új irányzat hívei voltak, melyet tőlük telhetőleg pártoltak s ezáltal a német s így közvetve egyúttal a francia hatás útját egyengették.

Ebben az atmoszférában, a domináló francia eszmeáramlatok lenyűgöző hatása alatt a fiatal német írók csoportosulása, a Jung-Deutschland a közeli országokban is rövidesen követésre talál. Ausztriában, a szabadelvű osztrák írókból megalakul az „ifjú Ausztria”, amelynek kimagaslóbb tagjai Anastasius Grün, Karl Beck, Nikolaus Lenau; hazánkban pedig a demokrata és radikális ifjúság Jókai és Petőfi vezetésével megalakítja az „Ifjú Magyarországot” csoportját.²

Maga Jókai az új korszakot, mint a „fiatal Magyarország”-ot mutatja meg nekünk „Az én kortársaim” című novellájában. (Életemből 169. l. Nemzeti kiadás.) Az irányzat neve és eszméi semmi kétséget sem hagynak fenn aziránt, hogy a követett példa a „Jung-Deutschland” akciója volt. Az ifjú költők és írók ezen alakulásai mind a francia írókat bálványozták. A francia roman-

¹ Jókai Bécsben. Fővárosi Lapok, 1879. 92. szám.

² Pallas Lexikon. IX. kötet. 557. l.

ticizmust Németországban lelkesedve köszöntik, nagyjaikat ünneplik. Ez a lelkesedés a magyar költőknél visszhangra talál s Jókait is bámulatba ejtette a mindinkább térthódító francia romantizmus. Victor Hugo, Dumas père, Eugène Sue lebegtek, mint mintaképek kiváltképpen szemei előtt.¹ A magyar írók lelkesedtek a francia írókért s a németek közül azokért, kik szintén a franciáikért rajongtak.

Bizonyos, hogy a márciusi fiatalság a német irodalommal is foglalkozott. Megállapíthatjuk ezt Jókainak Petőfiről szóló feljegyzéseiből. (Életemből: Egy magyar költő életéből 221. l.) Leírja Petőfi szobáját s kiemeli könyvtárát, melyben Schiller, Heine (kit különösen kedvelt) művei pazar kötési által kitűnnek. Megjegyzi Petőfiről, hogy a német irodalom remekeit eredetiben olvasta. Együtt laktak akkoriban s unott olvasmányaikat egymás könyvtáraiba csempészték. Így jutott Jókai Hahn Hahn Ida műveihez, melyek Petőfi által kerültek könyvtárába. (Életemből 235. l. Nemzeti kiadás.)

Lázás rajongásban és buzgó, pihenés nélküli munkában éri a magyar fiatal írók küzdő csoportját 1848 március 15-ének napja, amelynek közvetlen előzményeit és a szabadságharc kirobbanásának okait Jókai különbözőképpen adja elő s ezáltal is előidézi hogy kritikusai visszaemlékezését kevésbé megbízhatóknak nyilvánítják. „A márciusi fiatalság” című visszaemlékezésében határozottan tagadja, hogy a március 13-án kitört bécsi forradalom lett volna indítóoka a pesti mozgalomnak s ezen álláspontját azzal kísérli bebizonyítani, hogy március 15-én Pestnek a bécsi forradalomról még nem volt tudomása. (Életemből 7. l. Nemzeti kiadás.) Ezzel merő ellentétben „Az én kortársaim” című novellájában elismeri, hogy március 15-ike a bécsi forradalom hatása alatt keletkezett: „Ekkor jön a híre a Bécsben kitört forradalomnak. Nem lettünk volna méltók az ifjú kor hevére, ha ez a hír fel nem villanyozott volna bennünket”. (Életemből 190. l. Nemzeti kiadás.) Majd „A magyar nemzet története regényes rajzokban” című művében a következőket írja erről a témáról: „A bécsi forradalom hírére Petőfi néhány íróársát: Jókai Mórt, Vasváry Pált, Buljovszky Gyulát és többeket maga köré gyűjtve, azt mondá nekik: „Nem poharazunk többet, hanem cselekszünk, menjünk a piacra!”

¹ Zsigmond Ferenc: Jókai 63. l., 358 l.

(A magyar nemzet története regényes rajzokban 852. l. Franklin Társulat 1902.)

*

Igen sok alkalma kínálkozott ebben az időben Jókainak az osztrák rokonérzésű férfiak megismerésére. A magyar forradalmi fiatalság meghívta a bécsi ifjúságot Pestre, ahol díszebédet rendeztek tiszteletükre. Regényeinek sok osztrák alakjához meríthetett ekkor szerzett tapasztalataiból később anyagot. Így egy versben beszélő, a díszebéden szónokló osztrák diák alakját Mausmann néven viszontlátjuk a „Köszívű ember fiai”-ban. A bécsi fiatalság vezetőiben érdekes típusokat tanulmányozhatott és figyelhetett meg ekkor Jókai, akiket ezután a rövid együttlét után nemsokára újra üdvözölhetett.

1849 október elején Kossuth Jókait Csernátony Cseh Lajossal együtt Bécsbe küldte a magyar kormánynak a bécsi forradalmi kormányhoz juttatandó üzenetével, mely azt a felszólítást tartalmazta, hogy a bécsi forradalmi kormány akadályozza meg a rendelkezésére álló csapatokkal Jelachichnak Bécs felé közeledését. Mint „Az én életem regénye” című művében meséli, Bécsben első útjuk az Aulába vezetett, hol a diákság főhadiszállása volt. A diákokkal gyorsan összebarátkozott s saját bevallása szerint az ő alakjaikat írta le későbbi regényében, „A köszívű ember fiai”-ban. A bécsi benyomások azonban nemcsak egyes emberek megismerésére nyújtottak alkalmat, hanem az osztrák forradalom, a bécsi lakosság felfogásának, hangulatának, szellemének közvetlen tanulmányozására is első lehetőséget biztosítottak. Erős hatást gyakoroltak reá Bécsben szerzett tapasztalatai, melyek ekkori élményeivel egyetemben regényeiben gyakran visszatükröződnek. Ezen impressziói a szabadságharc alatt még intenzívebbek lettek. Ekkor ugyanis nemcsak mint ellenfelet figyelhette meg az osztrák népet. Az osztrák legionáriusokban, kik a magyar felkelők segítségére siettek, szintén talált egy-két érdekes, regényeiben felhasználható alakot.

Ugy a szabadságharc, mint a későbbi évek alatt, mikor is gyakran beutazta Magyarországot, módjában állott a Magyarországon élő németséget is megismernie, így a szászokat, svábokat, felvidéki németiséget.

Legkönnyebben a svábokkal juthatott közelebbi ismeretségbe, kik ez időben Pest és környékén nagy számban találhatók voltak. 1850-ben, midőn a budai hegyekben rejtőzködött s később, sváb-hegyi villájának körzetében szükségszerűleg is érintkeznie kellett velük. Alakjaikat kisebb novelláiban, visszaemlékezéseiben látjuk viszont.

1853-iki erdélyi útja alkalmával a százszokat s városaikat tanulmányozhatta. Regényeiben ritkábban, a közvetlenül utazása után írt novelláiban azonban már gyakrabban szerepelteti őket. Későbbi erdélyi látogatásaikor új anyagot gyűjthetett az ekkor tapasztaltakhoz.

A felvidékre is ellátogatott, 1883-ban beutazta városaikat, tanulmányútát tett a Szepességben s Lőcséről sok rajzot, feljegyzést is készített, melyeket jegyzetkönyveiben tekinthetünk meg. (Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára: Jókai 26 jegyzetkönyve.) „A lőcsei fehérasszony” című művében használta fel legfőképpen a zipserekről való ismereteit.

Az abszolutizmus évei alatt Magyarországot ellepő osztrák hivatalnokok állandó szereplői regényeinek.

Ausztriát magát, Bécsét csak 1863-ban látta viszont, mikor lapjának, a „Hon”-nak megindítása érdekében kénytelen volt felutazni. 1875-től kezdve, mint a delegáció tagja másodévenként egy hónapot töltött Bécsben.

A német nyelvet tökéletesen bírta. Ennek jellemzésére szolgáljon a következő kis történet:

1863-ban gróf Zichy Nándornak Jókai lapjában, a „Hon”-ban a Schmehrling-rendszer ellen cikke jelent meg. Jókait, mint szerkesztőt perbefogták s a katonai törvényszék elé idézték. Mikszáth szerint „szép német beszéddel” védelmezte magát, amit az ítélet is megerősít. Az eredetileg 3 hónapi fogházat tartalmazó ítéletet ugyanis 1 évre emelte fel a bíróság s midőn Jókai az ítélet szigorításának okáról kérdezősködött, az auditor major nevetve válaszolt: „Das Übrige ist für die schöne Vertheidigung”.¹

Jókai mindjobban erősödő hírneve magára vonja a királyi ház figyelmét. Erzsébet királyné értesül, hogy Jókai legközelebbi regényében, a „Szerelem bolondjai”-ban nővérét, a nápolyi királynét szerepelteti és egy udvari estélyen megszólításával tünteti ki

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. k. 48. l.

a költőt. Ezek után, midőn regénye elkészül, Jókai személyesen nyújtja át a királynénak, ki rendkívül kedvesen viselkedik s most már a császári Burg kapui is nyitva állanak előtte.¹

Jókai érdeklődése a németiség iránt nem maradt egyoldalú. A magyarországi németiség mindig is érdeklődött iránta, annyira, hogy Dux Adolf már 1856-ban lefordította az „Egy magyar nábob“-ot.² Ugyancsak 1856-ban megjelenik a Belletrischer Lese-Cabinet der magyarischen Literatur"-ban, Emich Gusztáv vállalatában ismeretlen fordítótól németül „A régi jó táblabírák“.³ Bródy Zsigmond egy kötet 1864-ben megjelenő novellával igyekezett Jókait a német olvasótábornak bemutatni. Ezek a Pesten megjelent német fordítások külföldre nem jutottak el s főleg Magyarország németajkú lakosságát hódították meg Jókai részére.

A német közönség is korán tanulta megismerni Jókait. A „Pesti Röpivek" már 1850-ben dicsekedve említi, hogy Jókainak „Sajó" álnéven megjelent beszélei (Csataképek) Lipcsében németül is megjelentek.⁴ Azóta állandóan jelentek meg művei német nyelven és ezt az új olvasótábornak is teljesen meghódította Jókai. Műveinek Németországban való elterjedésében nagy érdeme van Janke Ottónak, Jókai berlini kiadójának, kinek kiadásában 1,300.000 Jókai-kötet jelent meg.⁵

Leginkább azonban a Berlinben élő magyar Kertbeny Károly fáradozott Jókai külföldi sikereiért. Nemcsak fordította Jókai műveit, hanem életének nagy részét Jókai németországi hírneve megalapításának s terjesztésének szentelte. 1870-ben írja egy levelében Jókainak, hogy miután Petőfit sikerült már neki a külföldön ismertté tenni, ezután Jókai nevéért fog küzdeni: „Die zweite Hälfte meines Daseins nun will ich Ihnen widmen, lieber Jokai und ich hoffe, mit nicht geringerem Erfolge. Ich wüsste auch wirklich keinen anderen unserer ungarischen Dichter als Sie, für den, nach Petőfi, Hoffnung vorhanden wäre, ihn auch ausser Ungarn und ausser ungarischer Anschauung, weltbürgerlich nicht bloss populär, sondern auch zum Bedürfnisse zu machen“.⁶

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora, II. k. 101. l.

² Pintér Jenő: Magyar Irodalomtörténet, II. k. 303. l.

³ Halász Gyula: Jókai regényei külföldön. Magyar Salon, 1924. jan. 924. lap.

⁴ Gál János: Jókai Mór élete és művei, 244. l.

⁵ Gál János: Jókai Mór élete és művei, 246. l.

⁶ Magyar Nemzeti Múzeum levéltára.

Fordítóiról — bár nem mindig érdemlik meg — Jókai a legteljesebb elismerés hangján nyilatkozik s „Negyven év visszhangja” című visszaemlékezésében köszönetet mond nekik. „A jó fordító és a jó kiadó az írónak az, ami a szárny a madárnak. Egy toll még nem röpit el. (A Jókai-Jubileum és a nemzeti díszkiadás története 132. l.)

A hetvenes évek elején már általános az érdeklődés a német-ség körében Jókai iránt. 1871-ben az „Augsburger Allgemeine Zeitung”-ban a híres esztétikus Julian Schmidt méltólag foglalkozik vele s ugyancsak ebben az esztendőben három levele, melyeket Jókaihoz írt s melyekben dicséri műveit, jelzi a bizalmas viszonyt, mely a nagy magyar költőhöz fűzte.

Jókai hírneve állandóan nő s midőn Karl Braun (Wiesbaden), a német képviselőház tagja, tanulmányutat tesz Magyarországon, őt is felkeresi s 1873-ban „Tokaj und Jókai” című könyvében számot ad Magyarországon szerzett tapasztalatairól s elsősorban Jókairól.

*

Régóta kívánta Jókai személyesen megismerni a németeknek számára messziről is rokonszenves fővárosát, Berlint. Már 1872-ben írja Franz Wallner, titkos tanácsos, a berlini Wallner-színház tulajdonosa, Jókai nagy tisztelője, egy április 19-éről dátumozott levelében, hogy feleségétől levelet kapott, amely szerint Jókai májusban fel fogja keresni Berlint.¹ Mégis 1874 lett, mire Jókai beválthatta ígéretét. Előbb Bécsbe utazott, hol azonban különösen az irodalmi körök nem fogadták azzal a lelkesedéssel, mint később Berlinben. „A bécsi szerkesztők és pályatársak hűs (Kühl bis ins Herz hinab) fogadása után, úgy jött nekem a berlini írók baráti rokonszenve, mint valami tündérmese, — írja Jókai visszaemlékezésében. (Életemből: Írói és művészi körök Berlinben II-ik kötet 435 l. Nemzeti kiadás.) Főleg Kertbenyvel, Karl Braunnal és Julian Schmidttel érintkezett² Franz Wallner felesége Agnes Wallner nagy estélyt rendezett tiszteletére, hova több német író, kiadót, esztétikust is meghívott. A berlini lapok mind az elragadtatás hangján emlékeztek meg róla.³ Felkereste a politikusokat is,

¹ Magyar Nemzeti Múzeum levéltára.

² Láng: Jókai Berlinben. Hon. 1874. 53. sz.

³ A berlini lapok Jókairól. Hon. 1874. 56. sz.

többek között Karl Braun tanácsára látogatást tett Bismarcknál. A kiváló államférfiú igen kedvesen fogadta a magyar író, akiről — mint ekkor kijelentette — már főhadnagy korában olvasott az „Augsburger Allgemeine Zeitung”-ban egy művéről szóló ismertetést. (Jókai: Életemből II. 428 l. Nemzeti kiadás.) A vaskancellár kifejtette Jókai előtt nézeteit Magyarországnak Ausztriához való viszonyáról s Németország jövődő terveiről. A kihallgatás alkalmával annyira megnyerte a kancellár kegyét, hogy Bismarck meghívta másnapi estélyére, melyen megismerkedhetett Németország képviselőivel. (Életemből II. 433. l. Nemzeti kiadás.) Bismarck rendkívül fontos politikai nyilatkozata bejárta a világsajtót s a lapok a vaskancellárral kapcsolatban Jókaival is sokat foglalkoztak.¹

*

Ez időben már egyre szorosabbá vált a kapcsolat Jókai és a dinasztia között. Erzsébet királyné érdeklődése és kedves kitüntetése nem maradt nyom nélkül Jókai lelkében, 1875 óta Jókai kormánypárti képviselő, a delegáció tagja s a hajdan forradalmi költőt „udvari poétának” nevezik.² Az udvari kegy elkábította a költőt, kit a király 1876-ban a Szent István-rend kiskeresztjével tüntetett ki. Majd pedig, midőn a király 1880-ban Tisza Kálmán interveniálására Jókai adósságát saját pénztárából fizette ki s így súlyos pénzzavaraiból kimentette, hálával fordult megmentőjéhez s kötelességének tartotta a királyi családdal szemben mindig a leghódolatteljesebben viselkedni. „Nagyban és egészben örömet okozott neki a fény, szívét megmelegítette, de voltak lelkiismeret-furdalásai is. A politikai hangulatok hullámverése szerint, amint a király és a nemzet közeledtek és távolodtak”, — vélekedik Mikszáth erről.³

Egy udvari estélyen megismerkedett Jókai József főherceggel, ki meghívta magához Alcsutra, szüretre. Következő évben Jókai látogatást is tett Alcsuton, hol a főherceg bemutatta a családjának s nagy estélyt rendezett tiszteletére. A főherceg nagy figyelemmel viseltetett a költő iránt, mit Jókaihoz írt leveleiből is

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. k. 141. l.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. k. 38. l.

³ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. k. 183. l.

láthatunk. Jókai viszont irodalmi munkálkodásra ösztönözte József főherceget, ki az ő buzdítására írta meg a cigány népnek nyelvtanát a „Románó Csibakéró Sziklaribe”-t.

Majd Rudolf trónörökösrel is gyakori személyes érintkezésbe került. A trónörökös ugyanis 1884-ben „Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képben” címmel irodalmi vállalatot indított meg, melyben jövődő államait szándékozott bemutatni s a mű magyar részének szerkesztésével Jókait bízta meg. E munka sűrű baráti érintkezésbe hozta a trónörökösrel, ki őt nagyrabecsülte, szerette és magánügyeiben tanácsát gyakran kikérte. Mindez természetesen hatott Jókainak minden jó és szép iránt fogékony lelkére s valósággal rajongott a trónörökösért. A szerkesztőségi üléseken alkalma nyílt az oszták tudós körökkel megismerkedni, kik közül főleg Weilen titkos tanácsos, az oszták rész szerkesztője nyerte meg tetszését. A közös cél, a mű mielőbbi megjelentetésének elérése érdekében kifejtett tevékenység a trónörökösrel kötött barátságát mindinkább megerősítette, annyira, hogy a közvélemény Jókait a „királyfi kancellárjának” nevezte.¹ A hatalmas munka szerkesztése 17 évig tartott s a trónörökös nem érte meg megjelenését. 1889-ben bekövetkezett tragikus halála Jókait mélyen lesújtotta. Mélységes bánatának tanujelét adta „vezéresillaga”, a trónörökös feletti gyászbeszédében május 5-én az Akadémián. Soh'se gyógyult meg az ekkor kapott seb s nem vígasztalta az udvari kegy. Károly Lajos főherceg, Coburg Fülöp herceg s a többi előkelő főurak, kiknek társasága eddig örvendeztette, nem érdekelték többé. Még legtöbbet Stefánia özvegy trónörökösnével érintkezik, ki átvette az „Oszták-Magyar Monarchia Írásban és Képben” vezetését. Örömet azonban már ez sem szerez neki.

A lehető legnagyobb ünneplésben részesült úgy nemzete, mint az udvar részéről 50 éves írói jubileuma alkalmával, 1894-ben. A király, a királyné, József főherceg, Stefánia főherceggasszony, Coburg Fülöp herceg meleg üdvözlétükkel tüntették ki s az ország népe a gyöngéd szeretet legértékesebb virágkoszorújával, a megbecsülés, a hódolat, a tisztelet legszentebb érzelmeivel vette körül.

Kritikus betegsége alkalmával sem hagyta el a legfelsőbb érdeklődés a nagy költőt s a király felkérte Jókai környezetét, hogy

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. köt. 194. l.

a beteg hogylétéről telefonon vagy levélben állandóan értesítsék.¹ A végzetes napon a király már kora reggel kérdezősködött állapotáról. Boldogan dicsekedett az agg költő még délután látogatójának, Beöthy Zsoltnak: „Az én jóságos királyom csak nem feledkezett meg öreg kortársáról. Áldja meg az Isten.”² Este bekövetkezett a katasztrófa. 1904 május 5-én Jókai Mór megszűnt élni.

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. köt. 281. l.

² Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. köt. 282. l.

II. A németiség Jókai műveiben.

Túl a gyermek- és ifjúkoron, a szabadságharc alatt és után Jókait irodalmi tevékenysége annyira lefoglalta, hogy a magyarországi irodalmon kívül más nemzet íróinak időt nem áldozhatott. Nem valószínű tehát, hogy ismerte volna az ötvenes évek utáni német irodalmat, legalább is ennek a feltevésére semmi jel sem mutat. Midőn külföldi írókkal, Berthold Auerbach, Paul Lindau, Julian Schmidt, vagy fordítóival, kiadóival levelezik, a német nemzet irodalmának taglalására sohasem tér ki.

Német irodalmi ismeretei egyébként sem járultak hozzá Jókainak a németiségről való fogalmának kialakulásához. Jókai a németeket speciálisan magyar szemmel látta. Nem amint a német látja önmagát, hanem ahogyan a magyar ismeri a németet. Tehát inkább a magyar tradicionális német felfogás nyujthatta az alapot, mert a magyar irodalomban a németiség mindig szerepelt, hiszen az szomszédsága révén történetünkben is igen régi idő óta jelentékeny szerepet játszik. Jókai mint minden egyebet, a németiséget is jóindulattal nézi, azonban belőle sem hiányzik az, ami a magyarságnak jellemző vonása az idegennel szemben, a lenézés, ha nála jóindulatú leereszkedéssé is csillapul. Elismeri erőnyeit, dícséri, de még ez a dícséret is gyakran vállveregetéssel történik, midőn például „a derék német úr”-ról, a „jámbor szász”-ról megemlékezik. Ismeri és beismeri a magyarság hibáit, viszont természetes, hogy ezek a hibák kedvesek előtte s a legnagyobb kitüntetés, mit egy számára rokonszenves német fajból való, szász férfi nek nyújt, az, hogy magyarrá, illetőleg székellyé lehet. (Háromszéki leányok.) Sohasem használná magyar emberrel kapcsolatban

azokat a szelíden gúnyos jelzőket, mint aminőket alkalmaz a né-metséggel szemben. Bármennyire is megértően gondolkozik a kül-földi nemzetekről s így különösen a németsegről, mégsem azon a korholó, szerető hangon ír róla, mint a sajátjairól, ami különben teljesen érthető. Az idegen lehet gyűlölt, vagy kedves, rokonszen-ves előttünk, mégis — idegen. A hibáit nem korholjuk annyira, mint a hozzánk tartozók fogyatékosságait, nem annyira fontos, hogy megjavítsuk őket s ekként a hangunk sem lágyul el, ha be-szélünk róluk.

A németségnek jelentős szerepe van Jókai műveiben. Gyak-ran eleveníti meg alakjaikat, írja le városaikat s így műveiből nagyszerűen megismerhetjük a németséget. Ha azonban a magyar közfelfogásban úgy is él a németség, mint azt Jókai megrajzolta, ez távolról sem jelent annyit, hogy a németség fogalmát Magyar-országban Jókai alapította volna meg. Jókai előtt is voltak nagy számban íróink, kik a németséget munkáikban szerepeltették s véleményük róla nem igen különbözik Jókaiétól. A németség ha-zákhoz való közeli fekvése folytán a legrégibb időktől fogva elég gyakran szerepel a magyar irodalomban. Már a szájról-szájra járó mondák megemlékeznek a német ellenségről, mely fölött győzel-met arattunk, vagy melytől gyászos vereséget szenvedtünk. Ezek-ben a mondákban, mint például a Konrád császárról szólóban is, a német elem még nincs jellemezve, csak ellenség gyanánt állít-ják elénk. Tinódi Lantos Sebestyén „Erdély históriájá”-ban és „Buda Veszéséről és Török Bálint fogságáról” című művében fog-lalkozik az osztrákokkal s elmeséli az ellenük folytatott harcokat. Gyöngyösi István „Marssal társalkodó murányi Vénusz”-ában ro-konszenves hangon ír III. Ferdinád királyról s korholja Rákóczi Györgyöt, Erdély fejedelmét, mert háborút indított a király ellen.

A kurucköltészetben is természetszerűleg állandóan szerepel az osztrákság. Az e korbéli művek írói kissé elragadtatták magukat az ellenfél iránti gyűlöletben s elkeseredett hangon írnak róluk. A „Rákóczi-nóta”, „Bujdosó Rákóczi”, „Csinom Palkó”, „Kuruc tábori dal”, „Ne higj magyar a németnek” költemények heve-sen támadják az osztrákokat, kik zsarnok hatalomvágytól vezé-reltetve tönkre akarják tenni a magyar nemzetet. Jókai sohasem, még a 49-es szomorú időkben sem használt olyan erős hangot, mint a kurucok költői, kiknek ízlése még nem lehetett annyira kifinomodva. Ezeket a verseket és dalokat jól ismeri s midőn re-

gényének tárgyát a kuruc-labanc korból választja, gyakran idézi is őket. Ezek a költemények adják meg a kuruc és labanc háborúra vonatkozó felfogásának irányát, természetének megfelelőleg azonban igyekszik az ellenféllel szemben használt hangot letompítani.

Az osztrák-magyar uralkodóházat is szenvedélyes kifakadásokkal illették íróink. Anyos Pál egyik költeményében, a „Kalapos király”-ban II. Józsefet, a koronázatlan királyt a nép gyilkosának nevezi. A későbbi időkben már megváltozott ez a vélemény s Jókai már saját korának felfogása szerint meghódol a nagy koncepciójú király előtt.

Gvadányi „Peleskei nótárius”-ában szintén szerepeltet németeket s hangja sok tekintetben közös vonást mutat fel Jókaiéval. Már nem gyűlölködően, inkább gúnyosan ír róluk, amint azt Jókai is gyakran teszi.

Magyarországon Jókai idejében a németiségről már teljesen kialakult vélemény volt, ami természetes is, ha elgondoljuk, hogy e nép egy része Magyarországon letelepedve élt, míg másik részével közvetlen szomszédságunk révén állandó összeköttetésben állottunk. Ezt a kialakult véleményt Jókai átveszi, természetéhez képest kissé jóindulatúlag átformázza s e részben döntő befolyása volt a mindenkor optimista és felvilágosodott világszemléletének, valamint azon történelmi munkáknak, melyeket Jókai megismerhetett. Mert ha a német irodalmi művek nem is járultak hozzá Jókainál a németiségről való fogalmának kialakulásához, annál inkább segítették azt elő a magyar és német történelmi munkák. Ha akármilyen történeti könyvet vagy lexikont megtekintünk, a németiségnek körülbelül ugyanazt a jellemzését találjuk, mint Jókai műveiben. A történelmi munkák s lexikonok természetszerű szárazságában nyert adatok azonban Jókai megelevenítésében életet nyernek és az eleveniség erejével hatnak.

Személyes tapasztalatai még jobban megerősítik a magyar tradíció alapján nyert s más (történelmi, irodalmi) motívumok által módosult fogalmát a németiségről. Jókai nem fedezett fel új német típusokat s ahol a németiséget szerepelteti, ott az elismert német típust rajzolja, úgy mint pl. a pedáns németet, az érzelmes leányt stb.

Midőn regényei német területen játszódnak s több német típust kénytelen szerepeltetni, akkor ezek a személyek — minthogy

az általa rajzolt típusok tulajdonképpen egyeznek s csak egy-két típussal rendelkezik —, teljesen elvesztik specifikus német jellegüket s nem maradnak nemzetük képviselői, hanem átváltoznak általános emberi típusokká. Így például „Trenk Frigyes” című regényében sem maga Trenk, sem a többi alak nem rendelkezik német jellemvonásokkal.

Kedvelte a németiséget, egész életében küzdött érdekében s így küzdenie kellett a nemzeti előítéletek és a téves felfogások ellen, mint ahogyan azt 1870. februárjában írja Kertbeny Károlynak. Harc volt az élete. „Ein Kampf der selbständigen Geister gegen die servile Nachahmung: — ein Kampf des Menschengefühls gegen nationale Vorurtheile, rohen Racenhass: — (hat doch vor mir keine Seele gewagt in Ungarn für brüderliche Liebe allen Nationalitäten gegenüber, und erst noch für eine Verehrung der deutschen Cultur das Wort erheben zu wollen. Alles schenkte man dem Deutschen, Gut und Blut, — nur die nationale Verehrung nicht, ich kehrte den Begriff um.)”¹

Harcolt a németiség iránt való rokonszenv növelésének érdekében, mint ember, író s politikus. Berlinbe idézésekor WallnERNÉ-nál, a számára rendezett estélyen beszédet tartott, melyben elmondotta, hogy „mint képviselő és író a német törekvések iránt folytonosan melegen működött s egyik életfeladatának tekintette, hogy Magyarország jóviszonyát Németországhoz fentartsa és megerősítse”.²

Jókai fantáziája átszárnyalta az egész világot, tisztán fantázia alapján azonban nem írhatta az idegen országokról s népeikről szóló műveit. Személyes tapasztalatai s képzelete hozzásegítették a róluk való fogalom kialakulásához, azonban mint ő maga írja: „Ennyi történelmi és tájleírási művet pusztán képzeletből nem lehet, nem „szabad” előteremteni.” (Önéletírásom. A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története 149. l.)

Jókai műveihez tényleg rengeteg forrásmunkát használt. Feszty Árpádné írja „Jókai otthona” című megemlékezésében, hogy íróasztalát mindig teljesen ellepték a készülő regényeihez szükséges könyvek. „Néha 20—30 vaskos történelmi, tudományos munka, útleírás terpeszkedett körülötte.”³ „Írni könnyű, de kellő-

¹ Magyar Nemzeti Múzeum levéltára.

² A berlini lapok Jókairól. Hon. 1874. évf. 56. sz.

³ A 100 éves Jókai emléke. 259. l.

képpen elkészülni az íráshoz ez az, ami mindig nagy fáradságba kerül" — jegyezte meg egyízben Jókai.

Regényeiben meg is említi forrásmunkáit, melyeknek nagy része könyvtárában fel is található. „Az én könyvtáram egyike a (magánkézben levő) legbecsesebb gyűjteményeknek, amelyben minden nevezetes útleírás, néprajzi, természettudományi mű a legdiszesebben illusztrált kiadásokban felfalálható s legbecsesebbek közte az egérrágtá régi krónikák. Ezek az én kalauzaim a multak történetében és a széles nagy világban... Mint ahogy az akrobatának mindennap kell gyakorolnia izmait: úgy kell nekem folyton fejlesztenem az ismereteimet a könyvekből és lapokból“ — írja Jókai önéletrírásában. (A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története 149. l.)

Egy újság kérésére nyilatkozik is levélben (keltezés nélkül) — melynek fogalmazványa a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában található —, hogy melyek azok a könyvek, melyek irodalmi működésénél számára segélyt nyujtanak. Felsorolja többek között Welcker és Rotteck Staatslexikonját, az Athenaeum és Pallas lexikonját, a *Le tour du monde* 80 kötetét.

Ugyanebben a levélben azokat az írókat is megjelöli, kiknek műveit legtöbbször olvasta. Öszintének ezt a nyilatkozatot nem tekinthetjük, mivel Jókai az összes klasszikusokat megemlíti. A németek közül Heinet, Schillert, Goethet és Humboldtöt sorolja fel.

A nyilatkozat folytatásként megemlíti azokat a műveket, melyeket a legnagyobb kegyelettel őriz „mint ereklyéket vagy unikumokat“. Ezek az uralkodó család munkái, Rudolf trónörökös utazási könyve, Stefánia főhercegasszony, József főherceg levelei, Coburg Fülöp Ágost és Salvator Lajos könyvei.

Könyvtára alapján rekonstruálhatjuk Jókai irodalmi ismereteit. Természetesen sok olyan könyvet is olvasott, amelyek könyvtárában hiányzanak, azonban mégis valószínű, hogy kedvelt könyveinek odahaza is meg kellett lenniök. A német művek között meglep bennünket a tudományos könyvek túltengése. Rengeteg történelmi, természettudományi, földrajzi mű s lexikon. Német irodalmi munka nagyon csekély számban található könyvtárában. Egnéhány jelentéktelen, Jókainak ajánlott (tehát nem általa beszerzett) regény, dráma. Egyébként a neves német írók közül Heinének majdnem valamennyi műve, Goethetől Faust és

„Goethes Gedichte für deutsche Frauen ausgewählt von Arthur Lutze”. Schillertől is csupán egy kötet található könyvtárában, míg az újabb német írók egyáltalában nem szerepelnek. Ez megerősíti feltevésünket, hogy Jókai az újabb, a szabadságharc utáni német irodalmat a legesekélyebb mértékben sem ismerte. Jókai életfelfogása Zsigmond Ferenc szerint örökké fiatal, 25 éves maradt és ugyanezt állapíthatjuk meg irodalmi ízléséről és ismereteiről.¹

¹ Zsigmond Ferenc: Jókai 35. l.

III. A magyarországi németiség Jókai műveiben.

„Der Ungar bleibt nur dort Ungar, wo er mit einer edlen gebildeten Nation zusammentrifft, überall, wo er sich mit Wallachen, Serben Berührung bringt, wird er Wallache, Serbe und Schlowake, das ist statistisch bewiesen. Das deutsche Element amalgamisirt sich mit uns in den Cultureregionen, die slawische unsern Schichten absorbiren aber uns” — magyarázza Jókai 1870 december 12-én Kertbenyhez írt levelében felfogását a magyarországi németiségről.¹

Derék, munkás, dolgos népnek ismeri el a magyarországi németiséget, kik hazánknak csak javára szolgálnak. A legteljesebb jóindulattal tekinti ezt a népet, érdemeiket feljegyzí s ha néha, egészen ritkán, mindössze egy-két ízben felemeli ellenük szavát, úgy azt csak a politikai csetepaték, — melyek néha még az ő igazán óriási türelmét is igénybe veszik — okozhatják.

Külföldön jártában is a legnagyobb elismerén hangján beszél a magyarországi németiségről. 1874-ben Berlinben egy beszédében kifejti, hogy ahhoz, hogy a német elemet becsülje és tisztelje, nem volt szükség hazájából eltávozni, miután a magyar államban lakó német nemzetiségű polgárok igen nagy befolyással bírnak az ifjú állam üdvös fejlődésére.²

Nemes és emelkedett egyéniségét mint mindenben, úgy hazánk nemzetiségi kérdéseiben is a szeretet, a megértés és jóindulat irányítják.

¹ A Magyar Nemzeti Múzeum levéltára.

² A berlini lapok Jókairól. Hon. 1874. évf. 56. sz.

„Múlhatatlannak tartom annak kimondását, hogy a magyar nemzet a vele együtt élő nemzetiségeket a legszabadelvűbb bőkezűséggel kívánja részesíteni mindazon áldásaiban az alkotmányos szabadságnak, amiket saját maga élvezni óhajt és ahol viszályok forognak fönn köztünk, inkább akar neimesen engedékeny, mint hatalmaskodó lenni és mindenestre be akarja bizonyítani, hogy a közelmúlt keserű napok alatt e tárgyban is tanult valamit. Továbbá, hogy a magyar nemzet semmi osztály, nemzetiség, vagy vallásfelekezetre nézve kizáró vagy bezáró jogokat el nem ismer, hogy alkotmánya jótékonyságában mindenkit egyformán részesít, mert önmagát megbosszuló véteknek tartaná azt, hogy bármely osztályt vagy vallásfelekezetet előbb kizárnánk a polgárjogok teljes élvezetéből s aztán polgár-erényeket követelnénk tőle s ha azok a mi hibáink miatt, annál hiányoznának, mi vétkünkért azokat ítélnők el. Végül, hogy a magyar nemzet teljes szabadelvűséggel kívánja mindazon kérdéseket megoldatni, melyeket az újabb idők szültek s melyek még eddig alkotmányunkban tárgyalva nem lehettek” — mondja 1861 május 22-én a képviselőházban tartott beszédében.¹

Jókai a magyarországi németiség köréből a szászokat, svábokat, felvidéki és pozsonyi németeket szerepelteti műveiben.

1. Az erdélyi szászság.

Ez a hazánkban a XII. században letelepedett, a szokásait, erkölceit, faji sajátosságait mindvégig megőrző német nemzetiség foglalkoztatja a magyarországi német nemzetiségek közül leginkább Jókai fantáziáját. 1853-ban ismerte meg őket, midőn Erdélyben nagyobb tanulmányútat tett, melyet később többször megismételt. A szászokról főleg Erdélyben szerzett személyes tapasztalatai után ír. Erdélyi utazása előtt csak egy regényében szerepelnek szászok, az 1851-ben megjelent „Erdély Aranykorá”-ban. Ebben a művében már teljesen azon a hangon vélekedik róluk és festi őket, mint midőn már személyesen is ismerte őket. Azonban, ha a hang a későbbi hanggal szemben nem is ellentétes, ekkori véleménye róluk még teljesen egyoldalú. Az alaphang már meg-

¹ Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora II. köt. 41. l.

van, de csak később fejlődik ki, színesedik, válik többoldalúvá. Amit e művében róluk ír, az kizárólag történelmi adatokon alapul. Azt azonban helyütt is megállapítja, ami a szászokról való fogalmának alapja, kiindulópontja, hogy derék, jó emberek, vitézek, kik tudnak küzdeni, harcolni, de a lendület, ami a magyar népet jellemzi, hiányzik belőlük. Polgárok s mint ilyenek megfelelnek hivatásuknak, sőt, ha kell, városaikért bátran harcba is szállanak.

1853-iki erdélyi útja után természetszerűleg bővülnek személyes tapasztalatai folytán ismeretei a szász néplélek felől. E részben erősen közrejátszott utazása, mivel 1853-ban már több, Erdélyben játszódó novellájának középpontjába szászokat állít. Róluk való fogalma kimélyült. Véleménye végleg és teljesen kialakult s a későbbi hosszú évek során nem változik. Jókai végigkíséri a szász népet Magyarországon való letelepedésüktől a legújabb időkg. Az erdélyi szászok eredete külön is felkelti érdeklődését. „A magyar nemzet története regényes rajzokban” című művében Kircher Athanasz, Ortelius Ábrahám és Bronioni krónikáírók alapján meséli el letelepedésüket Erdélyben. Ezek szerint az ismert hammeli patkányfogó, mivel Hammel polgárai megszegve ígérteket, nem jutalmazták meg szolgálatait, bosszúból elcsalta ezeknek gyermekeit Erdélybe, kik „ott letelepülvén, mind e mai napig szászoknak hívatnak s éppen olyan jó gazdák, mint elődeik”. (A magyar nemzet története regényes rajzokban. Franklin-Társulat 1902. 300. l.)

Jókai, miként Bronioni, szintén dolgos népnek festi a szászt. Az impulzust a szász nép e tulajdonságának felismerésére nem kellett szükségképpen Bronionitól nyernie. Ismert tulajdonsága ez a fajnak, mit Bronioni csak megerősít.

Többször is felemlíti, hogy a szász faj nem harcos nép, de ha szükség van rá, úgy a magyarral szövetkezve vitézül küzd, mint a kenyérmezei ütközetben, melyben a „derék szász harcosok” alaposan kivették részüket. (A magyar nemzet története regényes rajzokban 1902. 520. l.) A székelyekkel összetartanak békében és háborúban egyaránt. Midőn a székelyek összeesküvést szőttek fejedelmük, Báthori Gábor ellen, abban a szászok is résztvettek. A fejedelem legyőzte az összeesküvést s a brassói szászok „hős Weisz” polgármestere is elesett a küzdelemben. (A magyar nemzet története regényes rajzokban 1902. 500. l.)

A szászok megszerették új hazájukat és jól érezték magukat

Magyarországon, mely kiváltságokkal kivételes helyzetet nyújtott nekik. Ők képezik Erdélyben a polgári osztályt. (A magyar nemzet története regényes rajzokban 750. l.) Szorgalmukkal Magyarországnak hasznára válnak (És mégis mozog a föld) s vannak korszakok, mint II. József alatt, midőn Erdélyben csak ők úzik a földművelést. (A magyar nemzet története regényes rajzokban 741. l.)

Jókai szerint a szász polgár nemzeti érzésben alkalmazkodik a magyarhoz, huzamosabb itt időzte után, ha nem is nyelvben, de hazafias érzésben maga is magyarrá válik. Ezt a tételt mutatja be egy nagyon kedves kis novellájában „A két szász”-ban, melyet történeti humoreszknak nevez. Ezeket írja: Apaffi Mihály fejedelemsége idején a XVIII. században a szász választófejedelem fullajtárja Szebenbe került, hol egy becsületes szász vargához szállástolták be. A varga előre örült a távolról jött, de vele egy nyelven beszélő vendégnek. Nagyon elcsodálkozott, midőn a fullajtárral, bár mindketten németül beszéltek, nem voltak képesek megérteni egymást. Kénytelenek voltak rátérni a magyar nyelvre, melyen mindketten beszéltek. A varga megvendégelte atyafiát, ivás közben azonban összevesztek, mert, míg a varga Apaffi fejedelmet dicsérte s helyezte előtérbe a szász választófejedelemmel szemben, addig a fullajtárnak ellenkező volt a véleménye. A varga ezen annyira felháborodott, hogy megverte vendégét.

Érdekes, de a valóságot fedő beállítás volt ez. Az erdélyi szászság valóban erősebben ragaszkodott annak a földnek fejedelméhez, melyen élt, mint ősei fejedelméhez.

Az erdélyi varga históriájához hasonló esetet beszél el Jókai „Fráter György” című regényében.

Egy nagyenyedi tisztességes szászhoz betéved egy magyar diák és szállást kér. A szászok lakomát csapnak s a diák, midőn már a kelleténél többet ivott, elárulja, hogy nem törődik hazájával, Magyarországgal, inkább a törököt pártolja, kitől nagyobb fizetésben részesül. A szászok megbotránkozva hallgatják a hazáárulót s a házigazda hirtelen haragjában fejéhez vág egy cinkancsót, úgyhogy az áruló tüstént holtan rogy össze.

Amellett okos, ravasz nép. Tanul a magyartól, de Jókai szerint nem annyira a szép, mint inkább a hasznos tulajdonságokat sajátítja el. A magyarok nem szerettek adót fizetni s mint Jókai a „Fejedelem buzogánya” című történeti adomában elmeséli „ezt

a jó tulajdonságunkat tanulták el tőlünk a mi érdemes atyánkfiai, a körültekintő szász uraságok is, melyet mindjárt példával is bebizonyítanak". (A fejedelem buzogánya. Dekameron IV. 212. Franklin-Társulat.)

Apafi fejedelem adófizetésre szólítja fel a szebeni szászokat. Nagy-Szeben küldöttsége, polgármesterükkel, Cibiniussal az élén megjelenik a fejedelem előtt, hol ahelyett, hogy lefizetnék az adót, Cibinius hosszú szónoklatot tart, melyet a fejedelem sem kérés-sel, sem parancsal nem tud félbeszakítani. Apafi ezen annyira felháborodik, hogy az egész szász küldöttséget polgármesterükkel együtt buzogányával kiveri a teremből. Ezek után a szászok továbbbi szónoklatok helyett még aznap kifizetik adójukat.

Azokat a magyar tulajdonságokat, melyek szépek ugyan, de hasznot nem nyújtanak, mint például a vendégszeretet, már kevésbé igyekeznek a szászok elsajátítani. Többször is nyilatkozik elítélőleg Jókai erről a rossz tulajdonságukról, mely már régebben ismert lehetett, minek bizonyítására felhoz egy nagyon régi példabeszédet, mely szerint:

„Ez a világ szállást igen szászosan ad,
A szomszédba kerget mikor nem akarnád.”

(A fránya hadnagy. Virradóra. 225. l. Nemzeti kiadás.)

Egyik regényében (Fráter György) ironikusan írja Jókai, hogy midőn több szász polgár este meglátogatja egyik barátját, mind-egyik magával viszi borát, mivelhogy a szászoknál az a dicséretes szokás uralkodik, hogy minden vendég a maga borát issza, „a házigazda elég ha a gyertyát adja a lakomához”. (Fráter György II. 39. l. Révay kiad.)

A takarékoságnak e túlhajtása Jókai előtt nem volt rokon-szenves.

Egyik novellája a „Háromszéki leányok” Erdélynek egy szintisza szász lakosságú városában, Brassóban játszódik. A XVII. században a tatárok betörése tönkretette a székely Háromszéket. A tatárok ugyan már kivonultak, azonban a nyomor oly óriási, hogy a székely leányok nem akarnak a férfiak terhére lenni s valamennyien elmennek egy évre Brassóba szolgálni. A hír szerint „a brassóiak derék, becsületes szászok, a székely leányt úgy tartják, mint saját gyermeküket”. (A háromszéki leányok. Franklin kiad. 75. l.) A két legelőkelőbb leány, Dankos Rozáli és fivérének

jegyese, Katica egymás szomszédságában kerülnek állásba. Katicának a gazdája Sziksz, városi syndicus, Rozálié Weimuth városi fürmender. Míg Katicának gazdája udvarlása következtében, melyet állhatatosan visszautasít, sokat kell szenvednie, addig Rozálit urnője Weimuthné, egy zsarnok asszony, agyonkínozza. Hazakerkezik Wittenbergből a fürmender fia, Weimuth József, beleszeret Rozáliba s el akarja venni feleségül. Anyja ellenzi a szegény székelly lánnyal való házasságot s ráveszi férjét, hogy Szikszszel együtt emeljenek hazug vádat Rozáli ellen, mint tisztességtelen leányt állítsák pellengére és seprűztessék meg. A székelly lányok megakadályozzák az ítélet végrehajtását s Katica vezetésével megmentik társnőjüket, kivel együtt valamennyien kivonulnak a városból s hazatérnek családjaikhoz Háromszékbe.

A székellyek bosszút esküdve Brassó ellen indulnak s a szász lakosság megrémül tőlük. Szerencsájukra megérkezik polgármesterük, ki becsületes, okos ember s elszomorodva veszi tudomásul a távolléte alatt történeteket. Teljes elégtételben részesíti a székelly leányokat és Rozálit, akit azután a derék József feleségül vesz. A székellyek meggyőződve József kiváló tulajdonságairól, megvászlattják székellynek.

Jellemző példája ez a novella Jókai azon műveinek, melyekben nemcsak egy vagy két szász jellem fordul elő, hanem mely a szászság körében játszódik le. Jókai két-két szász családot mutat be nekünk s e két családnak nincs egyetlen egy tagja sem, mely a szász jellem speciális jellegzetességével bírna s ne lehetne épúgy bármilyen más nemzetiségű.

A gonosz, szélcsap, udvarló syndicus Sziksz; anyja, ki nem foglalkozik háztartásával, fiának nevelésével, csak imádkozik; a „jámbor” papucsférj fürmender Weimuth; zsarnok, pörlekedő, gonosz felesége; fiuk József, kit szülei Wittenbergbe küldtek ki tanulni, ő azonban visszatérve, mégis apja molnármesterségét akarja folytatni derekasan megküzd Rozáliért s kiérdemli, hogy székellyé avassák — mindezek a szász népnek, melyet Jókai általában dicsérni szokott, csak kevésbé reprezentálói. Az egyetlen szimpatikus szereplő József, ki szintén nem fájának képviselője s inkább székelly, mint szász jellem. A novella azt is megállapítja, hogy ez a két család a szászok között csak kivétel. A szász polgárok valamennyien jól bántak a székelly leányokkal és a szereplő néhány gonosz ember egészen ritka Brassóban, „mely

annyi és istenfélő és magyarszerető néppel van tele". (A három-széki leányok 116. l. Franklin kiadás.)

E munkájából is felismerhetjük, hogy az egyéni jellemzés Jókai gyenge oldalai közé tartozik s látjuk, hogy Jókai nem képes a szász nép tipikusan faji és általánosan emberi tulajdonságait szerencsés kézzel elhatárolni.

A polgármesterben festi meg Jókai az okos, derék szász polgár típusát, ki eszes fejtegetéseivel elhárítja a székelyektől rettegő szász népről a veszélyt. Az egyetlen találó szász jellem.

Bár Jókai általában véve megleghező közepes tulajdonságokkal ruhazza fel a szászokat, akad egy regénye, melyben valósággal hőrszi magaslatra emel közölök egyet. A „Minden poklokön keresztül” című történeti regényében, melynek hőse gróf Henning Brüniszkáld szász lovag, az erdélyi Köhalom várura, külsőleg is teljesen szász típust rajzol Jókai. „A szász gróf szép deli levente volt, sűrű, világosszőke hajjal, nagy, őszinte kék szemekkel, piros, derült arcával s bajvívó természetével. (Minden poklokön keresztül 97. l. Révay kiad.) A lovag, csak úgy mint Jókai legtöbb nemesen festett szász lovagja, egy székely leányba, barátjának Lebée Lászlónak sőgornőjébe, Annába szerelmes, ki viszozozza érzelmeit. Minthogy meg akarja nyerni kezét, megtanul érette magyarul és leküzdvé minden akadályt, átlép a székelyek köző. Pedig ezek a nehézségek nagyok és súlyosak. El kell hagynia egész faját, rokonait, barátait, meg kell válnia tőlük s ki kell jelentenie, hogy várával, Köhalommal átlép a székely Udvarszék területébe. Brüniszkáld ezt is teljesíti, mire felzúdul ellene az egész szászság s a szebeni szász gróffal élükön protestálnak az átpártolás ellen. Ostrommal is fenyegetik, a lovag azonban mindezzel nem törődik, mert ideális rajongással szereti a menyasszonyává lett Annát. A sok nehézség leküzdése után azonban mégis tragikus fordulatot vesz a hős Brüniszkáld élete. A fiatal Annába, sőgóra, Brüniszkáld barátja is szerelmes s amikor mindketten elmennek a II. Endre király által inaugurált keresztes háborúba, minden lehetőt elkövet, hogy Brüniszkáld ne térhessen vissza menyasszonyához. Terve sikerül, a vitéz szász lovag elesik harc közben a Tábor hegyén.

Két férfi-típust állít Jókai e regényében szembe egymással. A székely Lebée Lászlót s a szász Henning Brüniszkáldot. Amint az alattomos székely László nem képviselője nemzetének, úgy nem

az Henning Brüniszkáld sem a magáénak. Kettőjük közül a pálmát a szász gróf nyeri el és ez a körülmény Jókainak elfogulatlan voltát bizonyítaná, ha nem volnának ennek megdöntésére szolgáló adataink. Műveinek legtöbbször kevesebb nagybecsülést mutat ugyanis Jókai a szászok iránt s ha vannak is jellemfestésében a szászokat illetőleg jelentékenynek mondható eltérések, nagy általánosságban meg kell állapítani, hogy az a kiolthatatlan faji szeretet, amellyel Jókai a magyarság iránt viselkedik, kizárja a nemzetiségekkel szemben való teljes objektivitást.

Kétségtelen, hogy a török elleni székely—szász vetélkedésben Brüniszkáldé az elsőség, bár Lebée László sem akar nemzeti önérzetében meghátrálni előtte. A Jókai hősök minden szép és jó tulajdonságával ruházta fel az író Brüniszkáldot, fiatalsággal, becsülettel, bátorsággal, ésszel s szépséggel.

A szászság e regényben mindenkor előtérben áll. Így a szász gyerekekkel is foglalkozik Jókai, kik vallásos rajongásukban valamennyien el akarnak menni a Szentföldre, küzdeni a török ellen, míg a székely fiatalságnak nem voltak ilyen ambíciói. Jókai ezt azzal indokolja, hogy valamennyi fajta közül a német a leg-hajlamosabb a rajongásra. Oly tulajdonsága ez a germán fajnak, melyet Jókai éles megfigyeléssel látott meg, de ezen a regényén kívül soha fel nem használt. A józan közepes, mérsékelt gondolkodású szász polgár lefestéséhez vonzza Jókait leginkább érzéke. Kivételesnek kell felismernünk Jókainak a szász polgárokról való véleményében az e regényében megnyilvánuló azt a felfogását, amely a szász fajnak egyes tagjait szélsőségeseknek, végletembereknek tünteti fel. Érdekes azonban, hogy még ebben a regényében is, melyben pedig felfedezi eme tulajdonságokat, több helyütt a szászok józanságáról ír. A székelyek nem akarnak a Szentföldre, a keresztes háborúba menni, „de még sokkal megátalkodottabbak voltak ezeknél a szászok, akik nemrég kerültek ide, ebbe a boldog országba s a privilégiumaikat semmiképpen sem akarták elhagyni, olyan helyre törekedvén, ahol azok nincsenek kihirdetve”. (Mind a poklokra keresztül 105. l. Révay kiadás.)

Brüniszkáld lovag, ki szerelmi rajongásában minden áldozatra kész, szintén kényszerítve megy csak a keresztes háborúba, de midőn már a Szentföldön van, vitézül harcol. Ugyanúgy hősiesség magatartást tanúsítanak a küzdelemben Brüniszkáld szász társai is.

Nem minden művében halmozza el Jókai a szászokat, ennyi

jótulajdonsággal. Nagyon elítélőleg ugyan ritkán (egy ízben) ír róluk, viszont rendszerint gúnyosan dicséri őket. Amikor a gáncs hangján emlékszik meg róluk, szintén bizonyos ironia, nem túlságosan magasrabeccsülés jellemzi tónusát.

„Istenhegyi székely leány” című elbeszélésében ravasznak, önzőnek s szinte rosszindulatúnak mutatja be a szászságot. Amidőn ugyanis a tatár IV. Béla uralkodása alatt betört Erdélybe, a szászokat ez a csapás váratlanul érte. Jókai a következőképpen írja le viselkedésüket: „Tudjuk jól, hogy a szegény szászok, miután a kellemetlen vendégektől meglepettek, maguk vezették őket Ariszkáld vezérükkel Magyarországra és hogy ott mi történt tovább?” (Istenhegyi székely leány. Dekameron IV. köt. 32. l. Franklin-Társulat.)

E munkájában a legrútabb hálátlansággal vádolja a szászokat a magyarokkal, azzal a néppel szemben, mely nekik új hazát, kiváltságokkal biztosítva adott. De nemcsak a magyarokkal, hanem a székelyekkel szemben is így járnak el a szászok. A mongolok közül egy csapat ugyanis nem tört be Magyarországba, hanem a szászok földjén maradt. Ezek szabadulni akartak tőlük s felvilágosították őket, hogy a székelyek földje szebb, gazdagabb, mint az övék s odaküldték a pusztító mongolt.

Mindezt adomázó hangon meséli el, némi gúnnal a „szász atyafiakról”. Tettüket megokolja, miben igaza is van: „Ezt nyilván csak azért tették, hogy kelletlen vendégeiket lerázzák magukról, — tartsák őket már a székelyek is”. (Istenhegyi székely leány. Dekameron IV. köt. 33. l. Franklin-Társulat.)

Azért mégsem megrovó velük szemben a hangja s el sem ítéli őket. Még akkor sem, midőn mindezen tulajdonságaikról, melyek a szabadságharcban még erősebben érvényesültek, ír. A szászok ekkor tudvalevőleg nem tartottak a magyarsággal. Szelid gúnnal rajzolja le Jókai az ebben a korban szereplő szászok magaviseletét.

„Az én életem regénye” című önéletírásában Bem apóval kapcsolatban elmesél egy anekdotát a szász katona gyávaságáról. A magyarok elfogtak egy szász légionáriust, „vitéz tagját annak a nagyszebeni légiónak, mely magát Löwen-Legion-nak nevezte s jelvényül oroszlánt viselt a sisakján”. (Az én életem regénye 68. l. Nemzeti kiadás.) A fiatal hős nagyon megszeppent s félelmében

sírva fakad, mire Bem apó, ki elé a foglyot viszik, hazaküldi a „jámbor“-t, a „kedves fiu“-t a mamájához.

Megleپően kedélyesen fogja fel a szászok viselkedését egy szintén a szabadságharc idején játszódó elbeszélésében, „A fránya hadnagy“-ban.

A magyar sereg a hadjárat alatt egy szász kisvárosba érkezik, hol kellemetlen fogadtatásban részesül. Azonfelül, hogy rossz szállást kapnak, míg a sereg ott tartózkodik, a drágaság rettenetes, sőt később az üzleteket be is zárják. A szászok kíváncsiak voltak, s midőn a katonák éjjel titokban sáncot ástak, „atyánkfiai, a szászok rendesen azzal bosszantottak bennünket, hogy kijártak oda nézni bennünket” meséli naplójában „a fránya hadnagy”. (A fránya hadnagy, Virradóra 259. l. Nemzeti kiadás.) Kémek is akadnak közöttük, még pedig a legelőkelőbb társadalmi körökből. A syndicus veje állandóan értesíti az ellenséget arról, amit mint a magyar tisztek bizalmas barátja, elles tőlük. A jókedélyű hadnagy azonban tréfaival még a szászokat is rászedi, kémeikkel egyetemben. Ez minden büntetésük.

Majdnem természetesnek tartja, annyira hozzászokott, hogy a szászok bizonyos tekintetekben nem állanak mellettünk. „Minden poklokon keresztül” című regényében, melyben pedig még legszimpatikusabb beállításba helyezte a szászokat, ezzel a megjegyzéssel ír a magyarok és szászok közötti egyetértésről. „Talán ez volt az utolsó eset, hogy a magyarok a szászokkal tökéletesen egy véleményen voltak”. (124. l. Ráway kiad. 1909.) S ez az utolsó eset II. Endre király alatt történt.

Politikai vonatkozásában nem tekintette a szászsgot külön nemzetiségnek, mivel az volt a véleménye, hogy „rossz szolgálatot tesznek” azok hazájuknak, akik Magyarország vidékeit nemzetiségek szerint osztályozzák”. (Szabó László: Jókai Mór élete és művei 339. l.) Felvilágosodottan gondolkozott velük szemben s pártolója volt autonómiájuknak. (Életemből II. 434. l. Nemzeti kiadás.)

Egyetlen esetben ír Jókai a szászokról nem csupán a gúny, hanem harag hangján is, egy költeményében, a „Szegény szász”-ban (Jókai: Költemények I. k. 998—999. l. Nemzeti kiadás), melyben felháborodva szemükre veti önzésüket. Valamely politikai vita alkalmával készülhetett a költemény, mikor a különben nagyon jóindulatú költő hangulata alaposan ellenük volt izgatva.

Hibáztatja, hogy a szászok kizárólag kiváltságaikkal törődnek s a „szegény szász” az ország bajával soh'se gondol, mindig csak önmagával. A magyar kormányral vitézkedik, míg Béccsel szemben alázatos a szász.

„Neki külön hazája van
Hova vágya paripáz
Ide csak a „fazék” köti
S a zavarosban halász
Akkor vigad, ha gyászolunk
S az örömünk neki gyász
— Szegény szász.” (Költemények I. 199.)

És mégsem haragszik rájuk. Szidja, de neveli. Megfenyíti s azután újra — magához öleli.

2. A felvidéki szászság.

A szász fajnak ezen ága jobban megnyerte Jókai rokonszenvét, mint az erdélyi, bár kevesebbet szerepelteti őket. Hazafiaságuk, magyar érzelmeik által rokonszenvesebbeknek tűnnek fel számára. Jóval később ismerte meg őket, mint az erdélyieket. A hetvenes években, midőn felvidéki, kassai képviselő lett, beutazta városaikat s tanulmányozta ezek lakosságát. Leginkább Lőcse kellett fel érdeklődését, melyet ottléte alkalmával erős megfigyelés tárgyává tett. Jegyzeteket, rajzokat készített róla, melyeket jegyzetkönyveiben meg is találhatunk¹ s hogy a várost jobban megismerje, a lőcsei képes krónikával is foglalkozott.

„A lőcsei fehér asszony” című regényében, melynek közép-pontjában a VIII. századbéli Lőcse áll, adja tanulmányainak eredményét. Bemutatja nekünk ezeket az embereket, kiknek nyelvük német ugyan, de viselkedésük, gondolkodásmódjuk már nem a germán faj tulajdonságait tükrözik vissza, lelkük, érzelmeik már nem a régen elszakadt testvéreikhez vonzzák őket, hanem vérükkel, vagyonukkal áldoznak annak a népnek, mely nekik új hazát adott. A beszédjük tisztára német ugyan, de az érzésük

¹ Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában. Jókai Mór 2. számú jegyzetkönyve.

magyar. Ruházatban is a magyar viseletet követik. Alkalmazkodásuk a magyarsághoz már régóta tart, hiszen a XII. század folyamán telepedtek le a szászok a felvidéken s Jókai szerint „nyelvüket megtartották, minden más egyébben magyarokká lettek”. (Lőcsei fehér asszony 72. l. Nemzeti kiadás.) A jobb elem már nem a német nyárspolgár típus, hanem inkább a magyar nemes urak hagyományainak követője s ezek a később közjük költöző magyarokat lenézik. A polgárság sem hasonló a német városok polgáraihoz. Harchoz szokottak, rendezett haderejük, de a német rendszeret és gondosság itt is megnyilvánul: céhekre, osztályokra vannak beszervezve. A lakosság főfoglalkozása a kereskedelem s városuk a kelet és nyugat között összekötő kapcsot képez a kereskedelem terén. Iparuk fejlett, nem marad messze a külföld mögött. Különösen szembeötlő a rendszeretük. Az árúk árait a lőcsei tanács állapítja meg s azokból egyáltalán nem engednek. Pontosan szabályozzák a nemes ember, polgár, paraszt ruházkodását s aki attól eltér, szigorúan megbüntetik. Gazdaság, jólét jele mindenütt, a szorgalom meghozza a maga gyümölcsét.

A lőcseiek sohasem szüntek meg a magyar nemzeti szabadságért lelkesedni s II. Rákóczi Ferenc korában is — midőn a regény játszódik —, erősen pártolták a fejedelmet. A fejedelem természetesen nagyrabecsülte az áldozatkészséges várost s minden lehető alkalommal kitüntette. Lőcse volt a „német kurucok” városa. Magyar érzelműek, de a régi német hagyományokat nem felejtették el teljesen. Így bár öltözködésük a magyar viselet, a városi tanácskozásokkor, melyek a tanácssteremben tartatnak, a lőcsei patriciusnak ruhája fölé fel kell öltönie egy ó-német palástot, melyet a szász ősök Salamon király uralkodása alatt hoztak a Szepességbe s amely az uralkodók által jóváhagyott privilégiumukat képezte.

Találó képét festi e regényben Jókai Lőcse város életfunkciójának s a zipsereknek, kikben bámulatos harmóniával olvadnak össze a magyar s a német faji sajátosságok.

Lőcse bírāja, Fabricius István, mintaképe a becsületes magyar érzelmű, hazáját szerető, városát megvédő embernek. Családját szereti, de városa szigorú törvényeit vele szemben is alkalmazza. Leányát, ki a rendszabályok ellen vét, pellengérré állítja s a

„Ketterhäuschen”-be záratja. Midőn megtudja, hogy leánya a Ketterhäuschen-ből megszökött, a labancokhoz menekült, protestáns hitét elhagyva katolizált s egy császári ezredeshez ment feleségül, a halálra készül. A vérpadon lenyakasztatta volna egyetlen gyermekét s ez nem törte volna meg. De elviselhetetlennek érezte, hogy leánya egy katolikus osztrák katonatiszttel házasságot kötött. Ebben az állapotban éri a hír, hogy leánya elárulta Lőcse titkos bejáratát a labancoknak s ezáltal a császáriak kezére játszotta át a várost. Hiába minden igyekezete, Lőcsét, melynek meghódításától az egész Szepesség sorsa függ, elfoglalták a császári seregek. Lőcsén volt elhelyezve a fejedelem ágyuöntődéje, pénzverőműhelye, hadifelszerelése s itt voltak a legtántoríthatatlanabb német harcosai. Lőcsével együtt a kuruc táborbeli németek is mind a császár hívei lesznek. Mindezt Fabricius István nem képes meggátolni, de Lőcse elfoglalása után is hű marad a fejedelemhez, leányának sohasem bocsát meg s egész életét annak a célnak szenteli, hogy II. Rákóczi Ferenc számára visszahódítsa Erdélyt. Kivételesen nemes jellem, kit a hazaszeretet annyira áthat, hogy minden más személyes kötelék eltörpül mellette. Ideálizált alak.

Leánya, ki elhagyja apját, elárulja városát, egészen homályba burkolt személyiség, minden jellemző vonás nélküli, gépezet a „lőcsei fehér asszony” kezében, kinek hatása alatt tetteit elköveti.

A másodbíró, Alauda cselszövő érdekember, ki szintén közreműködik Lőcse elárulásában. Nem mintha érzelmei a császárhoz vonzanák, hanem anyagi előny végett. Inkább ravasz, mint okos. Ha sikert akar elérni, eszközeiben nem válogatós. Az államtitkokat tartalmazó leveleket például, melyek kezén keresztülmennek, felbontja s tartalmukat másokkal is közli. A két lőcsei bíró Jókai kedvelt két típusát az ő szokott ellentétekbe állított személyükkel képviselik. Az egyik derék, becsületes, hazájáért mindent feláldozó, a másik fondorlatos, magasabb ideák iránt nem lelkesedő. S az egyikből éppen úgy, mint a másikból, hiányoznak a német faj jellemző tulajdonságai. Nemzeti vonás nincs bennük és semmiben sem különböznek egy bármely más nemzetiségű becsületes vagy gonosz embertől. Az ismert jó vagy rossz, angyal vagy ördög Jókai típusok. A szimmetria teljessége kedvéért miként Fabricius Istvánnak egyetlen leánya, úgy Alauda bírónak egyetlen fiúgyermek van, kinek alakja éppen olyan jelentéktelennek, min-

den jellemző vonás nélkülinek van festve, miként a Fabricius-leányé.

Sok tanulmány és megfigyelés alapján írta meg e regényt Jókai, mely a XVIII. századbeli Lőcsének jellemző képét adja. A várost s lakosságának általános tulajdonságait, életét nagyon jól megismerjük, de igazi zipser alakot nem képzelhetünk el a regény alapján.

A felvidéknek több német lakosságú városával: Késmárkkal, Szebennel, Kassával foglalkozik Jókai „Szép Mikhál” című regényében. Fontosabb forrásmunkául „Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus” és „Wagner Johann Christoph: Christlich und türkischer Städte und Geschichtspiegel” című műveket jelöli meg. Ezekből a könyvekből meríti az akkori felvidéki városok leírását s pontosan feljegyzi, hogy a forrásmunkáknak mely részeit használta. „Történetemnek csaknem minden adata egy darab igaz történet egykorú krónikákból összeállítva” — írja Jókai a regényt kísérő jegyzeteiben. (Szép Mikhál 285. l. Révai kiadás.) Átnézve a forrásmunkákat, tényleg majdnem valamennyi adatának eredetét felleljük bennük.

Megismerjük e regényéből a XVII. századbeli Szepeességet. 1650 körül szomorú élet folyt itt. Folytonos hadakozások dúlták fel az országrészt, azonban mindennek ellenére a tudomány a Szepességben még akkor is virágzott. A késmárki lyceum legkiválóbb professzora Frölich Dávid volt, ki leányát, „szép Mikhált” a világtól szigorúan elzárva nevelte, mert így akarta, mint jó apa, gyermekét az emberek gonoszságától megóvni. Felesége korán elhunyt és saját maga tanította úgy az iskola, mint a háztartás alapvető ismereteire. Midőn Mikhál felnőtt, két kérője akadt. Az egyik Kalondai Bálint kassai magyar fiú, a másik Katzenreiter Henrik. A professzornak az utóbbi volt a jelöltje, ki magát a kisszebeni bíró fiának mondotta, 10 éves kora óta első eminensként tanult Késmárkon s mint luteránus pap megkapta Nagylétán a lelkészi állást; míg Kalondai Bálint rossz tanuló volt s Kassán özvegy anyja mézárosüzletét kellett volna átvennie. Minthogy a professzor Kalondai Bálintot nem találja a leánya részére megfelelő férjnek, tisztán jóakarattal, hogy jövőjét biztosítsa, hozzákényszeríti Katzenreiter Henrikhez, holott Mikhál Bálintot szereti. A házasság megkötése után Katzenreiter Henrik elviszi feleségét Kis-Szebenbe, hol kiderül, hogy állításai nem fe-

lelnek meg a valóságnak és édesapja nem a szebeni bíró, hanem Kis-Szeben hóhéra, a híres Vihodár. Henrik apjánál marad és átveszi foglalkozását. Szegény Mikhál tudatni sem tudja édesapjával szerencsétlen sorsát s hiába keresi végig a szepesi városokat az agg Frölich professzor, nem találja fel leányát. Csak egy jóakarója van Mikhálnak környezetében, Kalondai Bálint barátja, kit „Simplex”-nek neveznek. Jócai következőképpen mutatja be nekünk: „Ő maga is ezen a néven mutatja be magát egykorú naplójában, melyből igaz történetünk egy részét merítettük. Vándor diák, ezreddobos és tárogatósipos volt. Amellett tréfacsináló és jó címora”. (Szép Mikhál 27. l. Révai-kiadás.) Az „Ungarischer Simplicissimus” alakját ismerjük fel benne, ki a regényben mindig sokat szerepel s kinek számos kalandját meséli el Jócai. Ennek a Simplexnek segítségével sikerül Mikhált férjétől úgy megszöktetnie, hogy az feleségét halottnak hiszi és nem is keresi. Kalondai Bálint Bártfára viszi Mikhált, hol a bártfai szokás szerint — melyet szintén az „Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus”-ból merít Jócai — megesküsznek. Ezután Bálint hazaviszi Mikhált anyjához Kassára. Boldogan élnek együtt, Bálintot idővel megválasztják Kassa bírájává, mindenki tiszteli, becsüli őket, mígnem egy szerencsétlen véletlen révén Katzenreiter Henrik felfedezi halottnak vélt feleségét. Bevádolja Kalondai Bálintot és Mikhált azzal, hogy Mikhál még az ő felesége volt, midőn Bálinttal házasságot kötött. Szép Mikhál a vérpadon fejezi be életét, míg Bálint a hóhér kezétől megmenekülve, csatában küzdve leli halálát.

A szereplő személyek jellemei nemzetköziek; általános emberi típusok, kik a német faj vonásait egyáltalán nem képviselik. Az egyetlen Simplexben ismerjük fel a német elemet, ennek alakját azonban Jócai teljesen az „Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus”-ból vette át. Ugyancsak nem egészen eredeti a városok leírása sem. Általában a szász nemzeti elemet a regény meglehetősen homályosan állítja elénk.

3. A svábság.

Aránylag keveset foglalkozik műveiben Jócai a svábsággal, ritkán szerepelteti, holott jól ismerhette őket. Bujdosásakor 1850-ben sokat rejtőzött a Svábhegyen és az ötvenes évek végétől

kezdve, miután szép villát építtetett magának, állandóan ott töltötte a nyarat. A más vidékeken lakó svábságot valószínűleg nem ismerte, legalább műveiben nem emlékezik meg róluk. Ennek tulajdonítható, hogy a svábok közül csak a sváb parasztot, illetőleg a svábhegyi vagy budakeszi parasztot szerepelteti. Ez az egyetlen sváb típus, melyet ismer és szeret, mivel becsületességével, munkásságával, szorgalmával, jóságával, víg kedélyével felkelti rokonszenvét.

Igyekezett ezt a derék népet teljesen megnyerni a magyarság részére. Öregkori visszaemlékezésében „A Milieu du Siècle meg Fin du siècle”-ben (Túl a láthatáron 141—147. l. Nemzeti kiadás) elmeséli miként akarta ő a Svábhegy lakóit megmagyarosítani. E célból az ötvenes évek elején, midőn még „igazi svábhegy volt a Svábhegy” (Túl a láthatáron 141. l. Nemzeti kiadás) szövetkezett Eötvös Károllyal és elhatározták (Jókai és Eötvös a két kálvinista), hogy katolikus templomot létesítenek a Svábhegyen, hol magyar prédikációt fognak tartani. A svábhegyi lakosok is hozzá szoknának a magyar szóhoz és Jókai remélte, hogy „amilyen jóindulatú, hazafias nép ez a mi svábunk, bizony magyarrá lenne”. (Túl a láthatáron 142. l. Nemzeti kiadás.) Hangversenyt rendeztek a templom építésének költségeire és addig buzgólkodtak, míg a magyar szó fel nem hangzott a svábhegyi templomban. Még arra is kiterjedt figyelmük, hogy a templom védnöke nemzeti szent legyen, bár a svábok Szent Orbánt kívánták; minthogy azonban anyagilag nem járultak hozzá a templom építéséhez, nem volt beleszólásuk. (Hajdan, most és valaha. Megtörtént regék 247. l. Nemzeti kiadás.) „S a Svábhegyen magyar szó hangzik, a svábok magyarul beszélnek: Szent László dárdája nyomán ömlik a sziklából a víz”. (Túl a láthatáron 147. l. Nemzeti kiadás.)

Jókai kedveli ezt az egészséges, szorgalmas népet. Megcsodálja a dolgozó sváb asszonyokat, kik versenyt fíradnak férjeikkel akkor is, ha vagyont szereztek, ha nincsen rá szükségük, csupán kedvtelésből. (Rosszul osztozott testvérek. Napraforgók 30. l. Nemzeti kiadás.) Jól ismeri ezeket a tejethordó s egyéb hasonló munkát végző sváb asszonyokat. A férjeik sem maradnak mögöttük, szintén fíradhatatlanok munkáikban.

Hazafias magyar érzelmük volt az a tulajdonságuk, amellyel legkivált megnyerik Jókai szimpátiáját.

Kedves anekdótát mesél el ezen jellemvonásuk illusztrálására:

Midőn 1848-ban Windischgrätz herceg Budán tartózkodott, felrendelte magához a budakeszi svábokat. Meg is jelentek előtte a svábok deputációban, melynek élén Meier Seppl gazda állott. A herceg politikai érzelmek iránt érdeklődött, mire Meier Seppl következőképpen válaszolt: „Mi csak jó érzelműek volnánk valamennyien, hanem a papunk”. — „No hát a pap?” — „Az egy valóságos megtestesült Schwartzgelb”. (Rosszul osztozott testvérek. Napraforgók 32. l. Révai kiadás.) Szegény Sepplt bezárták emiatt két hétre, de a svábság örökre büszke maradt reája. Magyarul ugyan ezidőben nem igen beszéltek a svábok, de azért teljesen magyar érzelműek voltak.

A sváb jellemek megrajzolásának közepette is szembeötlik az a Jókainál gyakran észlelhető jelenség, hogy a jól eltalált sváb típusok mellett általánosan emberi típusok is jelentkeznek, ha sváb környezetbe helyezi művének tárgyát. Így a derék Meier Sepplnek két fia, a törpe János, ki maga az okosság, jóság, s fivére a vele mindenben ellentétes „Stockhofer Toni”, ki korhelységével tönkreteszi az egész családot, nem képviseli fajuk sajátságait.

4. Pozsony.

Kora ifjúságában, alig 10 éves korában látta meg Jókai először Pozsonyt, hol két évet töltött, mint cseregyerek. Később is felkereste ugyan többször e várost, azonban Pozsony mindenkor olyanak maradt meg számára, aminőnek akkor megismerte. Több művének választja színteréül, így legnagyobbbrészt itt játszódnak le az „Egy magyar nábob” s a „Mire megvénülünk” című regényei. A pozsonyi németiséget főleg utóbbi művében rajzolja, melyben felujulnak gyermekkori reminiscenciái. Saját magát festi a fiatal Aronffy Dezsőben, ki miként övele történt, cseregyerekként Pozsonyba kerül. Nagyon helyes, igen kedves szokásnak tartja a gyermekcserét. Ezt írja erről a kérdésről: „Soknyelvű hazánknak egyik városa német, a másik magyar ajkú; azután pedig hát testvérek volnánk, meg kellene egymást értenünk; a németnek meg kell tanulnia magyarul, a magyarnak németül. S szent a béke”. (Mire megvénülünk 40. l. Franklin kiadás.) A legegyszerűbb megoldás erre az, hogy a magyarajkú gyerekek menjenek el német

városba német szóra és viszont a német nyelven beszélők színmagyar városba, hol azután kölcsönösen megtanulják egymás nyelvét. Így kerül Aronffy Dezső is Pozsonyba, hogy elsajátítsa a német nyelvet. Már utazása közben, mialatt a kocsí a város felé közeledik, felébreszti érdeklődését a pozsonyi vár romja, melyet azonban a gyermek nem képes tisztán meglátni és egy óriási vesztőhelynek tekint. Félreértése kiderül, azonban Dezsőben — mint Jókainál is mindig —, az első benyomás elnyomja a későbbieket és kíváncsiságát ez a különös, vesztőhelynek nézett pozsonyi várrom nagyban éleszti. A város maga hatalmas dimenzióival, másnyelvű lakosságával, idegen szokású, gondolkodású embereivel fokozza a már különben is felkeltett érdeklődését. Fromm pékmester házába kerül, hol megismeri a német polgári légkört. A család a tipikus német nyárspolgárok alakjait tárja fel. A pater familias, a „Fromm úr”, vagy amint később Dezső nevezi „Fromm papa” derék jó ember. Szigorú erkölcsű, Dezsőt szereti, úgy neveli, mint saját gyermekét s ugyancsak megrója, midőn a fiú, ahelyett, hogy odahaza tanulna, este kilenc óra után jár haza. Nem bánik enyhébben fiával, Henrikkel szemben sem, kiből, bár ennek egyáltalán semmi kedve, sem tehetsége nincs a tanuláshoz, művelt embert akar faragni. Henriket a pékmesterséghez vonzza hajlama, apjának azonban az az ambíciója, hogy tanácsos, „Ratsherr” legyen belőle. Maga is az szeretett volna lenni és úgy gondolja, hogy ha letette volna az érettségét, elérte volna célját. Így azonban csak a péklegényeknek fitogtathatja csekély latin tudományát és ezek azután természetesen gúnyt űznek belőle. Henrik nehézkes, keményfejű, de jóindulatú fiú. Dezsővel rögtön megkedvelik egymást. Dezső megírja Henrik feladatait, míg Henrik bevezeti Dezsőt a pékműhely rejtelseibe, hol megismeri a derék német mesterlegényeket, kiknek típusa a főpéklegény, Braun Márton. Rajong a mesterségéért, örökké vidáman, énekelve dolgozik. Amellett jólelkű, midőn Dezső bátyjának menekülnie kell a városból (politikai okok miatt), ő menti meg ravaszságával, nyílt eszével mindkettőjüket Móczlinak, a német fiakkerkocsisnak segítségével. A legszimpatikusabb alakok ezek az ügyes, jólelkű német legények.

A női alakok, — mint Jókai műveiben általában — sokkal színtelenebbek. „Fromm mamának” és a „Groszmamának” csak külső leírását kapjuk s e leírásban a tipikusan német polgári nők

alakjait ismerhetjük fel. A kék szemek, szőke haj, „Schnecklik”-kel „éles németszabású orr” szerepel bemutatásuknál és majdnem semmi több. A legkedvesebb alak a családban, mindenki kedvence a kis Fanny, kit Dezső helyébe magukkal visznek Aronffiék. Kedves kis élénk ördög, csupa vidámság, pajkosság és jóság. Dezső midőn felnő, belészeret és feleségül veszi.

A Fromm-család keretében elevenedik meg mindaz, mit a kis Jókai Pozsonyban léte alkalmával a pozsonyi német család körében tapasztal. A derék, filiszter familiát sok kedélylyel s szeretettel rajzolja le.

Másik regényében, melyben a pozsonyi német elem szerepel, az „Egy magyar nábob”-ban, kevesebb rokonszenvvel viselkedik irántuk. A magyar alakoktól annyiban különbözteti meg őket, hogy ezek kevésbé egyeneslelkűeknek mutatkoznak. Az antipathikus személyeknek egyszerűen német nevet ad anélkül, hogy jellemzésük németre vallana. A könnyelmű életű Mayer leányokkal is így tesz, kiktől pedig az előszóban megírja, hogy előkelő magyar családból származtak. (Egy magyar nábob, 5. l. Nemzeti kiadás.) Nem festi a németeket gonoszoknak, rosszaknak, csak a magyart rajzolja náluk különbnek. A legjellemzőbb erre nézve az a jelenet, midőn Mayer családi ügyében tanácsot kér két némettől, majd egy magyar férfitől. Az első, „Schmerz úr” mosolyogva hallgatja végig panaszát, udvariasan, de alig odafigyelve s Mayernek anélkül, hogy tanácsot kapott volna, kell távoznia. A második, „Chlamek úr” figyelmesen, türelemmel hallgatja meg s józan, de annyira szívtelen tanácsot nyújt, hogy Mayer egy harmadik ismerősehez fordul. „Ez volt előtte a legderekabb ember. Magyar neve volt, tekintetes Bordácsi úrnak hitták.” (Egy magyar nábob, 204. l. Nemzeti kiadás.) Őszinte Mayerhoz, goromba módon, rettenetesen összeszidja, de megadja neki a helyes tanácsot.

Gúnyos hangon emlékezik meg Jókai Pozsonyról „A mi lengyelünk” című regényében. Mint „okos város”-t aposztrofálja, mely a szabadságharcból kivonta magát, nem ontotta vérét s nem költötte el a pénzét sem a háborúban, megtartotta semleges állását és ezért jutalomképen a szabadságharc legyőzése után kiváltságos elbánásban részesült. (A mi lengyelünk, 149. l. Nemzeti kiadás.) Keserűen írja: „Pozsonyt nem kell erőszakkal germanizálni, se rendszabályokkal engedelmességre hajtani, német az már és engedelmes.” (A mi lengyelünk, 249. l. Nemzeti kiadás.)

IV. Az osztrákság Jókai műveiben.

A legrégebb időktől kezdődőleg az eljövendő századokig kísérelni figyelemmel Ausztria népének sorsát Jókai. Talán nem is annyira az osztrákság érdekli, mint az a nemzet, melynek sorsa hazájával a legszorosabb összefüggésben volt és van. Az osztrákságot és Ausztriát rendszerint csak a magyarral való relációjában tekintti, Magyarországgal való küzdelmében, iránta való rokon- vagy ellenszenvében. Ausztriának viszonyát Magyarországhoz a mondák korától kezdve a milleniumig Jókai „A magyar nemzet története regényes rajzokban” című művében írja le. Felfogása nem nyújt újat, történelmi valóság tárul fel előttünk. Igyekszik lehetőleg objektív maradni, s ha Ausztriának Magyarország elnyomására irányuló következetes szándékát erősen előtérbe is helyezi, a jelennel megbékélve, a multakra fátyolt borít s királyát rajongó szeretettel és hűséggel dicsőíti.

Jókai műveiből tisztán kitűnik, hogy Jókait az osztrákság főleg Magyarországgal való kapcsolatában érdekelte. Bizonyítékul szolgál, hogy Jókainak nincs olyan műve, mely kizárólag az osztrákokkal foglalkoznék s hol az osztrákság szerepét Magyarországon, hol pedig a magyarokét Ausztriában vizsgálja. Ennek megfelelően azon korszakok keltik fel érdeklődését, amikor a két nemzetnek egymáshoz való viszonya különösen érdekes összefüggést tüntet fel. Így a Habsburgok uralmának kezdetei Magyarországon; Mária Terézia, II. József uralkodása; végül pedig és kiváltképpen az a kor, melyet Jókai maga is átélt, a szabadságharc és az azt követő idők.

A Habsburgok trónrajutása Magyarországon, I. Ferdinánd küzdelmei a magyar korona megszerzéséért és megtartásáért, elevenednek meg „Fráter György” című történelmi regényében.

Még Ulászló magyar király idejében indították meg a Habsburgok a harcot Magyarország elnyeréséért. Ferdinánd herceg, I. Miksa unokája eljegyezte Ulászló leányát, Anna hercegnőt. Ulászlónak ugyanis titkos szerződése volt Miksa királlyal, hogy születendő gyermekeiket összeházasítják. A magyar főurak között azok, kik Zápolya János jövődő uralkodásának pártján voltak, tiltakoztak az eljegyzés megtartása ellen. Ulászlónak ekkor még nem volt fiúgyermek és így Anna hercegnő révén Ferdinánd juthatott volna a magyar trónra. Ekként a rákosi országgyűlés ki-

mondotta, hogy idegen vérből származott királyt nem vállal többet az ország. Erre Miksa, római császár, azt üzenté vissza a magyaroknak, hogy az ő ereiben is magyar vér buzog, s ezek szerint a magyarság semmiesetre sem tekintheti őt idegennek. Az országgyűlés még erősebb határozatot is hozott abban az értelemben, hogy soha idegen származású király Magyarország trónját el ne foglalhassa. Ennek visszatörlesztésül az osztrák fejedelem hadba vonult Magyarország ellen s pusztítani kezdte a határszéli megyéket. Már komoly háborúra került volna a sor, ha meg nem születik Ulászló fia, II. Lajos és ezzel meg nem oldódott volna a trónöröklés kérdése. Miksa császár még ezek után is ragaszkodott Anna hercegnőnek Ferdinánddal való eljegyzéséhez, sőt, ha ez az eljegyzés nem jöhetett volna létre, a 63 éves császár kész lett volna maga feleségül venni a 12 éves hercegnőt. Sok vita után mégis megtartották az eljegyzést Bécsben, a Szent István templomban, a magyar király és főrendek jelenlétében. Maga Miksa császár fogadta a Bécsbe menő Ulászló királyt, elébe ment Trautmansdorffig, hol melegen üdvözölte. Az eljegyzéskor Miksa császár és Ulászló király szerződést kötöttek, melynek egy titkos pontja arról szólt, hogy ha a gyermek Lajos trónörökös utódok nélkül talál meghalni, a magyar koronát Anna hercegnő férje, Ferdinánd öröklí.

Ulászló halála után II. Lajos került a trónra, ki Ausztriai Annát vette feleségül, aki azután osztrák udvaroncok seregével vette magát körül a királyi udvarban. Ezek egész nap mulattak, dőzsöltek, szórták a pénzt, ami a különben sem gazdag királyi kincstárt nagyon igénybevette s növelte az ellenszenvet az osztrákok ellen. A magyarok antipátiája ellenük annyira fokozódott, hogy a királyné bánkódva bár, de kénytelen volt udvaroncait elbocsátani.

A mohácsi sulyos csapás és II. Lajos halála után Ferdinánd jogot formált a magyar koronára, melynek másik pályázója, Zápolya János, jelentékeny pártjával erős ellenfélnek bizonyult. Ferdinánd azonban mégis elérte, hogy a Pozsonyban összegyűlt rendek megválasztották magyar királlyá. Az ország másik része azonban Zápolya Jánost emelte a trónra s így Magyarországon egy időben két király uralkodott. Ferdinándnak erős haddal kellett megvédenie jogait s hadserege legnagyobb részét magyarokból állott. Zápolya János, az ellenkirály ellen, Ferdinánd Szolimán

török szultánhoz fordult segítségért, ki azonban inkább ellenfelét részesítette pártfogásában. Ferdinánd pártját nagyon leapasztotta a királynak azon tulajdonsága, hogy a nemzetnek és a főuraknak tett ígéreteit igen gyakran nem tartotta meg. Jókai leírja Ferdinánd hadjáratait, melyeket a magyar királyság megtartásáért folytatott. Vezérei megválasztásában meglehetősen szerencsétlenül járt el, valamennyi fővezére, mint például Rogendorf, Castaldo, Kaczianer s különösképen a brandenburgi határgrof Joakim, a „fekete herceg” csúfos vereséget szenvedett. Ha Ferdinánd király maga állott volna hadserege élére, úgy sokkal könnyebben biztosíthatta volna helyzetét Magyarországon, sőt a törököt is legyőzhette volna. „Hanem hát Ferdinánd királynak nem voltak hadibabérok utáni vágyai. Ő maga Bécsben maradt.” (Fráter György, II. kötet, 266. l. Révai kiadás.) Ferdinánd vezéreinek kudarcait így Joakim herceget is, mentetgetni akarta és ezért a magyar vezért, Perényi Pétert vádolta meg a vereség okával. Ezen az igazságtalanságon a magyar főurak annyira fölháborodtak, hogy valamennyien elpártoltak Ferdinándtól.

Ferdinánd királynak nemcsak Magyarországon, hanem Németországgal is harcolnia kellett a „smalkaldi szövetség” ellen, mint hitbuzgó katolikusnak. Ferdinánd a protestáns német fejedelmek elleni hadjárataihoz a magyar ezredeket használta fel, ahelyett, hogy a török ellen küldte volna hadba őket. Ezek a magyar seregek kitüntették magukat bátorságukkal s Ferdinánd hadseregének legnagyobb erősségei lettek. Viszont rengeteg osztrák katona küzdött Magyarországon s ebben az időben az osztrákok itt is „sok vért elvesztegettek; úgyhogy akkoriban Magyarországot a „németek czimeteriomának” nevezték. (Fráter György, II. köt. 282. lap. Révai kiadás.)

Jókai kiemeli Ferdinándnak csaknem valamennyi rossz tulajdonságát. A harctól való távolmaradását, hálátlanságát az érte küzdő emberekkel szemben, csúf külsejét, mely miatt a magyar főurak kigúnyolták, amiért azután a király rendkívül haragudott is rájuk. Ezenkívül a királyt kétszínűséggel is vádolja. Ferdinánd király ugyanis összeköttetésben állott Martinuzzi Györggyel, ki midőn hűségét a király kétségbe vonta, megküldte hozzávaló állhatatosságának bizonyítékait, melyekből Ferdinánd meggyőződhetett, hogy Fráter György helyesen járt el. Levélben válaszolt is Martinuzzi Györgynek, melyben ügyességét és hűségét felmagasz-

talta. Miközben ezt a dicsérő levelet küldte, parancsot adott Fráter Györgynek meggyilkoltatására, amit megbízottai, Ferrari Márk és Pallavicini végre is hajtottak. „A bűnért felmentést adott a pápa a gyilkosoknak, de a hibát megbosszulta a nemezis. Fráter Györgyöt elveszítve, elveszté Ferdinánd Erdélyt.” (Fráter György, II. kötet, 318. l. Révai kiadás.)

Ferdinánd király képviseli e regényben az osztrák elemet. De neki is csak külső tetteiben megnyilvánuló képét kapjuk s nem ismerjük meg magát az embert, csupán a koronáért küzdő királyt. Ugyesztén az osztrák tábornokoknak is csak bátorságukról vagy gyávaóságukról, jó vagy rossz hadvezető képességeiről értesülünk. Lélekrajz, emberi mélység feltárása vagy az osztrák typus bemutatása nem vezet el ezeknél a leírásoknál Jókait. Kívülről nézi s látja őket s apró külsőségeket jegyez csupán fel róluk.

*

I. Lipót uralkodása idején Jókainak több műve játszódik le, például „Törökvilág Magyarországon” című regénye is. I. Lipót ki akarta űzni a törököt Magyarországból s hadsereget küldött a magyarok segítségére. Az ausztriai birodalom követői e végből állandóan az erdélyi udvarban tartózkodtak s amely várost nem a török, azt német (Jókai az osztrákot is rendszerint németnek nevezte) csapat tartotta megszállva. Maga az erdélyi fejedelem is német ezredeket tartott még legfontosabb váraiban is, így Kolozsvárott — mely Erdély fővárosát képezte —, Székelyhidán s maga mellett. A német s a magyar hadak mint szövetségesek küzdtek, ami azonban nem zárta azt ki, hogy csekély félreértések miatt ne veszekedjenek s majdnem egymásnak ne rontsanak. Ugyanígy állott a helyzet a német s magyar hadvezérek között. A német generálisok egyedül akarták a hadsereget vezetni s nem szerették, ha taktikájukba más, mint például azt Teleki Mihály tette, beleszólt. Sokkal többre becsülték képességeiket, semhogy a magyar, szerintük „rusticus generálisok”-nak véleményét meghallgatták volna. Heister német főparancsnok sem fogadta meg Teleki jóindulatú tanácsát s ennek eredményeképpen elvesztett egy igen fontos ütközetet s Thököly Imre foglyául esett. Thököly azonban később kicserélte a generálist fogoly feleségéért, Zrinyi Ilonáért s így Heister mégis kiszabadult fogságából.

*

A magyar s német ember, a magyar és német tábornok közötti különbséget két ellentétes típus alakjában mutatja be „Erdély aranykora” című művében.

1863-ban német hadak segítették Kemény Jánost az erdélyi fejedelem, Apafy Mihály elleni harcában. Német hadvezér, Wenzinger vezette a nagyszőlősi ütközetnél Kemény seregét. Ugy külseje, mint belső lényé a német katona jellemző képe. Magas, csontosarcú, kopaszranyírott, világoskék szemű férfi. Szakszerű katonai képzettségben részesült s most taktikája szerint pontosan kidolgozott tervvel szándékozik megtámadni az ellenfelet. Hiába vet azonban számot minden mozzanattal, hasztalan fontolja meg óvatosan, szokása szerint tetteit, minden terve fennakad a magyar urak nembánomságán. Képtelen keresztülvinni a haditanács megtartását, mert a magyar vezérek optimizmusukban annyira bíznak erejükben s így a győzelemben, hogy állandóan szórakoznak s a haditanács ülését egyre halasztgatják. Wenzinger minden kötelességtudása, szorgalma csődöt mond velük szemben. Midőn elérkezett az ütközet napja, Wenzinger mégis biztosan, okosan adta ki parancsait; sikerült volna is diadalt aratnia, ha Kemény ebben meg nem gátolta volna. Wenzinger ugyanis taktikából utasítást adott a csatavonalnak a visszavonulásra. Kemény János szégyelt retirálni, ellenparancsával felbontotta a hadsereg egységét s eképpen Wenzinger vereséget szenvedett. Határozottan szimpatikus képét adja e művében Jókai a kötelességtudó, bátor s mégis óvatos katonának.

*

Buda várának a németek segítségével való felszabadulását tárgyalja Jókai „Az utolsó budai basa” című történeti elbeszélésében.

A török, mely Bécs ostrománál vereséget szenvedett, Buda várát még mindig megszállva tartja. 1685. nyarán végre megérkezik az egyesült keresztény sereg, hogy Magyarországot megszabadítsa a töröktől. E seregben főleg a németek voltak jelentékeny számban képviselve és német s magyar vállvetve küzdött Buda vára bevételéért. A németek közül kítűnik Funkensteini Funklovag, ki báró Mansfeld mostohalányának, Kanizsay Borbálának

udvarol komoly szándékkal. A fiatal leánynak azonban régiebb hódolója Petneházy, a király szolgálatába áttért kuruc hadnagy, ki nek Borbála néhai apja annakidején odaígérte leánya kezét. Erről azonban báró Mansfeld mit sem tudva, a német lovagot erősen biztatgatta Borbála elnyerésével. A két fiatal ember között vetélkedés indul meg a leány kezéért. Funkensteini Funk lovag az ügyesebb udvarló, jobban tud érvényesülni, mint az eddig folyton hadbanjárt Petneházy. Báró Mansfeld, ki egyeneslelkű, becsületes katonaember, felvilágosítja Borbála kérőit a helyzettel s annak ígéri oda gyámleánya kezét, ki kettőjük közül előbb éri el Buda várát ostromlott várfokat. Petneházy nagy örömmel, Funk lovag kedvetlenül fogadta el az ajánlatot. A magyar vitéz bátrabbnak bizonyult, mint a német lovag s így ő jegyezte el Kanizsay Borbálát. Nem sokáig örülhetett azonban sikerének, mert még mielőtt esküvőjét megtarthatta volna, az álnok Funk lovag alattomban megmérgezte vetélytársát. A gyilkosságot nem fedezték fel s így a lovag tovább üzhette gonosz mesterkedéseit. Nem állott meg a bűn lejtőjén s hazaárulóvá vált. Buda várát anyagi haszonért, nagy pénzösszegért a török kezébe akarta visszajátszani. Árulását szerencsére felfedezték s a gonosz gyilkos, a hazaáruló elnyerte méltó büntetését, vérpádon mult ki szörnyű halállal.

*

Magyarországgal kapcsolatban valóságos világtörténeti rajzot ad Jókai „Egy asszonyi hajsza” című regényében, mely szintén I. Lipót király uralkodása idején játszódik le, a XVII. század utolsó éveiben.

I. Lipót uralma s küzdelmei XIV. Lajos francia király, a török s Thököly Imre felkelése ellen, végül pedig Lipótnak Lengyelországgal való szövetsége képezik a regény magvát.

A regény Lengyelország helyzetének leírásával kezdődik. Koributh Miksa lengyel király feleségül vette Eleonóra hercegnőt, a római császár húgát. A hercegnővel osztrák udvaroncok kerültek a lengyel királyi udvarba, kik Miksa királyra is erős hatást gyakoroltak. A lengyelek természetesen kedvetlenül nézték az osztrák befolyás egyre nagyobb terjedését. Ezen hangulatuknak ad kifejezést egy lengyel népdal, melynek refrainje: „Előbb lát a

világ véget, mint jó barát lesz a lengyel s német.” (Egy asszonyi hajsza. 137. l. Franklin kiadás.)

A király halála után az özvegy királyné kezéért s vele együtt a trónért több kérést versengett. Leginkább a királyné hajdani vőlegénye, kit elhagyott a lengyel király kedvéért, Lotaringiai Károly és Bajor Fülöp, igyekeztek elnyerni a lengyel trónt. Ezek szórták a pénzt, a lengyel urak ugyan ezt szívesen elfogadták, azonban királyuknak mégis egy harmadikat, Sobieski Jánost választották meg. Ezekután a bécsi udvar azt szerette volna elérni, hogy Sobieski vegye feleségül Eleonóra özvegy királynét. Ezt a tervet Sobieski visszautasította. A bécsi udvar felháborodással fogadta Sobieski magatartását s ezt neki soha többet még nem bocsátotta. Míg a bécsi udvar Lengyelországban az osztrák befolyást igyekezett teljes erővel növelni, addig Lipót császár követői a törököt arra ösztönözték, hogy támadja meg a lengyel királyt. A szultán azonban békét kötött Lengyelországgal s hiába szötte a bécsi udvar cselszövényeit úgy Sztambulban, mint Varsóban. Sőt az történt, hogy a szultán teljes haderejével Bécs ellen fordult.

Ekkor már ismételtén Lipót király ellen fordultak a magyar fölkelők Thököly Imrével élükön. Sobieski nagy rokonszenvvel kísérete mozgalmát és sereget küldött segítségükre. E seregekkel együtt aratta győzelmeit Thököly Lipót császár hadai ellen, míg a roppant török tábor Bécs felé haladt. A római birodalom fölött ezenkívül még a francia hadak, XIV. Lajos seregei is győzelmet arattak, úgy, hogy minden látszat szerint a római birodalom napjai meg voltak számlálva.

A bécsi udvar azonban még nem hagyta félbe cselszövényeit. Miután Sobieskit nem sikerült megbuktatnia, eszközeit nem változtatva, más fegyverhez folyamodott. A legrútább ármánykodások révén Sobieski házasságát akarta tönkretenni. Hasztalan erőlködött azonban az udvar, törekvései kudarcot vallottak.

A római szent birodalom a végfeloszláshoz közeledett. Hadjáratai nem sikerültek, Spanyolországot elvesztette, a franciák győzelmet arattak felette s utolsó csapásként közeledett felé a török szultán hatalmas seregével. A magyarok is felszabadították magukat uralma alól s a szultán az ifjú Thökölyt megtette magyar királynak. Csak a korona hiányzott még a győztes vezérnek, az országot már hatalmába kerítette.

Lipót császár már csupán az általa annyiszor megsértett lengyel nemzetben és Sobieskiben reménykedett, hogy megvédi a töröktől. A francia udvarnak is tudomása volt erről s minden követ megmozgatott, hogy a lengyelek szövetségét Ausztriával meggátolja. Varsót elárasztották röpiratokkal, melyekben a lengyel nemzetnek a magyarok iránti rokonszenvét élesztgették s Ausztria ellen gyűlöletet terjesztettek. Azonban Sobieski mégis segítségére kelt Lipót császárnak és pedig nem Ausztria irányában érzett szeretete, hanem a magyarság iránti szimpátiája készítette e tetteire. Meg akarta menteni Ausztriát, hogy megmenthesse Magyarországot. Ugy képzelte, hogy miután a római szent birodalmat megszabadítja a végveszedelemtől, Lipót császár majd hálája jeléül teljesíteni fogja egy kívánságát. S ő Magyarország szabadságának visszaadását kéri majd Lipót császártól, ki köszönetképen örömet fog majd kérésének eleget tenni.

A török hadak Bécsset ostromolták. A császár feleségével, udvarával s Bécs lakosságának egy része a város egyik kapuján keresztül a Duna tulpartjára menekült. A császárné mezőn, szabad ég alatt töltötte az éjszakát.

Bécsnek aránytalanul kisebb hadserege volt, mint az óriási török tábornak s azonkívül a bécsi főurak nem vették ki részüket a harcból. A török könnyen elfoglalhatta volna a császárvárost, melyet ötödik fővárosává szándékozott tenni, de Bécs kincseit is meg akarta szerezni s nem akarta agyonbombáztatni a várost, hanem inkább várt, míg az megadja magát. Ötven napi ostrom után azonban mégis általános rohamra készült. Az utolsó pillanatban azután megérkezett Sobieski vitéz seregével s nagyszerű harcban legyőzte a törököt, megmentvén ezáltal a római szent birodalmat s vele egyben a kereszténységet is. A bécsi nép rajongva dicsőítette megszabadítóját s Sobieski most meg szeretne volna valósítani régi kívánságát, a magyarság fölszabadítását.

Az ebersdorfi mezőn folyt le Lipót császár és Sobieski ünnepléses találkozása az osztrák és lengyel hadseregek jelenlétében. Sobieski üdvözölte a császárt s I. Lipót még annyit sem szólt megmentőjének: köszönöm.

Korrajzot kívánt Jókai e regényében nyújtani, ami azoban nem nagyon sikerült neki. Jókai nem hátol a történelem mélységeibe. Történetileg valószínűtlen gondolkozását az a felfogás is jellemzi, hogy a bécsi udvar Eleonóra hercegnő megsértése és nem

magasabb politikai célok miatt szándékozott Lengyelországot és Sobieskit megsemmisíteni. Míg Lengyelország Sobieskivel együtt rendkívül rokonszenvesnek van feltüntetve, addig a bécsi udvar cselszövényeit, I. Lipót király hálátlanságát erős színekkel ecseteli.

*

II. Rákóczi Ferenc felkelése, Magyarország s Ausztria e korbéli küzdelmei, a kuruc-labanc korszak is képezik Jókai néhány művének tárgyát. Így a „Szeretve mind a vérpadig”, „A lőcsei fehér asszony”, „Az apja fia”, „A nagyenyedi két fűzfa” című regényeinek s elbeszéléseinek.

Jókai nem kevésbé dicsérőleg ír a császári mint a magyar hadseregről. Az osztrák sereg nagyrésze egyébként is magyar katonákból állott. Haraggal s megvetéssel nyilatkozik azonban Jókai a kalandornépről, mely sem kuruc, sem labanc nem volt, hanem a legkülönbözőbb nemzetiségek söpredékeiből alakulva, pusztított az országban. Vezérek elrontott német szavakat választottak neveikül, mint például Trajtzigfritzig, Borembuk, azt gondolván, hogy nevük ijesztőleg hat a népre. Kegyetlen, ügyetlen, nevetséges figurák voltak ezek a labancvezérek s valószínűleg nem is tartoztak az osztrákokhoz vagy németekhez. (A nagyenyedi két fűzfa.) A császári hadsereg vitéz, rendezett s megfelelőek vezérei is. Főleg Heisterről emlékezik meg többször Jókai és pedig „Az apja fia” című elbeszélésében s „Szeretve mind a vérpadig” című történeti regényében. E két műben lefestett jellem azonban eltérő egymástól.

Elbeszélésében Heistert kegyetlen, vérszomjas szörnyetegnek írja le. — A kuruc Késmárk városa kapitulált Heister előtt, ki a város bíráját, Kray Jakabot elfogatta és tömlöcbe vetette, amivel egyrészt a város megadásakor kikötött feltételeket megsértette, másrészt I. József király rendelete ellen is vétett. A király ugyanis utasítást adott hadvezéreinek, hogy tartózkodjanak a kegyetlenkedésektől s a fogságukba esett kuruc vezéreket s főembereket semmilyen esetben se végeztessék ki. A magyar császári hadvezérek be is tartották a rendeleteket, melyet Heister megszegett. Heister állandóan rosszkedvű, életunt ember, kihez Krainé még el sem mer menni könyörögni fogoly uráért, tudja, hogy siránko-

zásával csak szítaná haragját. A fővezér a császár parancsa ellenére is kivégezteti Késmárk bíráját.

„Szeretve mind a vérpadig” című történeti regényében Heister Jókai szintén mogorva, goromba, szigorú vezérnek tünteti fel, ki csak büntetni szokott, de jutalmazni soha. Jókai leírja Heister küzdelmeit Magyarországon s feltárja az általa igénybevett nemtelen eszközöket. Annyira kegyetlen volt a hadviselésben, hogy megtörtént egyszer, midőn parancsot adott vezéreinek az összes elfoglalt magyar városok felgyújtására, hogy az osztrák tisztek megtagadták az engedelmeskedést. Erre Heister a császári hadakhoz áttért Ocskay Lászlót bízta meg a feladat végrehajtásával, mit az kénytelen volt teljesíteni. Miután Ocskay László végrehajtotta a rendeletét, Heister rokonszenvébe fogadta s midőn a kurucok elfogták s Ocskay felesége könyörgött neki, hogy szabadítsa meg férjét, minden lehetőt elkövetett érte. Ocskayért váltságdíjul a kurucoknak három fogoly vezérüket ígerte s midőn a kurucok ajánlatát nem fogadták el és Ocskay Lászlót kivégeztették, Heister a fogságában lévő kuruc vezéreket lefejeztette.

Heister alaptermészetének visszataszító vonásai e regényben is megnyilvánulnak, de mégis feltűnik mellettük egy rokonszenves emberi tulajdonsága, ragaszkodása ahhoz az emberhez, aki hűen teljesítette parancsait.

Az osztrák vezérek közül kitűnik vitézségével, lovagiasságával Ritschan tábornok. Bátran harcol és sikerül foglyul ejtenie a kurucvezér Ocskay László feleségét, kit aztán Bécsbe küld. Tudtára adja azonban Ocskay Lászlónak, hogy felesége hollétéről felvilágosítást tud adni, mert tudja, hogy a feleségét szerető kurucvezér akkor fel fogja őt keresni. Így is történik. Ocskay megtámadja Ritschan seregét, ki elveszti az ütközetet, megsebesül és fogságba kerül. Ritschan az ellene felháborodott Ocskaynak megmondja felesége tartózkodási helyét s ennek fejében katonái részére kegyelmet kér. Ocskay természetesen kegyelmet ad nemcsak Ritschan seregének, hanem neki magának is. — Ritschan is azok közé a nemes érzésű tisztek közé tartozott, kik tiltakoztak Heister parancsa ellen, midőn Heister a magyar városokat fel akarta gyújtani. Vérpaddon végezte életét a derék, rokonszenves tábornok. Később ugyanis a kurucok fogságába került, akik lefejeztették.

Az osztrák vezérek között akadt természetesen kevésbé becsületes katona is, mint Scharada Nepomuk labanckapitány, ki

helyzetek szerint változtatta felfogását. Eredetileg labanckapitány, midőn azonban a kurucok elfogják, belép közük s felveszi a magyar Sárady nevet. Majd midőn újból a labancok kerekednek a hadviselésben felül, elárulja a kurucokat s visszatér a labancok közé, kik azonban — dicséretükre mondva — nem szívesen fogadják az állhatatlan kapitányt. Scharada ezen sem esik kétségbe, hanem Bécsbe megy s ott felcsap a „Fehér angyal” fogadó vendéglősenek, mely foglalkozásra üzleti szelleménél fogva nagyon alkalmas.

A XVIII. századbeli Bécs elevenedik meg előttünk Jókai leírása alapján s nemcsak a császárvárost ismerjük meg e művéből, hanem Bécs lakosságát s egész szellemét. A császárvárost s fejlődését keletkezésétől fogva saját bevallása szerint (Rákóczy fia, 142. l. Nemzeti kiadás) Moriz Berman: „Alt- und Neu-Wien” című műve alján tanulmányozta s midőn Jókai regényeit olvassuk, tényleg ráismerhetünk e forrása révén felhasznált adatokra. Mert bár Jókai csak „Rákóczy fia” című regényében említi Moriz Berman művét, mint e regényéhez használt segédkönyvet, úgy „Szeretve mind a vérpadig”, mint más műveiben, melyekben Bécset szerepelteti, felfedezzük Berman könyve felhasználásának nyomait. Bizonyítékul, hogy Jókai az „Alt- und Neu-Wien”-t sokat forgatta, szolgálnak Jókai feljegyzései. Jókai kijegyezte a könyvből az érdekesebb adatokat s hatos számú jegyzetkönyvének 18., 26. oldalain feljegyzéseket találunk, hol egyes szavakkal megjelöli magának Berman könyvének jelentősebb részeit, sőt a szavakhoz írja a lapszámot, ahol ezek találhatók.¹ Szorgalmasan olvashatta Jókai Bécs leírását, mert a hatos számú jegyzetkönyvön kívül a 9-es számúban ismételten kijegyzések fordulnak elő Moriz Berman: „Alt und Neu-Wien” című könyvéből.

Jókai „Szeretve mind a vérpadig” című regényében élénk színezéssel festi a XVIII. század elejét. A bécsi vásárt, a bécsi népet érdekesen mutatja be nekünk s elmeséli a „Spinnerin am Kreuz”, egy bécsi fogadalmi műhöz kötött mondákat. A meglehetősen magas emléket részint Bocskai hajdúi, részint a török ostromlók csorbították meg. A legutolsó legenda I. József császárral és a felkelő kurucokkal van összefüggésben. A monda szerint Jávorka, a vitéz kuruc hadnagy elhatározta, hogy bajtársai segítségével

¹ Magyar Nemzeti Múzeum kéziratára.

foglyul ejti a császárt. Erdélybe viszik s túsul mindaddig ott tartják, amíg a bécsi udvar hajlandó nem lesz a császár szabadságáért cserébe a Bécsben fogoly Rákóczi Ferenc feleségét s két kis fiát kiadni. Tervük a következő volt: a császár kedvenc időtöltése a solymászat. Mindennap ki szokott lovagolni vadászkisérétével a Dunaparthoz, hol gyönyörűséggel lövöldözte le a szép madarakat. A vadászcsapatnak, mely a császárból és kíséretéből állott, a „Spinnerin am Kreuz” mellett kellett ellovagolnia s a szent emlék előtt a császár rendszerint leszállott a lováról s imádkozott. A környéken ennek híre ment s így rendszerint rengeteg koldus csoportosul a „Spinnerin am Kreuz” körül össze, kiknek a császár, ájtatoskodása elvégezte után, főudvarmestere által pénzt szórattott. A vadásztársaságot szórakoztatta a sok szegény ember birkozása, marakodása a pénzért. Tudva a császárnak e szokását, Jávorka felöltöztette embereit rongyos koldusoknak s maga is ekként átöltözve, a „Spinnerin am Kreuz”-nél várt az arrahaladó császárra. Már a közelben volt a császár, midőn a koldusok közül az egyik hozzárohant, térdre vetette magát s elmondta, hogy a koldusok áruhás kurucok, kik foglyul akarják ejteni. Ez az áruló egy bécsi fiú volt, ki a kurucok közé vegyülve, elleste tervüket s azt meghiusította. Látva az árulást, a kurucok Jávorka vezérletével, rögtön elővették elrejtett fegyvereiket s körülzárták a császárt s kíséretét, kik kétségbeesett harcot folytattak. Már úgy látszott, hogy nem sikerül megmenteniök a császárt, midőn akadt egy bátor kötélverő: Jaksch, ki nem úgy cselekedett, mint polgártársai s nem bújt el a veszedelem láttára; hanem elég bátorságot vett magának kimenni az utcára. Midőn meglátta veszélyben forgó császáráját, behívta magához az udvarba, melyen keresztül, amíg a Harschiergárda lovagjai feltartóztatták a kurucokat, a császár és kísérete megmenekült. Ezek után természetesen egész Bécs a kurucok ellen fordult, akik azonban ügyesen kikerülték üldözőiket.

A kurucok vakmerő támadása a császár ellen, növelte az osztrákok elkeseredését. Holott éppen ekkoriban már hajlandók lettek volna békét kötni. A háborúba belefáradtak már, Bécsben óriási volt a nyomor s közlről fenyegetett a kenyérforradalom réme. József császár békeszeretőbb, mint apja V. Lipót volt s mindig hajlott a magyarokhoz. II. Rákóczi Ferencet ifjúkorában jól ismerte, sőt szerette is s állítólag a börtönből való kiszabadításában is részt vett. Kész lett volna Rákóczival békét kötni, őt

birodalmi herceggé vagy szepesi gróffá kinevezni, csupán, amit pedig Rákóczi állhatatosan követelt, Erdély fejedelmének nem akarta elismerni. Miután a császár s Rákóczi nem tudtak megegyezni, a háború folytatódott s a kurucok vakmerő tette óta még elkeseredettebben folyt. József császár sohse tudta megbocsájtani megtámadását ellenfeleinek s a személyes sértés fokozta haragját, míg Rákóczi a császárra felesége fogvatartása miatt neheztelt.

Bécs városát a kurucok többször is megtámadták. Egy alkalommal Ocskay László vezetése alatt Bécs külvárosáig hatoltak el. A császárvárost magát nem tudták ostrom alá venni, mert Bécs népe náluk sokkal nagyobb haderővel rendelkezett s a várost hatalmas köfalak védték, melyek még Kara Musztafa ostromának is ellenálltak. A kurucok mesés vakmerősége megdöbbenően hatott a bécsi lakosságra s rémület keletkezett, midőn hallották, hogy a kurucok a város közelében vannak. Strassoldo, Bécs főparancsnoka összehívatta a katonaságot, felkészült a város védelmére s jól felfegyverkezett csapattal vonult a kurucok ellen. Ocskay tisztaban volt azzal, hogy Strassoldo csapatával nem mérkőzhet meg, tehát visszavonulást parancsolt seregeinek s egy csapattal berontott Bécs külvárosába, hol el akart foglalni egy kolostort. A polgári örök azonban, kik a zárda falai mögött voltak elhelyezve, vitézül megvédték a kolostort. Ocskay tehetetlen dühében felgyújtotta a kolostort s még mielőtt az osztrák csapatok a helyszínre érkeztek volna, seregével együtt elmenekült. A Bécs városa végén lévő ősi Carnuntum diadalkapújára pedig az osztrákok rémítésére felírta: „Morgen komm ich wieder“. (Szeretve mind a vérpadig 110 l. Révai kiadás.)

Tényleg visszatért még Ocskay a császárvárosba, ha másképp is, mint ez alkalommal gondolta. A vitéz kuruc hadnagyot, ki életét számtalanszor kockára tette fejedelméért, elkedvetlenítették a kuruc tábornokok kellemetlenkedései és elkábították a csábító ígéretek, melyekkel az osztrákok elárasztották. Áttért a császár pártjához s ezért a császár részéről kegyelemben részesült, minden tettéért bocsánatot nyert s császári tábornoknak is kinevezték. Ezenkívül pedig magas pénzadományban is részesült. Mindezeket megköszönni Ocskay László ismét Bécsbe utazott, hol sok nehézséggel kellett megküzdenie.

Nem ismerte ki magát Bécs városában, a hivatalokban, hol pedig sokszor meg kellett fordulnia. Szóba sem állottak vele, míg

bajuszát és kecskeszakállát a bécsi divatnak megfelelően le nem nyíratta. Szokatlan volt számára Bécs, hol állandóan vigyázni kellett minden tetteire. Ugyanis rendőrök figyelték minden lépést s ügyeltek, hogy úgy politikai, mint erkölcsi tekintetben megfelelően viselkedjék. Mert Bécsben „nagyon sokat adnak, nem ugyan az erkölcsre magára, hanem annak a látszatára.“ ((Szeretve mind a vérpadig II. 102. I. Révai kiadás). E célból úgynevezett „Sittenpolizei“ működött a városban, mely az erkölcsi élet tisztaságára felügyelt s akiről valami gyanusítást derített fel, annak egész jövője, pályája összeomlott a szigorú bécsi udvarnál. Nők például csak állig érő fehér ruhában járhattak egyedül az utcán, mivel akkor Bécsben fehér volt a gyász színe s a gyászruha értetetővé tette, hogy egyedül kell járniuk, mint özvegyasszonyoknak.

Egy a bécsi udvari körökben ismert nő, Ozmonda báróné igazította útba Ocskayt és irányította tetteit. Tanácsaira Ocskaynak szüksége is volt, mert a harcban edzett vitéz nem tudott a bécsi körökben tájékozódni. Mindenhonnet elküldik, egyik hivatalból a másikba siet igazát követelni s mindenütt csak elutasításban részesül. Az a hivatalnok, ki társas érintkezésben barátjának tekinti, hivatalában rideg bánásmódban részesíti. Ocskay csak később, midőn Ozmonda bárónő felvilágosította tévedéseiről, ismeri meg a belső termék bejáratának nyitját.

Megbarátkozott Ocskay László Bécsnek szórakozóhelyeivel is. A kedélyes császárvárosban mindig kellemesen lehetett mulatni. Meglátogatta a „Paradicsomkert“-et, a bécsi világ kedvenc mulatóhelyét. Hallotta a híres hárfajátékosok nevezetes nótáit, s megpróbálhatta a bécsiek szórakozását, a kuglizást az István-torony tekepályáján. Akkoriban nyílt meg Bécsben az első operaszínház, annak előadását is meghallgathatta. Megtekinthette a törpék lakodalmát is, kik akkor a bécsi publikum becézett színészei voltak. A bécsi közönség nagyon hálás publikum, könnyebben, gyorsabban lehet megnevetetni, mint más városok hallgatóságát. A legelismertebb szórakoztató azonban Augustin, a híres népének volt. Bár öreg volt már s a delirium tremens tönkretette szervezetét, amint elkezdte nótáit énekelni, életre ébredt s nagyszerű kedéllyel adta elő dalait, melyek egész Bécsben ismertté váltak, mint például az „O du lieber Augustin“ nótája. Szombat esténként lépett fel Augustin, rendszerint valami bécsi vendégfogadóban, hol a közönség óriási „Jubel“-lel köszöntötte az éneklőt. Ocskay

is meghallgatta a „Fehér angyal“ vendéglőben, ahol megszállt. A bécsi publikum örült, hogy személyesen láthatta a hírhedt kurucvezért s Augustinon kívül ő mint vonzerő is hozzájárult, hogy a hotel szombat este telve volt. A bécsiek ugyanis már értesültek Ocskaynak az osztrákokhoz való átpártolásához, bár a „Diarium“ és a „Mercur“, a bécsi nyomtatott lapok nem emlékeztek meg róla. Egy írott lap azonban, a „Scandalia“, mely nem került cenzura alá s így szabadon közölhette az összes új híreket, megírta Ocskay árulásának történetét s arról is tudósította olvasóit, hogy Ocskay Lászlónak a császári kegylevél érvényesítése végett Bécsbe kellett mennie s jelenleg ott tartózkodik. — Augustin nőit, melyeknek rendszerint aktuális élük volt, nagy érdeklődéssel várta a közönség. A népének ezuttal is kielégítette a publikum várakozását, mert magának Ocskaynak jelenlétében gúnyos dalt énekelt el a volt kurucvezérről.

„O du lieber Augustin
Trutz ist hin, Kuruc ist hin
Kommt schön zahm jetzt nach Wien
Oh du lieber Augustin
Alles ist hin!“

(Szeretve mind a vérpadig II. k. 120 l. Réval k.) Így hangzott fel a nóta a közönség kacaja közepette, melyet Augustinnak a publikum lelkes kívánságára többször is el kellett ismételnie. Ocskay képtelen volt nyugodtan tűrni kigúnyoltatását s egymaga kiverte a társaságot a kocsmból. A bécsi közönség ugyanis kedveli a békét, verekedni nem szeret s így Ocskaynak nem volt túlságosan nehéz helyzete. A vendéglős még örült is a verekedésnek, mert a „Fehér angyal“ vendéglő így nagy hírre tett szert. A kedélyes bécsiek tréfának fogják fel az ilyen csetepatét és szívesen látogatják a zajos helyeket.

A bécsiek nem fogadták szeretettel a hozzájuk pártolt kurucvezért. Kárörvendéssel szemlélték nevetségessé válását a régen annyira rettegett híres kurucvezérnek, ki őket oly sokszor hozta remületbe. S még ezenfölül a kurucok is keresték árulójukat, kit foglyul akartak ejteni, visszavinni Magyarországba s ott kivégezni.

Éjnek idején kicsalták lakásából Bécs külvárosába, sáros, piszkos helyre, békamocsár környékére s csak nehezen menekült meg üldözőitől.

A kurucok félrevezették a bécsi népet s elhitették vele, hogy Ocskaynak az osztrákokhoz való pártolása csak színleges s a valóságban Ocskay el akarja fogni József császárt. A nép felháborodva fordult Ocskay ellen s haragjában megostromolta a „Fehér angyal” fogadót. A mesterlegények, a diákság mind ellenük támadt s hogy fel ne ismerjék az egyes személyeket, kéményspíronként öltözve követelték tömegesen Scharadától, a hotel tulajdonosától Ocskay kiadatását. Scharada nem akarta a nép kezére juttatni vendégét s addig beszélt hozzájuk, míg segítségére nem sietett a katonaság és meg nem mentette Ocskayt szorult helyzetéből. Úgy a katonaság mint a rendőrség Ocskay elnézését kérte késedelmükért s azért az István torony örét okolták. Az István toronyban lévő „Bierglocke“-t ugyanis a toronyőr köteles lázadás esetében rögtön megszólaltatni, s a harang hangjának hallattára a polgároknak gyertyát kell tenni ablakukba, s egyenruhájukat felvéve, fegyvereikkel a gyülekezőhelyre kell sietniök és segíteni a lázadás leverésében. A toronyört hibáztatták most, mert későn adta meg a polgároknak a szokásos jelt. Megígérték Ocskaynak, ügyelni fognak, hogy hasonló eset többet ne fordulhasson elő. I. József császár a zendülés hírére rögtön hazatért Laxenburgból, Wratislaw kancellárnak kifejezte a történetek feletti elégedetlenségét s Ocskaynak teljes elégtételt kívánt adni.

A császár a trónteremben, az udvar színe előtt fogadta Ocskay „tábornok”-ot. Szabályosan szépnek, de kissé hidegnek, szenvtelennek találja Ocskay a külsejét. Ocskay külseje viszont megnyerte József császár tetszését. Simára borotvált arca különösen felkeltette a császár meglegedését, ki nem várta volna, hogy a gögös kurucvezér követni fogja a bécsi divatot s lenyíratja bajuszát, szakállát. A simára borotvált arc divatját I. József honosította meg a bécsi udvarnál. A főbb embereknek, hivatalnokoknak el kellett fogadni ezt a szokást, bármennyire akaratuk ellenére volt ez. A hadvezérek vonhatták csak ki magukat, kik mint Szavojai Eugén, Heister, Strahremberg nem követték az uralkodó divatot. Ezekután a császár joggal csodálkozott, hogy midőn a magyaroknak a legnagyobb áldozatszámba ment ezt a szokást elfogadniok, Ocskay rögtön alávetette magát ennek, s ezzel mintegy kifejezte meghajlását és hódolatát a császár minden kívánsága előtt. Latin nyelven beszélt Ocskayval, minthogy ekkoriban ezt használták közvetítő nyelv gyanánt az udvarnál. Kitüntetőleg szólt Ocskay-

hoz, magasztalta vitézségét, a tábornoki mellszalaggal ékesítette fel s sajátkezüleg függesztett nyakába egy aranyláncot, melynek medaillonjára saját képmása volt verve és melyet kizárólag a trón érdekében tanusított önfeláldozó, kiváló szolgálatokért szokott adományozni. Ezzel az aranylánccal járt a birodalmi lovaggá való üttetés. Ezenkívül még egyéb jutalomban is részesült Ocskay a császártól, ki bőségesen megajándékozta az áttért kurucvezért. Most már a bécsi nép is szívesen fogadta s megbámulták a fényes „Graben“-en sétáló Ocskayt. A császár reményeit azonban, ki a jövőben is sokat várt tőle, nem teljesítette Ocskay. A császári tábornokok között, kik „Funkelnagelneuer General“-nak nevezték, nem érezte otthonosan magát s a magyarok elleni kegyetlenkedései, melyek által a „Nero“ nevet szerezte magának német krónikaírók részéről, a császári fővezérekben csak ellenszenvet váltottak ki. Nem becsülték sokra se bátorságát, se haditudományát. Végül is Ocskay, mint a kurucok foglya, vérpadon fejezte be életét, mielőtt még a hadjárat véget ért volna. A harc befejezését I. József császár sem érte meg. A szatmári békekötés előtt halt meg. Betegségének és halálának leírását a „Löcsei fehér aszszony“ című regényében adja Jókai.

A császár himlőben betegedett meg, mely akkor Bécsben annyira pusztított, hogy aki csak tehette menekült a városból. A beteg József császárhoz senki sem mert közeledni, legközelebbi családtagjai, a kormányférfiak, cselédei egyaránt féltek a ragályos himlőtől. Önfeláldozó apácák ápolták, de nem menthették meg a súlyosan beteg császárt, ki meghalt, mielőtt megköthette volna az általa annyira óhajtott békét a magyarokkal. — De még mielőtt betegsége válságossá vált, megküldte Eleonóra özvegy császárnénak írásban utolsó kívánságát: halála esetén is kössenek békét Magyarországgal s II. Rákóczi Ferenczel. Dacára annak, hogy a Bécsben élő magyar főurak mindent elkövettek a háború folytatásáért, Szavojai Eugen s Wratislaw kancellár buzgólkodása által sikerült az uralkodó végakaratának érvényt szerezni. A bécsi kormány nem nagyon hálálta meg igyekezetüket. Mindkettőt eltávolította Bécsből. Szavojai Eugent, kire a hadjárat megszűntével nem volt már szüksége, Angliába küldte, Wratislawot Csehországba.

Nemsokára ezután megérkezett azonban az új uralkodó, III. Károly király Spanyolországból s a bécsi kormány önkényeskedé-

senek véget vetett. Elfogadta és megerősítette a szatmári békekötést és jóindulattal fordult a magyar nemzet felé, mellyel teljesen meg kívánt békülni.

*

III. Károly uralkodása idején játszódik le Jókainak osztrák vonatkozásban gazdag regénye: „Rákóczy fia”.

II. Rákóczi Ferencnek feleségét és két kis fiát az osztrákok fogolyként Bécsben tartották, mint „Szeretve mind a vérpadig” című művében is megemlíti. A két gyermek felserdült s ezeknek történetét meséli el Jókai a „Rákóczi fiában”. Forrásként megjelöli: „Merkwürdiges Leben und Thaten des Prätendenten von Ungarn und Siebenbürgen Joseph Ragoczy und seiner Vorfahren. Aus Zuverlässigen Nachrichten und Urkunden der curiösen Welt zu Gefallen und Plaisir sorgfältig gesammelt von H. E. S.“ Frankfurt und Leipzig 1739. Az e műből szerzett adatokat Jókai feldolgozta, azonban szárnyaló fantáziájával át is alakította. Különben a Jókai regény és forrásának főhőse nem azonos, mert amíg H. E. S. munkájában Rákóczi Ferenc elsőszülött fia, József a főszereplő, addig Jókainál a fejedelem kisebb gyermeke, György áll a regény középpontjában.

A két Rákóczi fiút a király utasításának megfelelően nevelték. A nagyobbik, József, midőn felnőtt, németországi akadémián tanult, a kisebbik, György Bécsben maradt. A császár grófi ranggal ruházta fel s hogy apjának, a nagy fejedelemnek nevét se ismerje „Giorgio Giunchi”-nak hívták. Magyar származását eltitkolták előtte, családjáról mit sem tudott. Nyilvános iskolába nem járathatták, mert a bécsi főiskola el volt lepve magyar diákoktól, kikkel nem akarták, hogy érintkezésbe jusson. Tehát otthon taníttatták, azonban nevelője, Wammána, mindenképen azon volt, hogy csak gonosz indulatokat oltson bele, műveletlen legyen, nemesebb célokért ne lelkesedjék. Még írni, olvasni sem tanította meg s evvel a neveléssel akarta elérni, hogy a fejedelemfi apjának eszméivel később se, soha se törődhessen. Egy cseh fiút, Künzli Pétert tanított helyette, ki György helyébe le is vizsgázott. A bécsi urak helyeselték Wammána módszerét s így a kisebbik Rákóczi fiú teljesen műveletlenül nőtt fel. Wammána teljesen meg akarta mérgezni a fiú lelkét és az alig tizenhat éves ifjút a legki-

csapongóbb társaságba vezette be. Bécs legelőkelőbb arisztokratái közül alakult az a társaság, mely „Mete“ ünnepélyeket rendezett s ezek a mulatságok valóságos orgia jellegűek voltak. A rendőrségnek természetesen nem volt tudomása ezekről, olyan ügyességgel titkolták el. Egy ilyen Mete ünnepélyre viszi el szórakozni fiatal tanítványát Wammána. Egy színházba vezeti először, mely Hanswurst színház volt. A komédiaház ma már nem található Bécsben, a város abban a részében volt, mely a későbbi új Bécs kedvéért eltűnt a föld színéről; kis zeg-zug utcában, melyet csak gyalog lehetett megközelíteni. Jókai leírja a Hanswurst színház darabjait, az előadást s forrásául „Floegel: Geschichte des Grotesk Comischen“ című művét jelöli meg. (Rákóczy fia 23 l. Nemzeti kiadás.) „Harlekin pokolraküldetése“, majd egy pantomímia: „Az ifjú Hanswurst születése és neveltetése“ s „Hanswurst mester világkörüti útja“ képezték a műsor darabjait. Durva, minden finomság és művészi érték nélkül valók.

Mialatt a polgárság e darabokon mulat s a rendőrség élénken figyel, hogy erkölcsbevágó dolgok elő ne forduljanak, az arisztokrácia felvonul a II-ik emeleten tartandó Mete ünnepélyre. A züllött, gonoszlelkű társaság által akarja Wammána megmértetyezni a fiatal György lelkét s ezért elviszi a Mete ünnepélyre. György beleszeret Lodoiszka lengyel hercegnőbe, a „Mete“-be, kiről nem tudja, hogy Wammánával szeretik egymást és ki Wammána utasítására el akarja a fiatal fiút csábítani s így figyelmét minden más-tól elvonni. Ez időben nyer alkalmat Rákóczi György arra, hogy a bécsi udvari körökben megjelenhessen. A császár marchese di San Christina névvel ruházta fel, s rangjához megfelelő jövedelmet biztosított számára. Egyben meghívást kapott az udvari carrousselben való részvételre, hol felkereshette imárottját. György megismerte az udvari életet, mely számára igen sok szórakozást nyújtott. Nagyon változatos mulatságokban volt része. A világ legkülönbözőbb tájairól sereglettek akkor Bécsbe az arisztokraták. Ugyanis III. Károly királynak Spanyolországban, Olaszországban, Ausztriában, Németalföldön, Csehországban, Havasalföldön és Magyarországon volt trónja s ezeknek az országoknak előkelőjei Bécsben szórakoztak. A különféle nemzetiségű mágánások igyekeztek saját nemzeti mulatságaikat meghonosítani s így hoztak a strassburgi hölgyek egy érdekes lovasjátékot, a carrousselt dívatba. A carrousselt a trónörökös, Mária Terézia születésnap-

jának megünneplésére rendezték s fényesen sikerült. Egyéb bécsi mulatságokkal is megismertet a regény bennünket, még pedig nem kizárólag az arisztokrácia szórakozásaival. A híres bécsi vásároknak érdekes képét adja. Zavartalanul mulathat akkor a bécsi nép, négy hétig szabadság uralkodik a városban; magistrátus, rendőrség nem ügyel a lakosságra, csupán egy arra az időre kinevezett városi bíróság tartja fel a rendet. A nép szórakozásai közé tartoztak a paraszt löverseny, vagy amint a bécsiek nevezték „Scharlach-rennen“, a vásári látványosságok, a komédiásbódék, a kötél-táncosok, állatmutogatók, paprikajancsik.

A bécsi arisztokrácia Wammána indítványára népjelmezbe öltözve meglátogatta a vásárt. Jól mulattak, s különösen megnyerte tetszésüket egy úgynevezett „Kutyás-ember“ vagy „der Mann mit den scythischen Wölfen“, egy magyar csikós, ki komondorok produkciót mutatna be a népnek. Tulajdonképpen álaruhába öltözött kuruc volt, Pelargus, ki többekkel egyetértve fel akarta világosítani Rákóczi Györgyöt származásáról, Erdélybe szerette volna szöktetni s ott fejedelemmé választatni. Az osztrákok tisztaban voltak a magyar tervezgetésekkel s minthogy hadseregük a Rajnánál volt elfoglalva, joggal féltek egy erdélyi lázadástól. Wammána elhatározása folytán meghívták Pelargust a legközelebbi „Mete“ ünnepélyre, hol ártalmatlanná akarták tenni.

Az asphalia szövetség (így hívták magukat a Mete ünneplők tagjai) a vásár utolsó napját ki akarta használni. Ekkor ugyanis népmulatságot tartottak. Egész Bécs ilyenkor az utcán tartózkodik s minden embernek borospalack van a kezében. Ezért az idegenek a bécsi népet „Flaschenträger“-nek is nevezték. Mindenféle játék szabadon folyhatott ezen a napon az utcán, mivel Bécsnek nem volt tere, hol mulatni lehetett volna. A „Nobel-Prater“ és a „Wurstel-Prater“ még nem léteztek; „Császári vadaskert“-nek nevezték ezeket a helyeket s csupán az előkelő világ kocsizhatott benne, de kiszállaniok nekik sem volt szabad. Ott ibolyát szedni kizárólag a felső-ausztriai hercegeknek volt engedélyezve. Tehát a nép kiszorult az utcára és ott mulatott. Nagy feltűnést keltettek a különféle felvonulások. A diákok, a pékek, az összes céhek vetelkedtek a meneteik kiállításában. Az általános vigasságot növelte, hogy a nép ingyen előadásban részesült a Hanswurst színházban. Az asphalia tagjai szintén végig nézték a színházelőadást s így elvonva a Mete ünnepélyről a külső figyelmet, csak később mentek

föl a „Bafomet-templomba“, hol szórakozásaikat rendezték. A csikós ruhába öltözött Pelargus is vendégeik közé tartozott. Tervük azonban nem sikerült, a Wammána és Pelargus közötti párbajban a bátor kuruc megölte Wammánát és elárulta Györgynek, hogy ő Rákóczi Ferenc fejedelem fia. György sietve elmenekül a mulatságból s különböző kalandok után egy Bécsben lévő különös városrészbe, a csavargók országába kerül, mely valóságos államot képez az államban. Nagyszerűen vannak szervezve, nemzetiségekre felosztva saját törvényeik szerint élnek. Leírása Victor Hugo: Notre Dame de Paris-jában szereplő koldusok országának erős hatását mutatja. A „Vagabund“ társaság legfőbb ura saját királyuk, ki a Rákóczi Ferenc nevet viseli. A hatóság tudja erről a cigányról, hogy a csavargók királya s túri, hogy a volt erdélyi fejedelem nevét így beszennyezze. Nem törődik vele, mert legalább közneveltséggé válik az azelőtt híres, nevezetes Rákóczi Ferenc név fogalma. Miután Rákóczi György elkerül a csavargók országából s újból régi környezetébe jut, megtudja, hogy a Mete ünnepély lefolyásáról József bátyja, öccse, György nevében levélben értesítette a császárt. Megtudva a följelentést, a bűnösök egyrésze megszökött; a Bécsben maradottakat a császár szigorúan megbüntette, bár nem akarta, hogy a botrány híre a nép közé kiszivárogon s így nem engedte törvényszék elé vinni az ügyet. A császár ezért a jelentésért gazdagon megjutalmazza Györgyöt. Az udvari kancelláriában fogadja, felfedi előtte származását s megmagyarázza, hogy nem a koldusok királyát, hanem Erdély fejedelmét, ki néki ellensége volt, de kit sikerült legyőznie, ezt a vitéz nagy embert nevezheti György apjának. Szolgálataiért két sziciliai hűbérrel ajándékozza meg s egyben átadja édesapjának II. Rákóczi Ferencnek végrendeletét.

Rákóczi György a kihallgatás után elutazik sziciliai birtokára; az udvar kémei azonban ide is követik. Künzli Péter, György cseh szolgálója, kit ő barátjának tekint, minden tettéről értesíti a bécsi diplomatákat, kik ügyelnek, hogy Rákóczi Ferenc fia ne kövesse apja nyomdokait. Künzli Péter véletlen következtében meghal s így György őrizetlenül cselekedhet. De az osztrákok mégis elérték nevelésük célját: Rákóczi György nem fogott soha fegyvert a császár ellen. Franciaországban élte le életét s nem nyugtalanították hazafiúi ábrándok.

Rákóczi fiának történetével kapcsolatban ime elénk tárult a

XVIII-ad századbeli Bécs. A különlegességek, a furcsaságok, az érdekes és szokatlan helyek ragadják meg legfőképpen Jókai fantáziáját. Bemutatja a titkos mulatságokat, a bécsi nép több rétegének életét, a csavargók csodavilágát; de magát a hatalmas várost, számos komoly nevezetességével nem méltatja figyelemre. A bécsi udvart sem rajzolja rokonszenvesen, cselszövényeivel, melyekkel egy tudatlan ifjú tönkretevését szándékoznak elérni. A császár személyét kivonja ezekből a kisdéd, csúf játékokból, komoly, megfontolt uralkodó gyanánt állítja elénk. A legantipatikusabb személyek azonban még sem az osztrákok. Ezen alacsonyrendű emberek közül egyik nápolyi, mint Wammána, másik a lengyel Lodoiszka hercegnő s a harmadik a cseh inas Künzli Péter. Az osztrákoknak nem szívesen juttat Jókai olyan alávaló szerep-kört, mint aminőt a nápolyi és cseh játszanak.

*

Mária Terézia királynő és kora is foglalkoztatta Jókait. Néhány regényében, mint a „Két Trenk“-ben, „Trenk Frigyes“-ben és novelláiban leírja a királynő udvarát. Bécsben ekkor szigorú erkölcsű törvények keletkeztek a királynő gondolkozásmódjának hatása alatt, ki népe megjavítására törekedett. Sokat azonban Mária Terézia sem tudott változtatni az uralkodó állapotokon. A bécsi udvar, ha a külszínt meg is őrizte, belül romlott volt. Szintúgy az állami hivatalok, melyekben megvesztegetések, tiltott ügyletek folytak. A királynő fényes udvart vezetett és a magyarságot igyekezett elnémetesíteni. Mindezt azonban kesztyűs kézzel tette, nem mint fia II. József, ki erőszakkal germanizálni akarta a magyar nemzetet.

*

„Rab Ráby“ című regényében rajzolja meg Jókai II. József alakját, kit magvetőnek nevez. Szerinte II. József megelőzte korát. Magasröptű vágyait és gondolatait az ő korában még nem lehetett megvalósítani, különösen nem lehetett az általa tervezett változtatásokat erőszakkal Magyarországon keresztülvinni. Egész Magyarország szembehelyezkedett II. József császárral, a magyar koronázatlan uralkodóval, de meghódolt II. József magyar király előtt.

Nagy szerepet játszanak az osztrákok Jókai azon műveiben, melyeknek középpontjában a szabadságharc áll és ezeknek a műveknek száma jelentékeny. Egész életét átmelegítették az átélt nagy események, s minduntalan visszatért ehhez a tárgykörhöz, mely legkiválóbb regényeihez szolgáltatott impulzust. Magából e korból (1848—49) csak ujságcikkei, melyek bemutatják a fejlődő eseményeket, nyújtanak jellemző adatokat. E „Forradalom alatt írt művek” (ezzel a címmel jelentek meg az 1848—49-ben írt összegyűjtött cikkei) a magyar politikai eseményeket tárgyalják. Az akkori hangulatok hatása alatt szenvedélyesen kitör a király s a Habsburgok ellen és hangja éles ellentétet mutat fel a későbbi hyperlojális, udvar kegyét kereső Jókai hangja között. Ha azonban az osztrák hadvezérek mint Windisch-Gräetz, vagy az osztrák nép vezetői, az elnyomók ellen keserűen fakad is ki, magát az osztrakságot sohasem támadja. „Tudjuk, hogy az osztrák hogy használta a kezébe adott sikert, mely nem volt győzelem. A bolondok és a vérszomjazók, Ausztria akkori vezető miniszterei, kiknek a túlvilágon se bocsásson meg az Isten! úgy bántak a lábukhoz fektetett országgal, hogy az akkor égre dobott kő, most mint egy Alpes függ mindkettőnk feje fölött, és közös eltemetéssel fenyeget győztest és legyőzöttet” — írja Jókai „Életemből” című visszaemlékezésében. (Életemből. II. köt. 259 l. Nemzeti kiadás.)

Még későbbi műveiben, hol a szabadságharc képezi a színteret, sem válik hangja gyűlöletessé, midőn az osztrák népről ír, mindig csak vezetőiket okolja. Sőt, midőn a legyőzetés feletti fájdalom következtében a seb még egészen friss, a leveretést közvetlen követő években is elismeri jó tulajdonságaikat. Az osztrák néptől és az osztrák ifjúságtól nem tagadja meg elismerését, hiszen 48-ban analog helyzetbe kerültek, mint a magyarság.

A bécsi forradalmat Jókai többször lefestette műveiben. Személyes tapasztalatai révén — 1848 októberében Jókai néhány napig Bécsben tartózkodott, — közvetlenül megismerhette a császárváros népének hangulatát. Néhány regényében, mint „A köszívű ember fiai”, „A kik kétszer halnak meg”-ben s „Életemből” című visszaemlékezésében elevenednek meg emlékei.

Egyszer aztán „a táncoló főrendeknek a lába alól kirántotta a csiszolt parkettet a Bécsben kitört utcai forradalom. A bécsi in-

telligens fiatalság kezébe ragadta az alkotmányos szabadság zászlóját. A bécsi nép akkor még egy szabadelvű tábor volt, csatlakozott a fiatalsághoz, véres összeütközés történt a nép és a katonaság között az utcán” — írja Jókai. (Életemből I. kötet, 8. l. Nemzeti kiadás.) Hűségesen beszámol a később történekről is. Regényes keretként szolgál a bécsi forradalom „A köszívű ember fiai” című művében. Érdekesen állítja elének a nép lázadását, az arisztokrácia félelmét, a harcot a nép és a katonaság között. A rajongó diákok az idealista Goldner és Mausmann, az utcai poéta, ki harc közben is versel, valószínűleg bécsi diákismerősei közül vannak megismerésítve. Plankenhorstné és leánya Alfonsine cselszövő bécsi nők, kik mindig az uralkodó irányzatot követik és kémizolgalatot teljesítenek. Alfonsine alakja nemzetközi a női „démon” megismerésítője. A bátor, ügyes német lány típusát, ki veszélyes helyzetekben is megállja helyét, Edith képviseli, ki halálos veszedelmeken gázol keresztül, hogy vőlegénye életét megmentse. Szimpatikus alak Palvicz Ottó osztrák kapitány, derék katona.

„Akik kétszer hálnak meg” című regényében szintén leírja Jókai az osztrák revolúciót. Az osztrák nép úgy az előbbi, mint ezen művében rokonszenves beállítást nyer, ami annál érdekesebb, minthogy „A kik kétszer hálnak meg”-ben egy arisztokrata nő, Temetvényi Pálma grófnő elmeséléséből ismerjük meg a történeteket. A grófnő elbeszéli, hogy midőn Bécsben a lázadás tetőpontját érte el, ő édesapjával együtt a várakba menekült. Palotájuk udvara nyitva maradott, vagyonuk szabadon hevert; midőn a nép ezt észrevette, öröket állított a bejárat elé, hogy a palotát senki ki ne rabolhassa. A gróf visszatért lakásába s pénztárát teljesen érintetlenül találta. A vigyázó őr még jutalmat sem fogadott el a gróftól. A nép becsületesen viselkedett, nem rabolt, csak szabadságát akarta kivívni.

A 48-as bécsi forradalom mintegy előhírnöke volt a március 15-én kitört pesti forradalomnak. A bécsi forradalmárok egy része leveretésük után légiót alakítva önként résztvett a magyar szabadságharcban. „A bécsi német nép, a bécsi diákság, az aula rajongó híve volt a magyar szabadság ügyének s részvételét nem csak pattogó frázisokban, de vérthulló tettekben is nyilvánította”. (A mi lengyelünk. 124 l. Nemzeti kiadás.) S ha a légionárius nyelve idegen is volt, a kardja, meg a szuronya, az magyarul beszélt. (Börtön virága 27 l. Nemzeti kiadás.) A pesti és bécsi mozgalmak

hívei egyesülni akartak. A magyarok Bécs ellen hadba indultak, hogy az osztrák katonaságot leverve bécsi társaikat segítsék. „Enyim, tied, övé“ című regényében Jókai leírja ezt a hadjáratot, midőn a „szövetséges“ forradalmi zászló segítségére siettek. „Az ifjú szabad német nemzetnek“ kellett kezet nyújtani, a vén hatalmas absolutismus táborán keresztül. A siker egész Európa képét megváltoztatta volna... Óriási eszme volt ez! — éretlen volt: le- hullott. (Enyim, tied, övé. 90 l. Nemzeti kiadás.)

Az osztrák ellenségtől sem tagadja meg elismerését. Míg a szabadságharcban a magyarság ellen harcoló szerbekről, oláhokról, a legmélyebb megvetéssel ír, az osztrák katonaságot csaknem annyi kiváló tulajdonsággal ruházza fel, mint a magyart. Vitézül harcolnak, nem féltik életüket, s bátran halnak meg hazájukért. A császári katonatiszt Palvicz Ottó sem bátorságban, sem merészségben, sem emberi jótulajdonságokban, nem különbözik a magyar Baradlay Richárdtól, ki ellen küzdve bátran hal meg a csatatéren. Előtérbe helyezi a császári hadsereg jófelszereltségét s mint csinos, rendes, jókedélyű hadról emlékszik meg róla. (Csataképek. A két mennyasszony. I k. 11 l. Franklin kiadás.) Tisztjei udvariasak, előzékenyek, jómodorúak s bármely helyzetben megállják helyüket. Rokonszenve irántuk állandóan megnyilvánul s az egyes emberekben sose vádolja az osztrák elnyomót. Pregnánisan mutatja be: „A két csonka vitéz“ című kis elbeszélésében az osztrák közkatonát és ennek a magyarsághoz való viszonyát. (Egy bujdosó naplója: A két csonka vitéz. 67—70 l. Franklin kiadás.)

Valamely ütközet után két sebesült katonát szállítottak be a katonai kórházba. Egyik osztrák, a másik magyar tüzér volt. Mindkettő egyforma sebet kapott, mindkettőnek amputálni kellett a lábát. A közös szomorú sors összebarátkoztatta a két ellenfelet. Míg a harctéren egymás ellen küzdöttek, itt ápolták egymást. A magyar jókedvű legény volt, ki megnyugodva békén tűrte sorsát, az osztrák fiú ellenben folytonosan zúgolódott. Nemsokára változott a helyzet, a szabadságharc leveretett s ezután az osztráknak kellett vigasztalnia bús társát. Felgyógyulásuk után sem hagyják el egymást, s a két vitéz, mint jó cimbora együtt jár — koldulni. Az osztrák az élelmesebb, nem várja, mint magyar társa az utca szegletén szerényen meghúzódva a krajcárt; hanem addig nem nyugszik, míg úgy ő, mint barátja részt nem kapnak a rokkant alapítványból s gondjaiktól meg nem menekülnek . . . . „és azóta

sokszor látni együtt a két csonka vitézt, sétálgatnak a Dunaparton, egyik az osztrák, másik a honvéd egyenruhában, sétálgatnak, beszélgetnek, csatáikról, szenvedéseikről, csakhogy ki vannak cserélve: mert az osztrák a jó, vidám fiú és a magyar az a szomorú legény". (Egy bujdosó naplója: A két csonka vitéz 69 l. Franklin kiadás.)

Az osztrák nép, az osztrák katona, az osztrák ember mind rokonszenves Jókai előtt, ki csak a Magyarországot elnyomni akaró Ausztria ellen küzd megfeszített erejével. Sok osztrák katona harcolt a magyar táborban. A komáromi honvédhadseregnek a tisztikara tulnyomórészt osztrákokból állott és Klapka a tisztí értekezleten, minthogy mindenkivel meg akarta értetni magát, német nyelven tartott szónoklatot. „Az ellenség katonái is a szabadság eszméjét hordják kebleikben". (A mi lengyelünk 124 l. Nemzeti kiadás.) „Az én életem regénye" című visszaemlékezésében mesél egy Schultz nevű, császáriaktól a magyar hadseregbe át lépett vitéz ezredesről, ki magának magyar előnevet szerzett.

Keserű színekkel ecseteli a leveretést, melyet nem annyira Ausztriának, mint orosz szövetségeseiknek tulajdonít, és fájdalommal festi a következő szomorú éveket.

A „rémuralom" alatt tömegesen történtek kivégzések s midőn végre ezek a bús napok elmúltak és a bujdosók elhagyhatták rejtékhelyüket, egy rombadőlt országot találtak. A régi Magyarország helyét Kronland Ungarn foglalta el, Kreisekre és Bezirkekre felosztva. Kreishauptmannok, Bezirkschefek és Kommissárek, idegen, leginkább cseh, műveletlen hivatalnokok rendelkeztek az országban. Nem értettek a közigazgatáshoz, sem az igazságszolgáltatáshoz s ezek az emberek töltötték be magas állásokat Magyarországon. Ezek a külföldi hivatalnokok a magyar nemzet elnemzetietlenítésén dolgoztak. Idegen törvényeket tettek kötelezővé Magyarországon s a németet tették a hivatalos nyelvvé. A hatóságokkal szemben a német volt a közvetítő nyelv és az iskolákban is németül kellett tanítani. A magyar kulturális intézményeket felüggesztették. A magyar katonaságot besorozták az osztrák hadseregbe s kültartományokba küldték.

A Magyarországon lévő osztrák katonák azonban még ebben az időben is megőrizték jótulajdonságaikat: bátrak, alacsony tetekre nem képesek. Ezeknek a katonatiszteknek typusa Föhnwald kapitány (Szerelem bolondjai), ki a háborúban vitézül megállta

a helyét; azonban midőn adóbehajtáshoz akarják felhasználni, megtagadja az engedelmességet s megvédi a magyar nőt hitelezőik inzultusaitól. Energikus, jóindulatú, udvarias osztrák katonatiszt. Jókai erősen állítja, hogy élő emberről mintázta alakját és Föhnwald kapitány valóban létezett. (Szerelem bolondjai 420 l. Nemzeti kiadás.)

Idővel megszűntek Magyarországon ezek a szerencsétlen állapotok s a kiegyezéssel a magyar nép visszaszerezte régi szabadságát. A Magyarországon maradt osztrákok meghonosodtak s megszerették új hazájukat. A magyar föld hódító erejéről írta Jókai egyik legkiválóbb regényét „Az új földesúr“ című klasszikus munkáját, melyhez — saját bevallása szerint — Haynau viselkedése szolgáltatott alapot. Haynau tábornagy ugyanis 49-ben tömegesen végeztette ki a magyar szabadságharcosokat; később azután birtokot vett Magyarországon, magyar viseletben járt és magyarokkal érintkezett. Jókai feljegyzi egyik, akkori gondolkozásmódjára jellemző mondását: „Wir Ungarn lassen unsere Rechte nicht confisciren“. (Az új földesúr. Utóhang 226 l. Franklin kiadás.) Haynau alakja nyomán született meg „az új földesúr“, Ritter von Ankerschmidt, ki Magyarországon telepedik le családjával. Az osztrák tábornok megbecsüli a volt ellenséget, mely lassankint egészen meghódítja, annyira, hogy fiatalabb lányát, az Eliseből lett Erzsikét egy szabadságharcban küzdött magyar fiúhoz adja feleségül. Ankerschmidt lovag kifogástalan jellemű regényhős, bátor katona, szigorú, de jó családapa. Két leánya, Hermin és Erzsike két ellentétes típus képviselői. Hermin érzelmes, szentimentális, hiszékeny és könnyen félrevezethető; míg Erzsike realisabb, vigkedélyű, jóindulatú, életreteremtő. Mulatságosan mutatja be Jókai az Ankerschmidt által Magyarországon német minta után vezetett gazdaságot, melyben a legkülönlegesebb és legdrágább gépekkel dolgoznak; míg a magyar gazdaságban minden a régi szokás szerint folyik. A német gépek azonban felmondják a szolgálatot s Ankerschmidt tábornok csak a szomszéd magyar földesúr Garamvölgyi segítsége által tudja gazdaságát a végromlástól megmenteni.

Az osztrák-magyar monarchia jövődjének útját kutatja Jókai utopisticus művében „A jövő század regénye“-ben. 1952-ben a monarchia császára és királya, a Habsburg ház leszármazottja, II. Árpád néven uralkodik. Külsőleg szembeötlő nála a családi jel-

leg, belsőleg azonban nem üt teljesen össze. A magyar népet annyira kedveli, hogy az év nagyobb részét Budapesten tölti, mit az osztrákság nem fogad örömmel. Országai trónjának megvédése sok gondot okoz számára. A demokrácia terjedésével a nemzetek megszűntek uralkodóikat tisztelni. Európaszerte fellázadnak a népek királyaik ellen s elűzik őket. Oroszországban a cárt letették trónjáról s a nép ragadta magához a hatalmat. Németország s Anglia uralkodói alatt sem szilárd a talaj és Árpád király alatt is inog Bécsben a trón. „A demokrata Bécs, az atheista Bécs, a cosmopolita Bécs úgy tekint már csak várpalotádban, mint egy bér-lakót; kijön nagy csoportokban megnézni pompádat; de lelkesült szava nem kísér többé s midőn atyjáról van szó, te rólad, akkor anyját emlegeti, nagy Németországot. Ott már börzefejedelmek csinálják a históriát s tenkormányod nem a te szolgálatodban áll, hanem az „arany borjú” szolgálatában” — panaszolja Árpádnak nagynénje Maria Clara főhercegasszony. (A jövő század regénye 54 l. Nemzeti kiadás.)

Látjuk, Jókai genálisan kifejlett finom ösztönével megérezte az idők változását s fantáziájával közel jár a mai valósághoz.

A „Nihil országa”, az orosz nép hadat indít a monarchia ellen s midőn megszállja Bécset, az osztrákok szívesen látják maguk között legyőzőjüket. Az osztrák-magyar nemzetek szövetségese, Németország nem tud segítségükre indulni, mivel Amerikával feszült viszonyban áll s szintén háború előtt van. Bécs lakosai azonban egyáltalán nem érzik magukat szerencsétleneknek megszállásuk miatt. Vigan élnek, nyugodtan szórakoznak. S Árpád király kénytelen — nem tudva, hogy egy magyar férfi, Tatrangi Dávid győzelmet aratott az orosz hadsereg fölött — szégyenletesen le-alázó békét kötni az oroszokkal. Tatrangi Dávidnak köszönheti csak a monarchia, hogy felszabadul az orosz iga alól. A magyar Tatrangi nagyszerű találmánya által megvalósítja Jókai álmát, az örök békét s így biztosítja az egész világnak a nyugalmat.

V. A német nép Jókai műveiben.

Szeretet, becsülés, tisztelet vezeti tollát Jókainak, midőn a német népről ír. Érdeklődését e nemzet iránt az a körülmény is kétségtelenné teszi, hogy felkereste Németországot s Berlint, hol nagy ünneplésben részesítették a kiváló író. „... Én nekem a német írók között sok jó barátom van, a német irodalomnak sok tanulmányt köszönhetek, a német kiadóknak sok elismeréssel tartozom és mint politikus a Németországgal való szoros szövetség hive vagyok” — írja „Az én életem regénye” című művében. (313 l. Nemzeti kiadás.)

A német világváros, Berlin s lakóssága megnyeri tetszését. Megcsodálja tervszerű alkotásait, gyönyörű építményeit s nem győzi eléggé dicsérni józan gondolkodású népét. Szerinte a németek takarékoságuk által tették Berlint Európa egyik legszebb városává. Királyaik egyszerű életükkel jó példát szolgáltattak a népnek, mely követte e téren uralkodóit. Szorgalmas munkájuknak meglett az eredménye: jólét, gazdagság jele mindenütt. Idegenekkel szemben elővigyázatosak, midőn azonban meggyőződnek arról, hogy semmiféle gyanúra nincs okuk, megszűnik bizalmatlanságuk s szolgálatkészen segítik őket. (Életemből II. 427.) Dicséri alaposságukat és érzelmességükben is örömet találja.

Míg azon műveiben, melyekben Jókai a németekről csak per tangens ír, helyesen tárja fel főbb tulajdonságaikat, amint valamely regényének színtere Németország, szereplői németek s így a németekről szélesebb jellemrajzot kellene nyújtania, a specifikus német jellemvonásokat nem tünteti fel megfelelő mértékben. Jellemző példaként szolgálhat erre Jókai Trenk-regényei: „A két Trenk” és „Trenk Frigyes”, melyek nagyrészen Németországon játszódnak le.

E regények hőse, Trenk Frigyes nem rendelkezik azokkal az előnyös jellemvonásokkal, melyek Jókainak e nép iránti elismerését kiváltották. Rokonszenves, nagyszerű megjelenésű, tehetsé-

ges, bátor katona, azonban a németiség alapvető tulajdonságai, az alaposság, a megfontoltság, a kitartás hiányzanak belőle.

A XVIII-ik század közepében Nagy Frigyes s udvarának leírásával indul el a regény. A legműveltebb uralkodók közé tartozott II. Frigyes, ki nem csak birodalmának növelésével foglalkozott, hanem a kultúra fejlesztését is feladatául tűzte ki. Világhírű írók s tudósok, így Voltaire, La Mettrie, Jordan, Pölnitz, tartózkodtak udvarában, kikkel az uralkodó állandó érintkezést tartott fenn. Sőt, testőreitől is megkívánta, hogy minél több időt töltsenek a tudósok társaságában s ezáltal gyarapítsák ismereteiket. A király maga examinálta meg gárdistáit, kiknek a klasszikus költők műveiben jártasságot kellett felmutatniok, éppen úgy, mint a modern nyelvekben és tudományokban. Természetesen a harcban is meg kellett állni helyüket s még békeidőben is súlyos hadgyakorlatokat végeztek. II. Frigyes testőrsége adta ugyanis a tisztikart a porosz lovasezredeknek, harcban jártas katonákká kellett tehát magukat kiképezniök. S Frigyes király szigorú uralkodó volt, ki nem ismert elnézést rendellenességgel szemben. Háborúban maga vezette gárdáját, melyben mintaszerű rend uralkodott. A gárda, mely 144 tagból állott, közvetítette II. Frigyes személyes intézkedéseit. Testőrsége élén haladt mindig s maga felügyelt csodálatosan szervezett hadseregére. Az ellenfél ellen nem csupán nyers erővel harcolt, ha szükség volt rá, úgy ravaszságával vívta ki a diadalt. Így midőn Mária Terézia ellen küzdött, kémeket küldött az osztrákokhoz, kik magukat a királynő híveinek vallották s hamis tudósítást vittek Nagy Frigyes haditerveiről. A rosszul értesült osztrák sereget azután könnyű szerrel győzte le a porosz király.

Nem mindig élt azonban II. Frigyes király kizárólag népe számára s nem volt mindig ily szigorú katonás uralkodó. Ifjú korában midőn még nem ruházták fel a „nagy“ melléknévvel nagyszerű megjelenése miatt „Szép Frigyes“-nek nevezte a közvélemény, s mint trónörökös léha életmódot folytatott. Apja azonban végetvetett könnyelműségének, mivel megtudta, hogy fia egy énekes nő után Angliába akar szökni. Fogságban tartatta ezért a trónörököst, levélben megvetését fejezte ki viselkedése fölött, majd megházasította. Frigyes király pedig később halálával emlékezett meg szigorú apjáról, ki jó útra térítette. Erkölcsi szempontból azonban mindig elnéző volt udvarában s csak akkor háborodott

fel, midőn tudomására jutott, hogy gárdájának legvitézebb tagját, Trenk Frigyeset gyöngéd szálak fűzik kedvenc hűgához, Amália harcegasszony, A. Z. tábornok feleségéhez. Hiába igyekezett II. Frigyes a szerelmesek találkozásait meggátolni, hasztalan költöztette át Amália hercegnőt a Spree szigetére, a találékony Trenk Frigyes mindig talált módot ideálja felkeresésére. A király haragját Trenk Frigyes iránt növelte egy lengyel udvaronc, Jasinszky, ki elhitette a királlyal, hogy gárdistája meg akarja nyerni rokonának, a magyar Trenk Ferencnek óriási örökségét s evégett át akar pártolni az osztrákokhoz. A király büntetésből egy évi börtönre ítélte s remélte, hogy ezen idő alatt lemond szerelméről s visszatér hazájához. A fogság azonban ellenkező hatást váltott ki Trenkből. Bár Glatz várában, hol börtönbüntetését ki kellett töltenie, nem volt rossz dolga, mégis nagyon vágyódott szabadsága után. Néhány hónap múlva eddigi véleménye a királyról megváltozott. Fogolytársai rengeteget panaszkodtak reá s csak a zsarnokot látták benne, kiváló tulajdonságait nem ismerték el. Hadjáratait kárhoztatták, diadalait lebecsülték s regéket meséltek kicsapongó életmódjáról. Ezek a mende-mondák erősen befolyásolták Trenk Frigyes, kit az a tény, hogy ítélet nélkül fogságba vetették, különben is elkésérített. Szökésre határozta el magát s ekkor követte el első bűnét, mert a szökés a hazaárulással volt azonos, hiszen a szökevény csak az ellenséges Ausztria földjére menekülhetett. Többszöri kísérlet után sikerült tervét végrehajtania. Bajtársával, Schell hadnaggyal együtt megszökött a glatzi várból s Bécsbe menekült, hol szívesen fogadták az osztrákokhoz pártolt híres porosz tisztet. Nemsokára megbánta tettét Trenk Frigyes, azonban Frigyes király már nem fogadta vissza hadseregébe. Trenk lassanként meggyűlölte királyát és hazáját. Az elfogatására küldött német katonákat megbotoztatta, a porosz Goltz nagykövettel szemben csúf módon viselkedett, az osztrák hadseregben tisztii állást vállalt s midőn Nagy Frigyes mindezek dacára bocsánatot kínált fel neki, visszautasította a királyi kegyelmet. Sőt, midőn az orosz udvarnál tartózkodott, feltüzeltte Erzsébet cárnőt, hogy Ausztriával együtt Poroszország ellen háborút indítson. Ezekután a poroszok erősen üldözték s midőn foglyul ejtették, a magdeburgi börtönbe vetették, hol tíz keserű esztendő tölött. A hét éves háború is Trenk fogságába esett s Frigyes király míg a harc tartott, nem akarta foglyát kiereszteni. Trenk Frigyes-

nek akadt ugyan alkalma a szökésre, de a fogság ideje alatt viszont hazája iránti szeretete s reménykedett királya bocsánatában. Ujból Poroszországiért kívánt küzdeni s szeretne volna szabadonbocsátása esetén szolgálatait II. Frigyesnek felajánlani. A háború befejeztével Trenk Frigyes visszanyerte szabadságát, azonban esküt kellett tennie, hogy fogságának eseményeit senkinek elárulni nem fogja; hazáját rögtön elhagyja; annak határát többé át nem lépi és idegen országban semmiféle szolgálatot nem vállal. Trenk Frigyes Ausztriába utazott, hol sokáig mint Mária Terézia udvari fordítója működött, megházasodott s nyugodalmas életmódot folytatott. Azonban, midőn Nagy Frigyes halála után, a király utóda rehabilitálta a sokat s nagyrészt ártatlanul üldözött Trenk Frigyes, az akkor már 64 esztendősen Trenk boldogan tért vissza hazájába. Közismert volt itt, úgy régebbi haditettei, mint írói művei révén. Élettörténete, melyben kalandos életét mesélte el, olvasott munka volt a világ minden tájékán. Nem soká élvezte azonban dicsőségét. Midőn a francia forradalom kitört, az öreg, vitéz Trenk is elment küzdeni a girondisták mellett. Hányódott életét vérpadon végezte be, Robespierre lefejeztette.

Trenk Frigyes, ki királya kérését és parancsát nem fogadja meg s ki királya elleni gyűlöletét hazájára is kiterjeszti, nyugtalan vérmérsékletével, kalandos természetével nem a német hősök jellemző típusa. Talán azért hagyja el jellemrajzánál Jókai a német faj sajátságait, mert a nagy Trenk, ki valóban élt, szintén így festi le magát s Jókai hűen követi forrását. Trenk Frigyes emlékirata: „Des Fridrich Freyherrn von der Trenck merkwürdige Lebensgeschichte 1876“ képezte Jókai forrását a Trenk regények megírásánál. Regényének egész menetében felhasználja ezt az alapmunkát s Bittenbinder Miklós¹ megállapítja, Jókai nagyrészen átvette és csak átdolgozta Trenk Frigyes emlékiratát.

De nem csupán a főhős, a mellékszempélyek sem vallanak német eredetre. A sok intrikus udvaronc nem képviselője a német szellemnek.

Német földön játszódik le Jókainak „Egy hirhedett kalandor a tizenhetedik században” című regénye is.

Az 1688-iki hadjáratban, midőn a franciák a németek által megszállt Koblenzt ostromolták, a németek árulót találtak maguk

¹ Bittenbinder Miklós: Jókai Trenck-regényei. Philológiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. 310. l.

között. Az ehrenbreitsteini útegek parancsnoka, ... Hugó a vár gyöngé pontjait tudatta a franciákkal. Rögtön haditörvényszék elé állították. Az elfogott a nagyherceg s a bírák előtt beismeri bűneit s elmeséli élete történetét, mely gazdag kalandokban. Reméli, hogy mielőtt befejezné elbeszélését, a franciák beveszik a várat s megmentik. Azonban csalódik reményében, bírái halálra ítélik s kivégzik.

A tulajdonképeni történetet Hugó élete képezi, melyet ez sorozatos koholmányokban ad elő. Sokat mesél Németország különböző városairól, azonban a valót a hazugságtól képtelenség megkülönböztetni. Ennek a fantasztikus kalandornak, regélő hazárdulónak alakja sem nagyon tartalmazza a Jókai által is ismert jellegzetesebb német vonásokat. Művének forrásául német munka szolgált. A „Rheinischer Antiquarius“ című műből merítette adatait.

Gyakori német vonatkozásokban Jókai „Az élet komédiásai“ című műve. A regény a XIX. század végén játszódik. Egyik főalakja Fürst Octavian Pratz von und zu Nornenstein, mediatizált német fejedelem, ki fiával, Alienorral Magyarországon telepedett le. Minden vágya oda irányul, hogy ismét visszaállítsa Németországban a régi állapotokat s Nornensteinben uralkodhason. Apa és fiú teljes ellentétek. Octavian herceg 50 éves, de még mindig bátor, tetterős férfi, míg Alienor fiatal, 22 éves, gyáva, akaratnélküli báb. Octavián herceg 22 éves korában már párbajokat vívott, asszonyokat hódított, vitéz tetteket hajtott végre. Még nem volt 30 éves s már ezredes volt az osztrák hadseregben; majd Abd-el Kader ellen hadakozott. Később megnősült, elvette egy dúsgazdag amsterdami kereskedő lányát. Felesége vagyonára szüksége volt az uralkodó fejedelmi háznak, de a házasság által holland polgárvér került a Nornenstein fejedelmi erekbe. Alienor herceg anyjára üt, kitől elpuhultságát s önzését örökölte. Anyja nevelte s nagyon elkényeztette. Octavián herceg nem foglalkozhatott fia nevelésével, mert egész életét annak szentelte, hogy ősei birtokát és uralkodói jogait visszaszerezze. Apja még igazi uralkodó fejedelem volt Nornensteinben, azonban a nagyobb királyságok magukba olvasztották a kisebb fejedelemségeket és a bécsi kongresszus minden tiltakozásuk ellenére mediatizált fejedelmekké nyilvánította őket. Lassankint a fejedelmek elvesztették összes jogukat és Octavián herceg, ki pénzének nagy részét Nornenstein

fejedelmi épületeibe fektette, e rendelkezések folytán elvesztette vagyonának jelentékeny részét. A kellemetlenségek még ekkor sem értek véget. A herceget egy törvényellenes cselekedete miatt (lovával átugratta a vonat sorompóját), hat esztendei várfogságra ítélték. Nornenstein herceg nem kívánt esztendőig fogoly gyanánt élni, pénzzé tette vagyonát és megszökött hazájából. Magyarországon, hol birtokot vásárolt telepedett le fiával, s tovább szötte a terveket a német rendurakkal együtt régi hatalmuk visszaszerzésére. — Alienor mindeddig nem vett részt a rendurak titkos ülésein s nem törődött a szövetség sikerével. Apja azonban a már 22 esztendős fiát felszólította, hogy férfiasodjon meg, léha életmódjával hagyjon fel, vegye feleségül a leggazdagabb magyar hercegnőt, Etelvár Rafaelát, vagy csatlakozzék a rendurak ligájához és kössön házasságot az ehrenbreitsteini uralkodó leányával, ki majd vissza fogja őt ősei birtokába juttatni. Ebben az esetben anyai örökségét, mely Nornensteinben van elhelyezve, szintén visszanyerné. Alienor huzódozik ezektől a házasságoktól, mert egy osztrák tábornok leányát, Falbenheim Pompeiát szereti, ki nem viszonzta ugyan érzelmeit, de azért minden eszközt fel használ, hogy elvétesse vele magát. Nornenstein Octávián azonban meg akarja akadályozni ezt a házasságot és eljegyezteti fiát Etelvár Rafaela hercegnővel. Majd képviselővé és később honvédelmi miniszterré kívánja választatni, illetve kineveztetni Alienort, kit ezek után céljaira inkább felhasználhatna. Eszköznek tekintí a magyar parlamentet, mely esetleg Ausztriát is befolyásolhatná. A képviselőválasztásra úgy ő, mint szövetségesei rengeteg pénzt áldoznak. Minden fáradozásuk csődöt mond azonban Alienor pipogyasága miatt, ki nem állja meg helyét a néhány napig tartó választási küzdelemben és megszököik saját pártja elől. Nornenstein herceg a kudarc után másfelé keresi a siker útját. A német-francia háború kitörőfélben van; Octávián herceg erős háborús propagandát fejt ki és iparkodik az osztrák-magyar monarchiát is a háború forгатagába sodorni. Reméli ugyanis, hogy a háború után a szövetséges liga tagjai uralomra kerülnek és a Nornensteinnek is visszaszerhetik őseik hatalmát. E cél elérése végett nem egészen becsületes tettekre is képes. Fiának eljegyzését felbontja, a változott körülmények folytán az ehrenbreitsteini uralkodó lányával akarja összeházasítani és Nornenstein-Ehrenbreitstein egyesült fejedelemségek uralkodójává emelni. A liga s Nornen-

stein összes tervei meghiúsulnak. A háború kitör ugyan, azonban egy héttel előbb, mintsem a szövetség kezébe kerülne a hatalom s Alienor, apja legnagyobb meglepetésére és elkeseredésére feleségül veszi Falbenheim Pompeiát.

A német-francia háború előzményeit és kitörését részletesen írja le e művében Jókai. A forrongó hangulathoz, mely megelőzte a nagy harcot, csak az ürügy hiányzott, hogy kitörjön a háború. Ez sem késett soká. — A spanyol köztársaság egy Hohenzollern herceget kívánt királyául. A franciák nem tűrték a német hatalom terjeszkedését és ez adott közvetlenül okot a háború megindítására. Az osztrák-magyar monarchia szerencsésen kivonta magát a küzdelemből, a liga és Nornenstein Octávián herceg bánatára, kik ezáltal végső reményeiket is elvesztették a régi állapotok helyreállítását illetőleg.

A regény két német hőse: Fürst Octávián Pratz von und zu Nornenstein és Alienor fia nem tartoznak a rokonszenves német jellemek közé. A jelentékenyebb mindenesetre az apa, azonban érdekessége dacára is önző cselszövő, hazája csak azért érdekli, mert uralkodni szeretne. Német létére Németországnak bármely ellenségével, így Franciaországgal is kész szövetkezni s hogy a maga apró fejedelemségét visszaszerezze, gátolja az ország növekedését. A császár ellen összeesküvést sző. Népét sem kedveli, nem is kíméli s zsarnokoskodik fölötte. Minden hibája mellett is figyelemreméltó fanatikus küzdelmeivel, melyekkel nagy veszélyek közepette sem hagy fel. — Jókai német jellemei között nem akad egy sem, mely annyira elpuhult akaratról báb volna, mint Alienor. Maga az író is belátta, hogy mennyire nehéz német származású férfit ilyennek elképzelni, s ezért a holland anyát okolja, ki nevelésével kiölte belőle a férfias tulajdonságokat.

Elítélő hangon ír Jókai a két nagy nemzetnek, a németnek s a franciának háborújáról. „Rettenetes gondolat, hogy két ilyen nemzet, mely hivatva van a legmíveltebb világrész kultúráját vezetni, most minden elv és cél nélkül, egymást, mint két tatár-csorda támadja meg, hogy elhallgasson a tudomány és művészet a maga tökélyének magaslatán, s szolgálatába álljon minden mûzsa a vérszomjas harci „Diráknak!”, hogy ez a szorgalmában, takarékosságában mintául álló két nép menjen egymás házáat felgyújtani, hogy ezeket a monumentális remekeiket századok jó izlésének, a tűzértudomány pokolgépei rombolják halomra! Hogy egész

Európa szabadság, jólét és műveltség után vágyó nemzeteinek ne sikerüljön a két óriás közé vetni magukat: oh ne tiporjátok el ami mindnyájunké: e század keserves vívmányát, oh ne verjetez egymáson sebeket, miknek mindegyike nekünk mindnyájunknak sebe lesz!" (Az élet komédiásai 149 l. Nemzeti kiadás.)

A „Lélekidomár“ című regényében ugyancsak keserűen jegyzi meg: „A világ két legműveltebb nemzete, akiknek az emberiséget az isteni tökélyhez kéne vezetni, rohan egymásra, mint Tamerland és Bajazid.“ (A Lélekidomár 117. l. Nemzeti kiadás.)

A németiség egymás közötti harcáról, az 1866-i osztrák-porosz háborúról „De kár megvénülni“ című művében emlékezik meg Jókai. Leírja a háború kitörését és menetét. A magyar simpatia a poroszok felé fordult, bár természetesen ellenük kellett harcolniuk. Ekkor azonban még nem történt meg az Ausztriával való kiegyezés és így az volt a magyar nép reménye, hogy amennyiben a poroszok legyőzik az osztrákokat, Ausztria keresni fogja Magyarországgal a kibékülést. Jókai a következőképpen ír a háború kitöréséről: „A két német összeesztett egymással afölött, hogy ki a nagyobb német? A magyarok persze azt vallották, hogy bár csak jól megverne a nagyon-igen-nagyon-német minket még-nem-igen-nagyon németeket. „(De kár megvénülni. 127. I. Révai kiadás.)

Bismarck iránt Jókai mélységes hálával és tisztelettel viselkedett, mivel legyőzte Ausztriát. Valóságos rajongással ír a vaskancellárról, ki a magyarokkal szemben ugyanolyan vendégszeretően viselkedett, mint a magyarok vele, midőn Kecskeméten járt. Egy magyar mérnök I.—I. Árpád felkereste Bismarckot és atlasz páncélinggel ajándékozta meg, melyen a revolvergolyó nem tudott áthatolni. Midőn egy német diák revolveres merényletet követett el ellene, Bismarck sértetlenül nevette ki támadóját. (De kár megvénülni 129. l. Révai-kiadás.)

Jókai ünnepli a háborúban győztes Németországot, de nem kevesebb becsüléssel emlékezik meg a békés, szorgalmas, dolgos németekről. A magyar diákok már a régi időkben is a göttingeni és wittenbergi akadémiákon fejlesztették tudományukat. A németek szerint született filozófok s Jókai ezen felfogása világlik ki abból, hogy midőn Kárpáthy Zoltán Németországban tanulmányútát tesz, teljesen elmerül a könyvekben és megszerzi a filozófiai doktorátust.

Németországnak nem csupán multjával és jelenével foglalkozik Jókai. „A jövő század regényé”-ben megrajzolja az általa képzelte huszadik századbeli Nagynémetországot, mely 1950 körül a leghatalmasabb államok közé tartozik. Népe művelt, megelégedett, katonasága Európában a legerősebb, ipara, kereskedelme virágzó s jólét uralkodik az országban. Állandóan terjeszkedik és Ausztriát is magához szeretné csatolni. Sőt még európai hatalmával sem elégszik meg s iparkodik Amerikában is gyökeret verni. Az Észak-amerikai Egyesült Államokban, hol eddig az angolok voltak fölényben, a német elem kezd önálló nemzetté tömörülni. Vetélkedés fejlődik ki a németek és angolok között az elsőbbségért. A választásoknál mind nagyobb számmal jutnak be a németek a kongresszusra s valószínűnek látszik, hogy a következő alkalommal német származású fog az elnöki székbe kerülni. Az angolok mindezt átlátva nem akarják a németiség terjeszkedését tovább tűrni. Spanyolország pedig, miként azt a tizenkilencedik században is tette, egy Hohenzollern herceget választott királyává. Remélte, hogy a francia köztársaság jóvá fogja hagyni ezt a lépést, melyet III. Napoleon annakidején ellenzett. A németek elfogadták ajánlatukat s így egy Hohenzollern herceg kerül a spanyol trónra. Spanyolország és az Unió között azonban viszálykodás keletkezett. Kuba szigetét ugyanis a spanyolok már régebben átadták az Egyesült Államoknak s VII. Fülöp, az új király megsemmisítette az új szerződést. Ebbe az Unió nem tudott belemegyogni. Spanyolország viszont minden körülmények között megakarta tartani Kuba szigetét. Németország pedig, minthogy a spanyolokkal közeli összeköttetésben állott s miután egyébként is tengeri nagyhatalommá akart válni, belesodródott a háborúba. A harc Amerika és Németország között kitörőben volt.

Szerencsére azonban a nagy háború elmaradt s nyugalomban fejlődhetett, háboríthatatlanul művelődhetett tovább a „philosoph nép”. Így valósítja meg Jókai „A jövő század regényé”-ben szép utópiáját, az örök békét, amikor bámulva csodálkoznak az emberek és csupán álomnak tartják, hogy volt idő, midőn gyűlöltek és ölték egymást.

*

Sűrű köd, a bizalmatlanság kietlen sötétsége választotta el a két egymásra utalt, sokat szenvedett, tömérdék bút-bajt közösen

elviselt nemzetet, a magyarságot és németséget, midőn apostoli szózatként felhangzott Jókai hangja. A „nagy mesemondó” első a magyar írók között, ki előítéletet, elfogultságot leküzdve, megértéssel, rokonszenvvel fordul a német nép felé; meglátva erényeit, meleg gyengédségének gyakori kinyilatkoztatásával megváltoztatja a németségről elterjedt általános felfogást és kiírtja a szívekből az irántuk táplált antagonizmust. Felismeri értékeiket, ismételten méltatja kiváló tulajdonságaikat s új fogalmat alkot népe számára a németségről. És sajátos változás támad szavai nyomán: eloszlik a nyomasztó köd, világosság, derű, napfény érzeti jótékony hatását. Megbecsüléssel tekint a magyar arra a népre, mellyel élete, sorsa hosszú századok folyamán összefonódott. Kemény volt a harc s nehéz a győzelem... Vágya beteljesedett. Sikerült lelki kontaktust teremtenie magyarság és németség között, diadalt aratott a nagy eszme, minden idők leghatalmasabb fegyvere: a szeretet.

Bibliographia.

Jókai Mór: Összes művei.

- „ „ Ötvenéves írói jubileumára készült Alkalmi kötet.
1894. január 6.
- „ „ Hátrahagyott művei. Jókai Mór 50 éves írói jubileuma alkalmából közrebocsátott Nemzeti kiadás kiegészítő sorozata. I—X. kötet 1912.
- „ „ A magyar nemzet története regényes rajzokban. Franklin-Társulat 1902.
- „ „ 26. jegyzetkönyve. A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában.
- „ „ Levelezése. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában.

*

Beöthy Zsolt: A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése. Budapest, 1891.

„ „ A magyar irodalom kis tükre. Budapest, 1896.

Pintér Jenő: Magyar irodalom történet. Budapest, 1921.

Császár Elemér: A magyar regény története. Budapest, 1922.

Szinnyei Ferenc: Novella és regényirodalmunk a szabadságharcig. Bp. 1926.

*

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1897 V. köt.

Eötvös Károly: Jókay nemzetség. Bp. 1906.

Mikszáth Kálmán: Jókai Mór élete és kora. Bp. 1907.

Szabó László: Jókai élete és művei. Bp. 1907.

Gál János: Jókai élete és írói jelleme. Berlin, 1925.

Kristóf György: Jókai Mór élete és művei. Kolozsvár, 1925.

- Feszti Árpádné: Akik elmentek. Bp. 1923.
- Tabéry Géza és Ince Ernő: Jókai Erdélyben. 1925.
- 1825—1925 Jókai Emlékkönyv születésének századik évfordulójára. Rákosi Jenő előszavával. Szerk.: Körösi Henrik. Bp. Magyar Szalon: Jókai emlékfüzet. Bp. 1894.
- Jókai Album: Képek, adatok, okmányok Jókai Mór életéből. Bp. 1925.
- A százéves Jókai emléke. Bp. 1925.
- *
- Négyesy László: Jókai költői és nemzeti értéke. Akadémiai értesítő. 1925.
- Beöthy Zsolt: Jókai a magyar szellem életéből. (Jókai Mór Önmagáról, Beöthy Zsolt bevezetésével. Bp. 1904.
- Zsigmond Ferenc: Jókai. Bp. 1924.
- Gyulai Pál: Bírálatok. Bp. 1911.
- Péterfy Jenő: Összegyűjtött munkái. I.—III. kötet. Bp. 1901.
- Vnutsko Berta: Jókai Mór drámai munkássága. Bp. 1904.
- Herczeg Ferenc: Jókai Mór emléke. Magyar Figyelő. Bp. 1914. II. kötet 366—378 l.
- Karl Braun-Wiesbaden: Tokaj und Jókai. Berlin. 1873.
- Bittenbinder Miklós: Jókai Trenck regényei. Philológiai dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Bp. 1912.
- Tolnai Vilmos: Jókai forrásaihoz. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1919.
- Johann Gál: Jókai in Deutschland. Ungarische Jahrbücher. 1925. Heft 2—3.
- „ „ Jókai und seine Übersetzer. Ungarische Jahrbücher 1925. Heft 2—3.
- Révay Mór János: Jókai a külföld irodalmában. Magyar bibliofil szemle. II. évfolyam 1—2. szám.
- Gulyás Pál: Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum naptárgyújteményében. Magyar Könyvszemle 1919 évf.
- Ferenczy Zoltán: Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke. Magyar Bibliofil szemle. II. évf. 3—4. szám. 1925.
- Weber Arthur: A magyar Simplicissimus új köntösben. Napkelet. 1924.
- Groch Román: A magyar Simplicissimus. Egyetemes Philológiai Közlöny. 1880.

A p u l e i u s (Baráth Ferenc): Nyugat-Európa és Hazánk. Pest. 1871.

S c h m i d t Julián: Jókairól. 1871. 269. sz.

L á n g: Jókai Berlinben. Hon. 1874. 53. sz.

H u s z á r Imre: Könyves Kálmán a Burgszínházban. Budapesti Hirlap 1885. 266. sz.

Dr. Adolf Silberstein: Moritz Jókai. Pester Lloyd. 1894. 5. sz.

Jókai művei külföldön: Vasárnapi Ujság 1889. 47. sz.

Jókai Mór Bécsben. Magyar Népvilág 1779. 4. sz.

A berlini lapok Jókairól. Hon. 1874. 56. sz.

Jókai Bécsben. Fővárosi Lapok. 1879. 92. sz.

Jókai és a külföld. Függetlenség. 1881. 339, 341. sz.

A cigánybáró külföldön. Budapesti Hiruap. 1885. 251. sz.

Jókai Aranyembere Bécsben. Nemzet. 1885. 59. sz.

Jókai jubileuma külföldön. Nemzet. 1893. 227. sz.

Jókai Berlinben és Bismarcknál. Nemzet. 1894. 2. sz.

Jókai jubileum. Nemzeti ünnep. Nemzet. 1894. 2, 5, 6, 7. sz.

A király elismerése. Nemzet. 1894. 7. sz.

A bécsi lapok Jókairól. Nemzet. 1894. 7. sz.

*

Friedrich K u m m e r: Deutsche Literaturgeschichte des neunzehnten Jahrhunderts. Dresden 1909.

Richard M. M e y e r: Die Deutsche Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Berlin 1910.

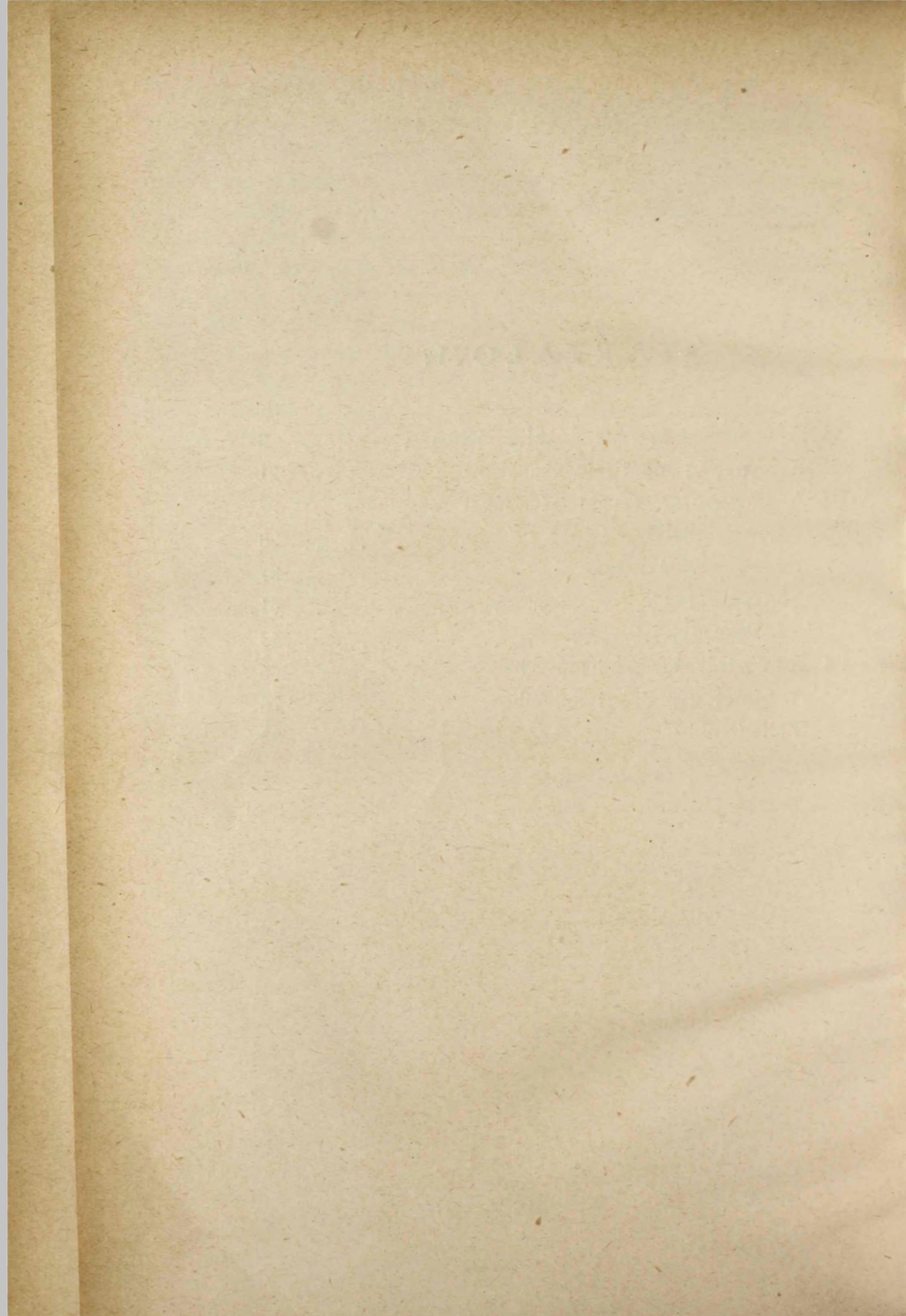
M i e l k e—H o m a n n: Der Deutsche Roman des 19. und 20. Jahrhunderts. Dresden. 1920.

TARTALOM:

	Oldal
I. A némettség szerepe Jókai életében.	3
II. A némettség Jókai műveiben.	21
III. A magyarországi némettség Jókai műveiben. . .	27
1. Az erdélyi szászság.	28
2. A felvidéki szászság.	37
3. A svábság.	41
4. Pozsony.	43
IV. Az osztrákság Jókai műveiben.	46
V. A német nép Jókai műveiben.	76
Bibliographia.	85

Név- és tárgymutató.

A.

A bécsi lapok Jókairól 86.
 A berlini lapok Jókairól 86.
 Abszolutizmus 15.
 A cigánybáró külföldön 86.
 Akadémia 19.
 A király elismerése 86.
 Akik elmentek 85.
 Alcsuth 18.
 Allgemeine Zeitung 8.
 Alt und Neu-Wien 56.
 A magyar irodalom kis tükre 84.
 A magyar nemzet irodalmi ismertetése 84.
 A magyar Simplicissimus 85.
 A magyar Simplicissimus új köntösbén 85.
 Amerika 73, 82.
 Amsterdam 78.
 Angol 7, 10, 11, 73, 75, 82.
 Anna hercegnő 46, 47.
 Apuleius 85.
 A százéves Jókai emléke 24, 85.
 Athenaeum 25.
 Auerbach, Berthold 21.
 Augsburger Allgemeine Zeitung 17, 18.
 Austria 8, 9, 12. — Ifjú 12, 15, 17, 47, 52, 53, 64, 68, 71, 76, 77, 79, 81.
 Az ifjú Hanswurst születése és neveltetése 64.

B.

Bafomet templom 66.
 Bártfa 41.

Báthori Gábor 29.
 Beck, Karl 12.
 Belletrischer Lesecabinet 16.
 Bem 35.
 Beobachter 8.
 Beöthy Zsolt 84, 85.
 Réranger 10.
 Berlin 4, 16, 17, 27, 75.
 Berlini lapok Jókairól 17, 24, 27.
 Berman, Moriz 56.
 Bécs 4, 13, 14, 15, 17, 37, 47, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 76, 78.

IV. Béla 35.

Bibliographia 84.
 Bbliothek der Neuesten Weltkunde 8.
 Bierglocke 61.
 Biralatok 85.
 Bismarck 18, 81.
 Bittenbinder Miklós 77, 85.
 Blanc, Luis 10.
 Blätter aus der Gegenwart 8.
 Bocskai 56.
 Börne 9.
 Brassó, 31, 32.
 Braun, Karl (Wiesbaden) 18, 85.
 Eródy Zsigmond 16.
 Bronioni 29.
 Buda 43, 50, 51.
 Budakesz 43.
 Buda veszélyéről és Török Bálint fogságáról 22.
 Bulyovszky Gyula 13.
 Boffon 7.

C

Carnuntum 58.
 Châteaubriand 10.
 Coburg Fülöp 19, 25.
 Császár Elemér 84.
 Császári vadaskert 65.
 Cseh 64, 66, 67.
 Csernátony Cseh Lajos 14.
 Csinom Palkó 22.

D

Das Ausland 8.
 Das Junge Deutschland 10.
 Der deutsche Roman des 19 und
 20. Jahrhunderts 86.
 Des Fridrich Freyherrn von der
 Trenck merkwürdige Lebens-
 geschichte 1876. 77.
 Deutsche Literaturgeschichte des
 neunzehnten Jahrhunderts 86.
 Diarium 60.
 Dumas 10, 13.
 Dux Adolf 16.

E

Ebersdorf 53.
 Ehrenbreitstein 78, 79.
 Emich Gusztáv 16.
 Eötvös Károly 84.
 II. Endre 36.
 Erdély 28, 29, 31, 35, 49, 57, 58, 65, 66.
 Erdély históriája 22.
 Erzsébet királyné 15, 18, 19.
 Európa 70, 80, 82.

F

Faust 25.
 Fehér angyal 60.
 III. Ferdinánd 22.
 I. Ferdinánd 46, 47, 48, 49.
 Ferenczy Zoltán 85.
 Feszy Árpádné 24, 85.
 Floegel: Geschichte des Grotesk
 Comischen 64.

Forradalom alatt írt művek 68.
 Fővárosi Lapok 12.
 Francia 7, 9, 10, 11, 12, 52, 53, 66,
 77, 78, 80.
 II. Frigyes 75, 76, 77

G

Gál János 16, 84.
 Gál, Johann 85.
 Germán törzs 3.
 Gibbon 7.
 Girondista 77.
 Glatz 76.
 Goethe 25, 26.
 Göttingen 81.
 Graben 62.
 Grün, Anastasius 12.
 Groch Román 85.
 Gulyás Pál 85.
 Gutzkow, Karl 10.
 Gvadányi 23.
 Gyöngyösi István 22.
 Gyulai Pál 85.

H

Habsburg 46, 68.
 Hahn Hahn Ida 2, 13.
 Halász Gyula 16.
 Hanswurst 64, 65.
 Harlekin pokolraküldetése 64.
 Háromszék 7.
 Hartleben 8.
 Havasalföld 64.
 Heckenast 12.
 Heine 9, 10, 11, 12, 13, 25.
 Herceg Ferenc 85.
 Hohenheime Fridrik 4.
 Holland 7, 8, 80.
 Hon 15.
 Hugo Victor 7, 10, 13, 66.
 Humboldt 25.
 Huszár Imre 85.

I

István torony 59, 61.

J

- Janke Ottó 16.
 Jelachich 14.
 Jókay József 4, 6, 7.
 Jókai Album 85.
 Jókai a külföld irodalmában 85.
 Jókai a magyar szellem életéből 85.
 Jókai Aranyembere Bécsben 81.
 Jókai Berlinben 85.
 Jókai Berlinben és Bismarcknál 86.
 Jókai Bécsben 86.
 Jókai emlékfüzet 85.
 Jókai Erdélyben 85.
 Jókai élete és írói jelleme 84.
 Jókai élete és kora 84.
 Jókai élete és művei 36, 84.
 Jókai és a külföld 86.
 Jókai forrásaihoz 85.
 Jókai idegen nyelvekre fordított műveinek jegyzéke 85.
 Jókai ifjúkora 12, 13, 14, 18, 19, 20.
 Jókai in Deutschland 85.
 Jókai jegyzetkönyvei 15, 84.
 Jókai jubileum 86.
 Jókai jubileuma külföldön 86.
 Jókai költői és nemzeti értéke 85.
 Jókai levelezése 17, 24, 25, 26, 56, 84.
 Jókai Mór Bécsben 86.
 Jókai Mór drámai munkássága 85.
 Jókai Mór emléke 85.
 Jókai Mór élete és kora 84.
 Jókai Mór élete és művei 84.
 Jókai, Móricz 85.
 Jókai művei külföldön 86.
 Jókai nemzetség 84.
 Jókai otthona 24.
 Jókai Trenck-regényei 77, 85.
 Jókai und seine Übersetzer 85.
 Jókay Zsuzsanna 4.
 Jordan 75.
 II. József 30, 46, 67.
 József főherceg 18, 19, 25.

K

- Kalapos király 3.
 Kant 7.
 Kara Musztafa 58.

- Kassa 40, 41.
 III. Károly 62, 63, 64.
 Károly Lajos 19.
 Kecskemét 8, 81.
 Kertbeny Károly 16, 17, 24, 27.
 Képek, okmányok, adatok Jókai Mór életéből 85.
 Képző Társaság 8.
 Késmárk 40, 54, 55.
 Király 19, 20.
 Kircher Athanasz 29.
 Komárom 5, 7, 8, 71.
 Konrád császár 22.
 Kossuth 14.
 Kotzebue 8.
 Könyves Kálmán a Burg-színházban 85.
 Kristóf György 84.
 Kronland Ungarn 71.
 Kuba 82.
 Kummer, Friedrich 9, 11, 86.
 Kuruc 22, 23, 54—58, 606—66.
 Kuruc tábori dal 22.

L

- Labancz 54, 56.
 II. Lajos 47.
 XIV. Lajos 51.
 Lamartine 10.
 Le tour du monde 25.
 La Mettrie 75.
 Lang 17, 85.
 Laube, Heinrich 10.
 Lenau, Nikolaus 12.
 Lengyel 76.
 Lengyelország 51—54.
 Lindau, Paul 21.
 Lipcse 16.
 I. Lipót 49, 51—54.
 Lőcse 15, 37, 39, 49.
 Löwen-Legion 35.
 Luxemburg 61.

M

- Magyar 11, 21—24, 27, 31, 35, 36, 43, 44, 49, 50, 52—55, 62, 63, 69—73.
 Magyar irodalomtörténet 84.

Magyarország 3, 5, 10, 11, 14—18,
22—24, 29, 30, 35, 46—48, 51—53,
60, 64, 67, 71, 72, 78, 79, 81,
Ifjú: 12.

Magyar Szalon 85.

Magyar szépirodalom idegen nyel-
ven 85.

Mária Terézia 46, 64, 67, 75.

Marssal társalkodó murányi Vé-
nusz 22.

Martinuzzi György 48, 49.

Menzel, Wolfgang 11.

Mercur 60.

Mete 64, 65.

Meyer, M. Richard 10.

Michelet 10.

Mielke, Helmuth 10.

Mielke—Homann 86.

Miksa 46, 47.

Mikszáth 4—6, 8, 15, 16, 18, 18.

Monarchia 72, 79, 80.

Mundt, Theodor 10.

N

Nagyenyed 30.

Nagyléta 40.

Nagynémetország 82.

Napoleon-legenda 8.

Nápoly 67.

Négyesy László 85.

Ne higgy magyar a németnek 22.

Német 3, 4, 8—12, 16, 17, 21, 23, 25,
28, 43, 44, 49, 50, 69, 74.

Német irodalom 7, 11, 13, 21, 25, 26.

Német nép 76—83.

Német nyelv 7, 15, 16.

Németország 8—11, 13, 16, 18, 24, 48,
63, 64, 73, 74, 78, 80, 81, 82.

Németség 4, 14, 16, 171, 21—26, 43,
81, 82.

magyarországi németiség 27—46.

Nihil Ország 73.

Norrenstein 78.

Notre Dame de Paris 66.

Novella és regényirodalmunk 84.

O

Olaszország 64.

Oláh 70.

Orosz 71, 73, 76.

Ortelius Ábrahám 29.

Osztrák-Magyar Monarchia Írásban
és képen 19, 84.

Osztrák 3, 4, 8, 14, 15, 19, 22, 46—73,
76, 78, 81.

Összegyűjtött munkái 85.

Ötven éves írói jubileum 19,

P

Pallas 25.

Paradicsomkert 2, 59.

Pápa 8.

Párizs 9.

Peleskei Nótárius 23.

Pest 12—15, 69, 73.

Pesti Röpívek 16.

Petőfi Sándor 8, 9, 12, 13, 16.

Péterfy Jenő összegyűjtött mun-
kái 85.

Pintér Jenő 16, 84.

Pilvax kávéház 9.

Pozsony 5, 6, 8, 11, 43—45, 47.

Porosz 75, 76, 81.

Pölnitz 75.

Práter 65.

R

Rajna 65.

Rákóczi Ferencz 38, 54, 57, 58, 62,
63, 66.

Rákóczi György 3.

Rákóczi József 63, 66.

Rákóczi nóta 22.

Révay Mór János 85.

Rheinischer Antiquarius 78.

Rotteck, Karl 7, 25.

Rudolf trónörökös 19, 25.

S

Sajó 16.

Salamon 38.

Salvator Lajos 25.

Sand Georg 10.
 Scandalia 60.
 Shelley 10.
 Silberstein, Adolf 85.
 Sittenpolizei 59.
 Smalkaldi szövetség 48.
 Sörös Lajos 5.
 Spanyolország 52, 62, 64, 80, 82.
 Spinnerin am Kreutz 56, 57.
 Spree sziget 76.
 Staatslexikon 25.
 Stefánia 19, 25.
 Svábhegy 41, 42.
 Sváb 3, 4, 14, 15, 28, 41—43.
 Sue 10, 13.
 Schiller 4, 13, 26.
 Schmehring-rendszer 15.
 Smidt Julián 17, 21, 85.
 Schröer, Tobias Godofredus 6.
 Szabó László 36, 84.
 Szatmár 62, 63.
 Szász 3, 4, 21, 28, 29, 30.
     1. Erdélyi 15, 28—37.
     2. Felvidéki 15, 28—37.
 Szeben 30, 31, 40.
 Székely 29, 32—35.
 Székelyhida 49.
 Szentföld 34.
 Szent István templom 47.
 Szepesség 15, 38, 39, 40.
 Szerb 70.
 Szicília 66.
 Szinnyei Ferenc 84.
 Szinnyei József 84.
 Szolimán 47.

T

Tabéry Géza és Incze Ernő 85.
 Tatár 31, 35.
 Tell Vilmos 4.
 Tinódy Lantos Sebestyén 22.
 Tisza Kálmán 18.

Tokaj und Jókai 17, 85.
 Tolnai Vilmos 85.
 Török 39, 53.
 Trautmansdorf 47.
 Túl a láthatáron 42.

U

Udvarszék 33.
 Ulászló 46, 47.
 Unió 82.
 Uralkodóház 23.
 Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus 40, 41.

V

Vály Ferenc 6, 7.
 Varsó 53.
 Vasváry Pál 13.
 Vnutskó Berta 85.
 Voltaire 75.
 Wagabund 66.
 Wagner, Johann Cristoph 40.
 Wallner, Ágnes 17, 24.
 Wallner, Franz 17.
 Weber Arthur 85.
 Welcker 25.
 Weilen 19.
 Weisz 29.
 Wienbarg, Rudolf 10.
 Wiener Zeitung 8.
 Wiener Theater Zeitung 8.
 Wirrwarr 8.
 Windischgrätz 43.
 Wittenberg 81.

Z

Zápolya János 46.
 Zichi Nándor 15.
 Zipser 15.
 Zsigmond Ferencz 13, 26, 85.
 Zsigmondy Sámuel 5.

Jókai Mór művei és alakjai.

A

Abd el Kader 78.
 A fránya hadnagy 31.
 A jó öreg asszony 4.
 A jövő század regénye 72, 73, 82.
 A két százsz 30.
 A két Trenk 67, 74.
 Akik kétszer halnak meg 68, 69.
 A köszívű ember fiai 14, 68, 69.
 Alauda 39.
 Alfonsine 69.
 Alienor 78, 79, 80.
 Alkalmi kötet 84.
 A löcsei fehér asszony 15, 37.
 A magyar nemzet története regé-
 nyes rajzokban 13, 29, 30, 84.
 Amália 76.
 A márciusi fiatalság 13.
 A mi lengyelünk 15, 69.
 A nagyenyedi két füzfa 54.
 Ankerschmidt 72.
 Anna 23.
 Anna főhercegnő 46, 47.
 Apaffi Mihály 30, 31, 50.
 A régi jó táblabírák 16.
 Arszkald 35.
 Asphalia 65.
 Augusztin 59, 60.
 Az élet komédiásai 78, 81.
 Az én kortársaim 12, 13.
 Az én életem regénye 7, 14, 35, 71, 74.
 Az én színpadi életem 4, 8.
 Az új földesúr 72.
 Az utolsó budai basa 50.

B

Bayor Fülöp 52.
 Baradlay Richárd 70.
 Bismarck 81.
 Bordácsi 45.
 Bórembuck 54.
 Börtön virága 69.
 Braun Márton 44.

C

Castaldó 48.
 Chamlek 45.
 Christiana
 Cibinius
 Csataképek 16, 70.

D

Dankos Rozáli 31.
 Dekameron 31, 35.
 De kár megvénülni 81.

E

Edith 69.
 Egy asszonyi hajszál 51, 52.
 Egy bujdósó naplója 70, 71.
 Egy hirhedt kalandor a tizenhetedik
 században 77.
 Egy magyar nábob 6, 16, 43, 45.
 Eleonóra 52, 64.
 Elise 72.
 II. Endre 33.
 Enyim, tied, övé 70.

Erdély aranykora 50.
 Erzsébet cárnő 76.
 Erzsike 72.
 Etelváry Rafaela 79.
 Életemből 4, 5, 8, 10—13, 17, 18. 68,
 69, 74.
 És mégis mozog a föld 30.

F

Fabelheim Pompeia 79, 80.
 Fabricius István 38, 39.
 Fanny 44.
 Fejedelem buzogánya 30.
 I. Ferdinánd 46—49.
 Ferrari Mark 49.
 Föhnwald 71, 72.
 Fránya hadnagy 36.
 Fráter György 30, 31, 46, 48, 49.
 II. Frigyes 75, 76.
 Fromm 44.
 Fröllich Dávid 40.
 Funkensteini Funk 50, 51.
 VII. Fülöp 82.

G

Garamvölgyi 72.
 Giorgio Giunchi 63.
 Goldner 69.
 Goltz 76.

H

Hammel 29.
 Hammeli patkányfogó 29.
 Hanswurst 64, 65.
 Harischer 57.
 Hátrahagyott művei 84.
 Haynau 72.
 Háromszéki leányok 21, 31, 33.
 Heister 49, 54, 55, 61.
 Henning Brüniskald 33, 34.
 Henrik 44.
 Hermin 72.
 Hohenzollern 80, 82.
 Hugó 78.

I

I. Árpád 81.
 Istenhegyi székely leány 35.

J

Jaksch 57.
 Jasinszky 76.
 Jávorka 4.
 Joákim 48.
 Jókai önéletírás 11, 12.
 Jordán 75.
 I. József 54, 56, 57, 58, 61, 62.
 II. József 46, 67.

K

Kaczianer 48.
 Kalondai Bálint 40, 41.
 Kanizsai Borbála 50, 51.
 III. Károly 6, 63.
 Kárpáthy Zoltán 81.
 Katica 32.
 Katzenreiter Henrik 40.
 Kemény János 50.
 Klapka 71.
 Köhalom 33.
 Költemények 36.
 Kray Jakab 554.
 Krayné 54.
 Kutyás ember 65.
 Künzli Péter 63, 66, 67.

L

II. Lajos 47.
 XIV. Lajos 51, 52.
 La Mettrie 75.
 Lebée László 33, 34.
 Lélekidomár 81.
 I. Lipót 49, 51—54.
 Lodoiszka 64, 67.
 Lotaringiai Károly 52.

M

Mansfeld 550, 51.
 Maria Klara 73.
 Mária Terézia 46, 64, 67, 77.

Martinuzzi György 48, 49.
 Mausmann 14, 69.
 Mayer leányok 45.
 Megtörtént regék 42.
 Mete 64, 65.
 Minden poklokon keresztül 33, 34,
 36.
 Meyer Sepl 43.
 Mikhál 40.
 Miksa 46, 47.
 Mire megvénülünk 43.
 Móczli 44.

N

III. Napoleon 82.
 Napraforgók 42, 43.
 Negyven év visszhangja 5, 17.
 Nero 62.
 Nornenstein 78, 79, 80.

O

Ocskay László 55, 58—62.
 Ozmonda
 Önéletírásom 24, 25.
 Összes művei 84.

P

Pallavicini 49.
 Palvicz Ottó 69, 70.
 Pelárgus 65, 66.
 Perényi Péter 48.
 Petneházy 51.
 Plankenhorstné 69.
 Pölnitz 75.

R

Rab Ráby 67.
 II. Rákóczi Ferenc 57, 58, 62, 63, 66.
 II. Rákóczi Ferenc felesége 57, 63.
 Rákóczi fia 56, 63, 64.
 Rákóczi György 63—66.
 Rákóczi József 63, 66.
 Ritschan 55.
 Robespierre 77.
 Rogendorf 48.

S

Simplex 41.
 Sobieski János 52—54.
 Stockoher Tóni 43.
 Stahrenberg 61.
 Strassoldo 58.
 Scharada, Nepomuk 55, 56, 61.
 Schell 76.
 Schults 71.
 Szavoyai Eugen 61, 62.
 Szegevény száz 36
 Szerelem bolondjai 15, 71, 72.
 Szeretve mind a vérpadig 54—56.
 Szép Frigyes 75.
 Szép Mikhál 40, 41.
 Sziksz 32.

T

Tatrangi Dávid 73.
 Táborhegy 33.
 Teleki Mihály 49.
 Temetvényi Pálma. 69.
 Thököly Imre 49, 51, 52.
 Törökvilág Magyarországon 49.
 Trájtzigfritz 54.
 Trenk Frigyes 24, 67, 74, 76, 77
 Túl a láthatáron 42.

U

Ulászló 46, 47.

V

Vihodár 41.
 Voltaire 75.
 Wammána 63—67.
 Weimuth 32.
 Weimuthné 32.
 Weimuth József 32.
 Wenzinger 50.
 Wratisslaw 61, 62.

Z

Zápolya János 46, 47.
 Zrinyi Ilona 49.